DE ADELLIJKE STICHTING VAN NEDERHORST DEN BERG

IN DE VROEGE MIDDELEEUWEN

EEN THEMANUMMER VAN DE HISTORISCHE KRING

ELS N.G. VAN DAMME

HISTORISCHE KRING NEDERHORST DEN BERG

Bestuur

Voorzitter	Ton Kuijs
Secretaris	Ans Baar
Penningmeester	Petra van 't Klooster
Leden	Hans Stalenhoef en Jan van Wijk

Post- en bezoekadres	Historische Kring Nederhorst den Berg Blijklaan 1 1394 KA Nederhorst den Berg
E-mail post	info@historischekring.nl
Website	www.historischekring.nl
Lidmaatschap	€. 20,- en €. 25,- (postadressen) per persoon per jaar; aanmelden kan via ledenadministratie@historischekring.nl

DIT THEMANUMMER IS EEN SPECIALE UITGAVE VAN 'WERINON', HET TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE KRING NEDERHORST DEN BERG

De uitgave is mogelijk gemaakt met financiële steun van:

Harmine Wolters-Stichting II

STADS HERSTEL AMSTERDAM

Vormgeving	Theo Cozijn
Druk en oplage	Dunnebier Print, 850 ex.
Mei 2021	

Niets uit deze uitgave mag, op welke manier dan ook, verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden zonder schriftelijke toestemming van het bestuur. De redactie is bij het samenstellen van dit themanummer zorgvuldig te werk gegaan. Getracht is rechthebbende van afbeeldingen te achterhalen. Mocht U desondanks een afbeelding in dit themanummer aantreffen waarvoor U als rechthebbende geen toestemming heeft gegeven, dan wordt U verzocht dit aan het bestuur kenbaar te maken.

Foto omslag Kasteel Nederhorst, 2020. *(met dank aan Verlaan en Bouwstra Architecten)*

DE ADELLIJKE STICHTING VAN NEDERHORST DEN BERG IN DE VROEGE MIDDELEEUWEN

Prof. Dr. Els N.G. van Damme (geb.1931) heeft haar opleiding in het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek genoten aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en heeft de daar opgedane ervaringen daarna vele jaren met studenten gedeeld en verder ontwikkeld als hoogleraar in de ecologie.

Ook is zij zeer geïnteresseerd in de historie van Nederhorst den Berg. Als actief lid van de Historische Kring, heeft zij veel onderzoek gedaan en daarover gepubliceerd in Werinon.

In dit themanummer beschrijft Els van Damme de bijzondere wording van het dorp Nederhorst den Berg en de geschiedenis van kasteel Nederhorst en haar bewoners.
Het verhaal is het resultaat van een lange zoektocht in de archieven naar feiten en gebeurtenissen die tot nu toe nog niet konden worden beschreven omdat oude bronnen bij de brand van het kasteel in 1971 verloren zijn gegaan. De gegevens moesten nu uit alternatieve bronnen worden verzameld.

Dit intensieve speurwerk heeft geleid tot een met veel passie en gedrevenheid geschreven wetenschappelijk onderbouwd, door Theo Cozijn mooi vormgegeven, boekwerk. Een voor de geschiedschrijving van het dorp zeer waardevol document.

'Els, hartelijk dank voor je tomeloze inzet en alle waardering voor de wijze waarop het Themanummer tot stand is gekomen.'

Het bestuur van de Historische Kring Nederhorst den Berg

Inhoud

Inleiding		pag.	5
Hoofdstuk I .	Liudger en zijn erfenis	pag.	7
Hoofdstuk II.	De familie van Aemstel en de strategische berg Ter Horst	pag	15
Hoofdstuk III.	De Willibrordkerk, nieuw licht op de vroegste geschiedenis	pag	27
Hoofdstuk IV.	Alfer van Wulven geïdentificeerd als grondlegger van de burcht Ter Horst	pag	41
Hoofdstuk V.	Kroniek van de ridders Van der Horst op Huijs Nederhorst	pag	53
VA.	De eerste bewoners op de burcht Ter Horst Het korte leven van Alfer II op Huijs Nederhorst	pag	65
VB.	Alfer III van der Horst met Mabelia van Braeckel en Mabelia van der Woude op Huijs Ter Horst	pag	75
VC.	Alfer IV van der Horst met Maria van Hodenpijl op kasteel Ter Horst	pag	90
VD.	Alfer V van der Horst en Otte van Beesde	pag	99
VE.	De wederwaardigheden van de laatste Van der Horst, Alfer VI en zijn nageslacht in Varik	pag	107

De Willibrordkerk.

Inleiding

Voor u ligt een beschrijving van de bijzondere wording van dit nu bescheiden dorp Nederhorst den Berg. Het gebeurde in de achtste eeuw. Er heersten heftige klimaatomstandigheden waardoor het landschap geleidelijk sterk veranderde. Na een zeer lange ijstijd was het water gaan smelten en werd het klimaat vanaf ongeveer het jaar 500 n. Chr. zeer stormachtig, waardoor de zee geregeld door de zeewering heen brak. Het weer op langere termijn was onvoorspelbaar, ongeveer zoals nu. Door de stormen kwam er een verbinding met de Waddenzee tot stand. Er vormde zich een meer, het Flevomeer. Dat groeide in omvang, werd brakker en zouter en ging Almere heten. Het landschap was een uitgestrekt veenlandschap waar het water zich meanderend een weg door ging banen en de oorspronkelijke kleine Vechtstroom werd in de loop der jaren een onstuimige rivier.

Afb. 1. Zomerklokje (Leucojum aestivum).

In 1173 veroorzaakte de Allerheiligenvloed grote overstromingen en het is bekend dat de stad Utrecht enorme overlast ondervond van deze vloed. Ook de omvang van het Horstermeer groeide en boerenhoeven die daar rond 1300 lagen werden door het meer verzwolgen.
Aangezien de Vecht een belangrijke scheepvaartroute was voor Utrecht, trachtte men de rivier te bedwingen door de aanleg van de Otterspoorsluis onder Breukelen, omstreeks 1130.

In 1173 werd de Vecht van dijken voorzien, maar tot aan de Hinderdam bleef het Almere met overstromingen en getijden vrij spel houden. Daaraan kwam een einde toen in 1437 de Otterspoorsluis vervangen werd door een sluis bij de Hinderdam. Waarschijnlijk werd de omgeving van Nederhorst den Berg toen een zoetwatergetijdengebied, zoals de vroegere Biesbos. Als gevolg treffen we in de buurt van de Hinderdam het beschermde zomerklokje nog aan, als bekende liefhebber van zo'n habitat. *(afb. 1)*

In een woeste, maar waarschijnlijk schitterende natuur, vestigden zich de eerste mensen in deze omgeving, grootse mensen, belanghebbende mensen. Wie waren zij en wat waren hun belangen? Die mensen brachten iets bijzonders tot stand. Zij stichtten de nu oudste kerk uit de Vechtstreek met destijds een wijde uitstraling naar de omgeving. Zij brachten hier ook ons Kasteel Nederhorst en het dorp Nederhorst den Berg werd geboren.

Tot nu toe was nog steeds niet duidelijk door wie juist hier dit alles tot stand kwam en waarom. De bronnen daarover zijn helaas bij een grote brand in het Kasteel verloren gegaan, voordat hiervan uitvoerig studie gemaakt was.

Deze zeer oude geschiedenis wordt in dit boekje verteld. Het verhaal is een resultaat van een lange zoektocht in de archieven naar feiten en gebeurtenissen die tot nu toe nog niet konden worden beschreven omdat oude bronnen bij de brand van het kasteel in 1971 verloren zijn gegaan. Die gegevens moesten nu met kunst en vliegwerk uit alternatieve bronnen worden verzameld. De handels- en familiaire interacties die de toenmalige bewoners met elkaar hadden kwamen in die 'alternatieve' archievenbronnen terecht.

De auteur heeft haar opleiding in het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek genoten aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en heeft de daar opgedane ervaringen daarna vele jaren met studenten gedeeld en verder ontwikkeld als hoogleraar in de Oecologie.

De eerste resultaten over deze gebeurtenissen verschenen eerder in een aantal artikelen in de tijdschriften *Werinon* (van de Historische Kring Nederhorst den Berg) en in het tijdschrift voor regionale geschiedenis: *Tussen Vecht en Eem*. Daarin kan men ook de gebruikte literatuur en de bronnen terugvinden. Deze bronnen zijn aan het einde van elk hoofdstuk vermeld.

De resultaten zijn een eerste poging om iets te ontdekken over hoe het hier in die tijden toeging. Er moet vastgesteld worden dat er zeker nog meer van te vinden zal zijn en mogelijk is dit een aansporing voor liefhebbers en geïnteresseerden in verder onderzoek.

Het is een adellijke geschiedenis, die wij met trots kunnen koesteren.

I

Liudger en zijn erfenis: de kerk en het christendom in Nederhorst den Berg

Het was een tijd dat de bewoners van Nederhorst den Berg - toen nog Werinon geheten - Germaanse goden aanbaden. Wij weten niet hoe het er hier in die tijd aan toeging, maar het waren zonder twijfel onzekere en angstige tijden. De mensen hadden te maken met veel natuurgeweld en moesten zien te overleven in een ruw, ontoegankelijk. moerassig landschap, waarin door veelvuldige noordwesterstormen het water vanuit de Zuiderzee landinwaarts opgejaagd werd. Overstromingen bedreigden het leven. Moord en doodslag waren niet zeldzaam. De soms spookachtige omstandigheden voedden noodlotsgedachten en bijgeloof bij de mensen. Ze zochten hulp bij meerdere goden, maar die waren onbetrouwbaar in hun nood. Hun meest vereerde god was Wodan, *'de heer der woedenden'*, wiens goddelijke adem kon omslaan in razende stormen, verder was er Donar, de *'donderaar'*, en Frija de *'geliefde'*, de god van de vruchtbaarheid. In hun heidense seizoensfeesten, waarvan ons Pasen, Kerstmis en Sinterklaas nog afstammen, waren de mannen omhuld door wolvenhuiden en speelden magische rituelen een belangrijke rol om de goden gunstig te stemmen. Dat duurde hier tot in de 8e eeuw.

Een christelijke kapel

Er groeide in onze omgeving een man op van grootse allure, Liudger (742-809). Liudger was een telg uit een zeer vooraanstaand Fries aristocratisch geslacht. Hij werd geboren in de omgeving van Zuilen. Onze streken waren in die tijd

door Friezen bevolkt, zij hingen de heidense Germaanse godsdienst aan, Maar Liudgers grootvader Wurssing was al door Willibrord tot het christendom bekeerd: *"...hij werd door Willibrord zeer bemind, omdat hij een goed man was, sterk in het geloof en rein van zeden"*.[1)]

Liudger erfde van zijn vrome grootmoeder van moeders kant, Elburga, een grondgebied dat zich uitstrekte van Utrecht tot aan Muiden. Tot dat gebied behoorde Werinon, het huidige Nederhorst den Berg. Daar op de berg, stichtte hij samen met of in opdracht van Elburga een christelijke kapel, voorganger van onze latere Willibrordkerk. Met grote uitstraling naar de wijde omgeving.

Het is lang niet ondenkbaar dat een heidense offerplaats plaats heeft moeten maken voor deze kapel. Want men koos bijzondere plekken uit voor een heiligdom en zo'n plek was hier de berg, een vluchtheuvel in de wildernis.

Het leven van Liudger

De eerste jaren van Liudger speelden zich voornamelijk af in het Utrechtse. Hij was een bijzonder vroegrijp, zeer godsvruchtig kind. Zijn neef Altfried schrijft: *"Kinderspelen vermeed hij… hij verzamelde gewoonlijk stukken boombast. Die bond hij aan elkaar en maakte er boekjes van. En als men hem dan vroeg wat hij de hele dag gedaan had, antwoordde hij dat hij boekjes gemaakt, geschreven of gelezen had: 'God heeft het mij geleerd'".*

Afb.2. Liudger: sluitsteen in de NH kerk in Loenen.

Hij ging al vroeg naar de Domschool in Utrecht waar hij onder leiding kwam van zijn zeer geliefde leraar Gregorius van Utrecht, die Liudger beschreef als *"wonderbaar, zachtmoedig, altijd opgeruimd, hoewel zelden lachend en bij alle handelingen even voorzichtig als gematigd."* Hij vervolgde zijn studie in York, het belangrijkste geestelijk centrum van Engeland.

Omstreeks 775 keerde hij terug naar Nederland en *"was zijn opvoeding voltooid"*. In 777 werd hij tot priester gewijd. Daarna, tijdens zijn bekeringswerkzaamheden in Friesland kwam hij nog jaarlijks terug in Utrecht om aan de Domschool les te geven.

Kort na 777 zal de stichting van de kapel hebben plaatsgevonden, want omstreeks 784 ging hij, teleurgesteld over de heidense vijandschap die hem in Groningen en Friesland het verdere werk onmogelijk maakte, samen met zijn broer Hildegrim, de latere bisschop in Châlons-sur-Marne, op pelgrimage naar Rome. In Rome sprak hij met Paus Leo over de stichting van een klooster op zijn eigen grondgebied, waarvoor hij de zegen en relieken van de paus ontving. Liudger verbleef daar in de abdij Monte Cassino en leerde er het monnikenleven en de regel van Benedictus kennen, hetgeen hem zeer aanstond.

Ook bij keizer Karel de Grote waren zijn werken niet onopgemerkt gebleven. Omstreeks 793 werd hij door de keizer naar Westfalen gestuurd, waar hij zijn domicilie in Münster koos. In deze stad werd hij de eerste bisschop.

Afb.3. De Willibrordkerk, 2009. (Foto: Bert Hilberts)

De familie van Liudger bestond uit zeer vrome lieden en dat vindt een oorsprong in hun adoratie voor Willibrord (658-739), met wie zij nauwe betrekkingen onderhielden. Willibrord stierf toen Liudger ruim twee jaar was, maar hij is ongetwijfeld door diens leerling/apostel Bonifatius in de leer van Willibrord opgevoed. De kerk in Werinon (Nederhorst den Berg) is zeker om die reden aan Willibrord gewijd. Willibrord kreeg zijn opleiding in Ierland, dat al sedert de 5e eeuw gekerstend was. Na Willibrord verspreidden Bonifatius en Liudger het christelijk geloof in de Lage Landen.

De boodschap van Liudger en de toekomst van de Kerk

Er was een groot verschil tussen het Ierse ofwel Keltische christendom dat Willibrord predikte en het Frankische gedachtegoed waarmee Karel de Grote met zijn politieke macht de mensen in West-Europa tot het christendom bracht. De Keltische kerk kende geen centraal gezag. De vele kloosters volgden zeer verschillende regels, die langzaam maar zeker werden vervangen door benedictijner orderegels. Liudger bracht een synthese van beider gedachtegoed tot stand, wat de basis was van het toen gegroeide rooms-katholicisme.

Al van kinds af aan had Liudger het ascetisch ideaal om een rondtrekkend vreemdeling en zwerver te zijn in deze wereld.[3)] Dat had hij geleerd van Willibrord, die al op zijn 7e jaar in het klooster van Ripon (York) opgenomen werd en de wens had om al reizende door Europa heidense volken te bekeren. Hij was een charismatische leraar, zoals wij die leren kennen uit de Bijbelse verhalen over Jezus, die volgens de bijbel, evenals later zijn discipelen, wonderen deed, mensen genas, visioenen en godsopenbaringen had en in *'tongen sprak'*.

Zo wordt ook Liudgers leven in ongeveer 840 beschreven in de *Vita sancti Liudgeri*, de levensgeschiedenis van Liudger. De geschiedenis is geschreven door Altfridus, waarschijnlijk een zoon van zijn zuster. Altfridus kende die geschiedenis dus van heel nabij, maar als kind van zijn tijd kón Altfridus niet anders dan feiten uit Liudgers leven vermengen met mystiek en beschrijvingen van veelvuldige wonderen. Wonderen, zoals Jezus die ook deed, toonden aan dat God de mens die ze mocht beleven, welgezind was en die mens was een voorbeeld voor anderen, die zich daardoor van hun dwaalwegen zouden afwenden. Dromen werden gezien als levensbepalende visioenen. Liudger heeft er vele gehad.

Dit manuscript van Altfridus is samen met de door Liudger ontvangen relikwieën bewaard gebleven in de boekerij van Liudgers eigen, in 799 gestichte klooster te Werden (bij Essen), waar hij ook is begraven.
Uit omstreeks 830 stamt *'Heliand'*, een in het Oudsaksisch geschreven Christusgedicht van bijna 6.000 verzen over het leven van Jezus.[4)] Het vindt zijn herkomst in een nog ouder Latijns geschrift. Men veronderstelt nu dat Liudger het zelf meegenomen heeft uit het klooster Monte Cassino en het als belangrijk document gebracht heeft naar zijn klooster te Werden. Het gedicht schildert de toenmalige visie op de inhoud van de vier evangeliën. Jezus wordt in een eigentijds, Germaans licht beschreven als een adellijk koningskind, immers een nazaat van Koning David, omringd door vazallen, gekleed in een rijk gewaad met edelstenen. Hij heeft duidelijk een hogere goddelijke status dan de Germaanse goden, waarmee hij zogezegd moest concurreren. Hem paste geen nederigheid. Alleen hij kon het lot ombuigen, was tot alles in staat, zelfs tot wandelen

op het water.[5] Dat is wat mensen toen nodig hadden om de Germaanse goden te vergeten en tot een *'betrouwbaar'* geloof te komen. De *'Heliand'* moet Liudger na aan het hart gelegen hebben. In die stijl sprak hij de mensen aan.

Latere invloed van Liudger

Later in de tijd dook een Brussels handschrift op in het Amersfoortse Sint Aegtenconvent, een vrouwenklooster uit 1455. Het stuk is gekopieerd uit veel oudere geschriften uit de tijd van Liudger, maar is daarbij ontdaan van alle wonderen die tijdens diens leven leken te gebeuren.[6] De recente Nederlandse vertaling van het geschrift is uitvoerig besproken.[7] Het accent van de prediking ligt op de mens en op zijn deugdzaamheid en op het zuiver brengen van de Bijbelse boodschap, nu niet meer met bovennatuurlijke steun van de helpende hand van God, maar met eigen kracht en argumenten. Het Aegtenconvent was een voorloper van de Moderne Devotie, waarvan invloeden ook in onze regio opmerkelijk aanwezig waren, zoals bijvoorbeeld blijkt in de librije van het Oude Convent, het vóór 1400 gestichte klooster van Weesp.[8] De kerk van Weesp had Werinon bovendien als haar *'matrix ecclesia'* (moederkerk).[9]

De Moderne Devotie in onze regio

De Moderne Devotie was een hervormingsbeweging, die zich richtte tegen de kerk en de kloostergemeenschappen. Vanaf ongeveer 1300 werden de kerken en kloosters welvarender, bezaten uitgestrekte bezittingen en werden onderhouden door vaak adellijke gevers, die zich daar ook lieten begraven en zich verzekerd wisten van een plaats in de hemel. Ook de kerk liet zich voor de verlossing van de zonden betalen met de verkoop van aflaten en het brengen van zielenmissen. Deze rijkdom leidde echter tot decadentie en ernstige verslapping van de tucht in de kloosters. Bij het kerkvolk buiten de kloostermuren bleef dit niet onopgemerkt en er werd door mensen als Geert Grote (1340-1384), voorman van de spirituele hervormingsbeweging aangemaand tot innerlijke bezinning. Zijn boek: *'De navolging van Christus'* heeft wellicht de weg voorbereid voor de Reformatie.

Afb. 4. Geert Grote.

Door de katholieke kerkelijke autoriteiten werden deze ontwikkelingen afgekeurd, maar in het Sticht, waartoe Nederhorst den Berg toen behoorde, vond de hervormingsbeweging veel weerklank.[10] Er kwam vraag naar nieuwe kritische Bijbelvertalingen, waarvoor Erasmus baanbrekend werk heeft gedaan en die dankzij de uitvinding van de boekdrukkunst brede aandacht konden krijgen. Intellectuelen die zich gingen herbezinnen op hun christenzijn kwamen tot nieuwe inzichten over de betekenis en de inhoud van leerstellingen en sacramenten.[11]

Velen in het Sticht volgden deze ontwikkeling met interesse, anderen bleven de oude dogma's trouw. Er kwamen in de kerk steeds meer priesters die, aangemoedigd door de geïnteresseerde leken de nieuwe ideeën in hun preken verwerkten. De Reformatie bracht de hagenpreken, waardoor de denkbeelden verder werden verbreid, maar zij werden niet door de kerkelijke autoriteiten aanvaard. De predikers werden, vaak tot verdriet van de kerkgangers, de kerk uitgezet of soms tot de brandstapel veroordeeld.

Afb. 5. Erasmus.

Door de komst van de repressieve Landvoogd Alva (1568), verscherpte de onenigheid en de tegenstand tegen deze acties en nam vooral in de Zuidelijke Nederlanden toe. Pas de Unie van Utrecht (1579) bracht een zekere vrijheid (vrede) tussen de godsdiensten, maar in diverse Utrechtse plakkaten uit 1581, 1622, 1629, 1641 en 1649 werden de samenkomsten van katholieken, de viering van de mis en de bediening van de sacramenten verboden.[12] Er ontstond een vijandsbeeld: de door de protestanten opgestelde Dordtse leerregels logen er niet om: *"…Want deze Kerk van de tyrannie van de Roomsche Antichrist en de schrikkelijke afgoderij van het Pausdom…"*. Uiteindelijk hebben de wreedheden van de Spanjaarden in de tachtigjarige oorlog belangrijk bijgedragen tot een scheiding tussen rooms-katholieken en protestanten, waarna de rooms-katholieke kerk een lange moeilijke weg tegemoet ging. Hun kerkgebouwen werden aan de gereformeerden toegewezen en ontdaan van alle roomse symboliek. Na 1619 werden de rooms-katholieken zo veel mogelijk geweerd uit publieke functies, maar toch op Hollandse wijze gedoogd.

De gereformeerde sentimenten

De *'gereformeerde kerk'* verkreeg van de overheid een bevoorrechte positie. Zij controleerde de kerkenraden op het voorkomen van *"paapsche stoutigheden"* en zij handelde vanuit een behoorlijk superioriteitsgevoel. Het protestantse geloof was in haar eigen ogen *"ondogmatisch, innerlijk doorleefd, verdraagzaam en in overeenstemming met de rede en onverenigbaar met de kerkleer van Rome, die doctrinair, intolerant en bijgelovig zou zijn."* [13] Zij trad, tegen haar eigen beginselen in, behoorlijk bevoogdend op. Via pamfletten en tijdschriften werden gedurende de twee eeuwen die volgden de katholieken uitbundig bespot en ruw bejegend. Totdat in 1796 de scheiding tussen kerk en staat en daarmee de vrijheid van godsdienst een feit werd.

Waarom werd Nederhorst den Berg gereformeerd?

Uit de geschiedenis van de verbreiding van het Christendom kan geleerd worden dat in een tijd die nog geen democratisch overleg kende, er grote invloed uitging van het gezag. Vanouds gaf het gezag het voorbeeld en de leiding aan het volk ook om de grote stap naar een nieuwe geloofsovertuiging te maken. Zo 'dwong' Karel de Grote (747-814), mede uit politieke overwegingen, de mensen tot het christendom om de eenheid van zijn grotendeels nog barbaarse volk en hun beschaving te bevorderen. Zo werd ook nu het overheidsgezag gevolgd en kreeg de gereformeerde leer voorrang. Een groot deel van de gelovigen (in 1839 was dat in Nederhorst den Berg nog ruim 42%), bleef echter trouw aan het gezag van de paus, die al sedert 366 op Bijbelse gronden als absoluut vorst over de christenen was aangesteld.

Afb. 6. Godard van Reede, ambachtsheer.

In Nederhorst den Berg lag het lokale gezag vanouds in handen van de ambachtsheer. De eerste ambachtsheer was Alfer van Wulven van der Horst. Hij trad in 1301 voor het eerst op. Hij stamde af van de vooraanstaande Stichtse familie Van Wulven. Van deze familie hebben zeer vele leden gekozen voor het kloosterleven en zij sloten zich dan aan bij kloosterorden waarbinnen diepgaande hervormingsbewegingen werden ondernomen.

Na de dynastie van de familie Van der Horst is het ambacht in handen gekomen van de familie Van Reede. Het is bekend dat Godard van Reede (1612-1648), als zeer rechtlijnige protestant en fel antipapist sterk gekant tegen de Spanjaarden, als enige heeft getracht de Vrede van Munster tegen te houden.[14] Deze ambachtsheren hebben ongetwijfeld een diepgaande invloed gehad op het religieuze beleid in Nederhorst den Berg. Dankzij hun invloed hebben hier protestantse dominees op de kansel gestaan als Pieter Poeraat[15] en Henricus Rappardus,[16] die in hun kerkelijk handelen hun afkeer van paapse stoutigheden niet onder stoelen of banken staken. Door deze invloeden werden de roomskatholieke gelovigen als tweederangsburgers weggezet en hebben alternatieve wegen moeten vinden om hun overtuiging te kunnen volgen. Hoe anders was het immers in Ankeveen gesteld onder het veel tolerantere bewind van de r.k. ambachtsvrouwe Elisabeth de Walé.

Afb. 7. Karel de Grote.

Noten en literatuur

1 Vertaling uit: Altfridus,Vita sancti Liudgeri. Naar: Klaes Sierksma. Liudger Thiadgrimszoon. Franeker 1995.
2 Els N.G. van Damme. De Willibrordkerk in Nederhorst den Berg. Nieuw licht op de vroegste geschiedenis. TVE 26 (1). p.11-20, 2008.
3 Dom Augustinus van Berkurn o.s.b. In: Liudger 742-809. De Bataafse Leeuw 1984.
4 Jaap van Vredendaal, Heliand. Een Christusgedicht uit de vroege middeleeuwen. Amsterdam 2e druk 2007.
5 Henk Vreekamp, De Heliand, Christus in Saksisch gewaad. Transparant 16 (1), p.4-8, 2005.
6 Ludo Jongen, Het leven van de heilige bisschop Sint Ludger, Hilversum 2009.
7 Henk Michielse, Dat leven des heiligen bisscop Sinte Ludger. TVE 28 (1), p.13-17, 2010.
8 Henk Michielse, Geen begeerde van keel en buik. Opgang en ondergang van de laatmiddeleeuwse kloosters tussen Vecht en Eem ca. 1400-1579. TVE 28 (4), p.195-209, 2010.
9 Els N.G. van Damme, De Willibrordkerk, stichting en bouw. Werinon 66. p.5-12. 2008.
10 B.J.P. van Bavel, Het kloosterleven. In: Geschiedenis van de provincie Utrecht I, p.313-328.
11 L.C.J.J. Bogaers, Religieuze stromingen. In: Geschiedenis van de provincie Utrecht II, p.93-111.
12 1000 jaar kerkgeschiedenis in de provincie Utrecht. Stichting Religieus Erfgoed 2008.
13 Edwina Hagen, 'Een min of meer doodlyken haat'. Nijmegen 2008.
14 Els N.G. van Damme, Godard van Reede, In: Historische canon van Nederhorst den Berg. Werinon 72. p.38-41, 2009.
15 Idem, Dominee Pieter Poeraat, predikant in Nederhorst den Berg van 1711/1730. Werinon 37, p.6-26. 2000.
16 Idem, Henricus Rappardus. Predikant (1754-1801), zakenman en ambachtsheer in Nederhorst den Berg. TVE 19(2).

II

De familie van Aemstel en de strategische 'Berg Ter Horst'

De Vechtstreek, waarin Nederhorst den Berg ligt, werd in de middeleeuwen Niftarlake genoemd. De gouw Niftarlake strekte zich uit van Utrecht tot aan de kust van de Zuiderzee. De Vecht vormde daarin een belangrijke handelsroute, zowel naar het noorden, gebruikt door bijvoorbeeld de Noormannen, als naar het zuiden, de latere *'Keulse Vaart'*.

De beheersing van de mondingen van de handelsvaarwegen Amstel en Vecht en de toegang tot het open IJ waren van groot strategisch belang voor dit gebied. Op verschillende plaatsen werd tol geïnd, in die tijden een belangrijke inkomstenbron. Het is dan ook niet te verwonderen, dat om het bezit van deze regio veel strijd is gestreden. De familie van Aemstel heeft daarin een belangrijke rol gespeeld.

De Berg Ter Horst

Zoals in het vorige hoofdstuk bleek, was Werinon, het oude Nederhorst den Berg, van oorsprong familiebezit van Liudger. De familie was het christendom toegewijd en Liudger kan gezien worden als een door zijn familie gecreëerde adelsheilige. Zijn familie deelde in zijn heiligheid.[2)] Hij werd één van de grondleggers van het christendom in heel Nederland.

Zijn familiegoed, waaronder Werinon, schonk Liudger aan de door hem zelf in 799 gestichte abdij van Werden (langs de Ruhr bij Essen), waaronder het enkele eeuwen berust heeft. Op dit familiebezit stichtte hij een kerk.[1),3)]

Deze familie-eigendommen werden rond het jaar 1050 aan de kerk van Utrecht overgedragen en toegevoegd aan de uitgestrekte moerassen die in 953 door keizer Otto I aan de kerk van Utrecht waren geschonken. Onder het kerkelijke bisdom ontstond zo in de elfde eeuw het Sticht van Utrecht, waarvan het Nedersticht (de huidige provincie Utrecht) en het Amstelland niet alleen onder de kerkelijke, maar ook onder de wereldlijke macht van de bisschop gingen ressorteren.

De bisschop legde het beheer van Liudgers erfgoederen rond 1080 in handen van het Utrechtse kapittel van Sint-Marie. De goederen werden beschreven als: *"Den Berch ter Horst mit 4,5 mergen lands geheten Santvoert, de tienden van Horstweerde, van Overmeer, van de Grote Nesse, van den Cleynen Nesse mit haren smalen tienden ende mit alle haren toebehoren, die visscherije tot Overmeer mit alle haren toebehoren alse gelegen is, ende dat dagelix gericht van Overmeer mitten berch alset gelegen is"*.[4] Dit betreft dus een belangrijk deel van het huidige Nederhorst den Berg. Het Overmeer (thans de Horstermeer) was al zeer vroeg een gewild bezit vanwege de visserij en de jacht op vogels.

Het kapittel van Sint-Marie kende lokale ambtenaren, de zogenoemde ministerialen of dienstmannen. De ministerialen ondersteunden de bisschop in diens taken, zorgden voor bijvoorbeeld de inning van de belastingen, en regelden de ontginningen. Zij vormden een geboortestand, die via mannelijke en vrouwelijke kant vererfde. Evenwel bij een ongelijk huwelijk erfden de kinderen de laagste stand, dus zij konden nooit een hogere stand verwerven via het huwelijk. Hoewel van een andere sociale herkomst dan bijvoorbeeld de adel, groeiden deze ministerialen evenwel toch uit tot een klasse, die op den duur ook het gezag van de bisschop ontgroeide. Zij werden steeds belangrijker in het lokale bestuur en raakten belust op macht en daardoor in competitie met de bisschop.

Het leenstelsel

In de middeleeuwen waren eigendommen meestal leengoederen. Degene die goederen uitleende of in bruikleen gaf, werd leenheer genoemd. Oorspronkelijk behoorden alle 'wildernissen' aan de koning, de leenheer. Na de schenking van deze goederen aan de bisschop werd deze daarmee leenman van de koning en op zijn beurt leenheer van zijn ondergeschikten (ministerialen). Een leenheer sprak recht, had recht op de grondbelasting (tijns) en op de tienden (10% van de opbrengst van gewas, vruchten, dieren enz.). Hij had tevens het collatierecht (het kerkelijk recht om een pastoor te benoemen). De plicht van de leenman was getrouw te zorgen dat het leengoed in goede staat bleef op straffe van het verlies ervan. Hij verplichtte zich om de tienden en tijns aan zijn heer te betalen en kon daarbij rekenen op bescherming door de leenheer en op het vruchtgebruik van het land. Op den duur werden lenen erfelijk bezit, doch bij elke overgang van het bezit moest opnieuw een eed van trouw worden afgelegd.

De bijzondere positie van Werinon

Nadat Liudgers goederen door het klooster Werden aan de Utrechtse kerk waren overgedragen, bleek *"De Berg van Ter Horst met 4,5 morgen land, dat de Sandvoorde heette"* een afzonderlijk machtsgebiedje te zijn, een zogenaamd *'minigerecht'*. Er bestond een gecompliceerde gezag situatie in Werinon en omgeving. Gezag werd in die tijd ontleend aan het bezit van rechten *(zie kader)*. Buitelaar heeft diepgaand geanalyseerd hoe de rechten in deze regio toen verdeeld waren.

Daar kwam het volgende uit

In het *'minigerecht'* moeten de rechtsmacht en het tiendrecht hebben gelegen bij (voorouders van) de familie Van Wulven. In een latere oorkonde uit 1331 wordt namelijk over dit minigerecht gezegd, dat het verbonden was aan het huis Ter Horst en toebehoorde aan het geslacht van Wulven.

De kerk op de berg behoorde tot het minigerecht. En dan duikt de familie Van Aemstel op. Zij bezaten namelijk het collatierecht of patronaatsrecht. Dat betekent zij gingen over de kerkelijke aangelegenheden. Het patronaatsrecht of collatierecht is het recht tot het verlenen van kerkelijke ambten met de daaraan verbonden inkomsten. In de middeleeuwen gebeurde dit vaak door de eigenaren van kerk en grond. Na de twaalfde eeuw was de medewerking van de bisschop nodig.

De omringende Horstwaard *(afb.1)* moest grondbelasting (tijns of cijns) betalen aan de bisschop, die ook het tijnsrecht in de uitgestrekte wildernissen rond het Overmeer bezat.

Echter in een handschriftenverzameling[5] staat te lezen dat bisschop Johan van Diest aan Alfer van der Horst gaf: *:"'t gerechte, tienden ende visscherien met alle recht (…) dat van outs de hofstede Ter Horst toegehoort heeft (…) to houden van ons ende onsen gestichtte te leen in dienstmansstat."*, dus: Het meer zelf, mét de visserij, behoorde weer Alfer van der Horst toe.

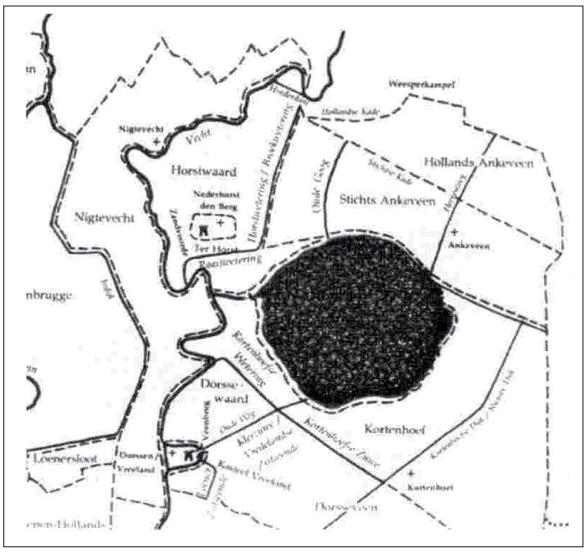

Afb.1. Kaartje van de omgeving van Nederhorst den Berg met de Horstwaard bij Nederhorst den Berg.

Dit was dezelfde als Alfert van Wulven, die in 1317 zijn naam veranderde in Van der Horst en hij is degene die in 1301 voor het eerst als Heer van het kasteel Nederhorst genoemd wordt. Het Overmeer behoorde deze familie zo duidelijk toe, dat het in 1404 vermeld staat als het '*Alphars meer van der Horst'* en zijn naam is tot de dag van vandaag verbonden aan de Horstermeer. De ernaast gelegen buurtschap behield de naam Overmeer.

Hoe zou deze gecompliceerde gezag situatie ontstaan kunnen zijn?

Er is enige reconstructie voor nodig om doorzicht te krijgen in een geschiedenis die voor een groot deel nog in de nevelen van de oudheid is gehuld. Uit het feit dat binnen het minigerecht het patronaatsrecht aan Van Aemstel behoorde, (dat wil zeggen zij hadden het recht de pastoor te benoemen) en het tiendrecht (belastingrecht) aan Van Wulven toebehoorde, maakt men op dat beide rechten in een vroeger stadium aan één van beide families hebben behoord en op zeker moment via vererving uiteen gevallen zijn. De families Van Aemstel en Van Wulven waren dan ook vrijwel zeker aan elkaar verwant, want zij traden in zakelijke transacties, maar ook in familiale aangelegenheden geregeld samen op.[6)]

De verdeling van deze rechten in het minigerecht moet al stammen van vóór de schenking van de abdijgoederen aan de bisschop rond 1050, dus al van vóór de grote ontginningen in de Vechtstreek van 1075. En waarschijnlijk lagen de oudste rechten bij de Van Aemstels. Men neemt aan dat deze familie hier zijn domicilie had en uit deze regio stamt.[7)]

Dit idee wordt versterkt door een veronderstelde familierelatie tussen de Van Aemstels en de grootmoeder van Liudger van moeders kant, Adelburg ofwel Adelburga.[8)] Het erfgoed van Liudger in Werinon (b)lijkt van haar afkomstig te zijn. Haar naam, (At) elburga, staat geschreven in het raadselachtige onvolledige randschrift op het noordportaal van de Willibrordkerk *(afb.2)* in Nederhorst den Berg: 'QVIPETIThACAVLAPET*ATELBURGA*FORE SALVA' en boven de ingang gaat het verder: 'ETPEAnVLLVSlnTRETn'.

De gebruikte lettersoort zou duiden op een overgang van Romeinse naar Romaanse karakters en in het midden van de twaalfde eeuw gedateerd moeten worden.[9)] De tekst betekent zoveel als *"Wie zich naar dit hof begeeft, bidde voor de zaligheid van (At)elburga en niemand trede binnen tenzij (…)"*[10),11)] *(afb.3)*

Kuiken meent dat dit wijdingsvers op het zandstenen kozijn erop kan wijzen dat Liudger zijn kapel, een voorganger van dit kerkgebouw, in haar naam heeft gesticht en dat de bouwers van de huidige twaalfde-eeuwse kerk de kerkstichtster

op deze wijze hebben willen memoreren. Via de familierelatie tussen de Van Aemstels en Liudgers grootmoeder zou de familie van Aemstel hier aan hun erfgoed gekomen zijn. Later zouden door een erfelijke verdeling van de rechten ook de Van Wulvens bij het minigerecht betrokken zijn.

Toen de bisschop dan ook het beheer van het bezit, afkomstig van de abdij van Werden (Werinon) in 1080 wilde overdragen aan het kapittel van Sint-Marie, hadden de Van Aemstels al rechten in het oude gerecht Horstwaard.[12),13)] Het oude Werinon lag stevig in hun handen. Zij bezaten er de kerk en gingen over het kerkelijke recht en waren bovendien de baas over het Overmeer en de zo belangrijke visserij. Waarschijnlijk werd een Van Aemstel toen als bisschoppelijk functionaris aangesteld om dit domeinbeheerder (ministeriaal).

Afb. 2. Het noordportaal van de Willibrordkerk. Op de eikenhouten deur staat het jaartal 1579 gesneden.

Wolfger van Aemstel (ca 1075-1126/1131) is de eerste die wij als zodanig kennen.[14)] Hij was toen ook al schout voor het beheer van de goederen in het Amstelland. De goederen in Werinon én de goederen in het Amstelland bevonden zich rond 1100 dus in één *'Aemstelhand'*. De Van Aemstels hadden met dit bezit een belangrijke voet aan de grond in het gebied van de bisschop; zij hadden het beheer over de belangrijke handelsverkeerswegen en riviermondingen en konden dit bezit strategisch uitbuiten.

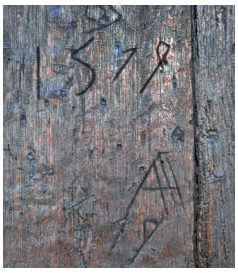

De familie Van Aemstel

Een uitgebreid onderzoek van een nazaat naar het geslacht Van Aemstel heeft aangetoond hoe groot de rol was die de familie in deze regio heeft gespeeld. Met het feit dat Wolfger van Aemstel *'De Berg Ter Horst'* en het Overmeer beheerde, werden de

Van Aemstels hier dus ministerialen van de bisschop. Wolfgers (vermoedelijke) zoon Egbert werd dit ook weer. Hij kreeg de goederen in het oude Werinon en rond het Overmeer en werd ook weer schout van Amestelle (Amstelland). Egbert kreeg echter neigingen zijn bezit uit te breiden ten koste van de bisschop. Egbert van Aemstel pretendeerde over deze bezittingen te kunnen beschikken en stak de inkomsten in eigen zak. Officieel behoorde hij als ministeriaal deze inkomsten af te dragen aan de bisschop. Daarom kwam in 1156 keizer Frederik Barbarossa in eigen persoon zijn leenman (de bisschop) te hulp en stelde de grenzen vast tussen bezittingen van het kapittel en die van Egbert van Aemstel.[15] Egbert trok er zich blijkbaar niets van aan, want in 1169 beklaagde de bisschop zich andermaal dat Egbert van Aemstel (geboren ca. 1100) oneigenlijk, zelfs met geweld, zich inkomsten uit de rechtsspraak en belastingen van de Utrechtse kerk toeeigende.

Egberts zoon Gijsbrecht I van Aemstel werd ook weer benoemd tot schout van Amestelle en tot ministeriaal in Werinon. Gijsbrecht I bleef aan het bewind tot ca. 1200. Toen trad diens zoon Gijsbrecht II in hetzelfde dienstverband met de bisschop. Langzamerhand veroorloofden de Van Aemstels zich op basis van het erfelijke karakter van deze functie, van vader op zoon overgaand, een steeds grotere vrijheid van handelen, die tot conflicten leidde. De Hollandse machtshebbers, de edelen, zagen namelijk ook het strategische belang van het bezit van de noordelijke Vechtstreek en het Amstelland in en zij lieten hun oog daarop vallen.

Afb. 3. Een deel van het raadselachtige randschrift op het noordportaal. (foto auteur)

Van Aemstel de baas

Met vriendjespolitiek en zelfs moorddadige praktijken werd getracht om de macht van de bisschop te ondermijnen. Eerst probeerden de graven van Holland Van Aemstel voor zich te winnen door hem van de bisschop te vervreemden.

Deze strategie leek een kans van slagen te hebben, want de Van Aemstels waren zoals gezegd niet ongevoelig voor meer zeggenschap en macht. Omstreeks 1224 kwam Gijsbrecht III aan bewind. Hij

werd HEER van Aemstel genoemd en dat duidt erop dat hij een hoge stand had bereikt. Hij trouwde dan ook met een adellijke dame, de dochter van Albert van Kuyc. Albert van Kuyc behoorde tot een zeer vooraanstaand adellijk geslacht uit Brabant. Een dergelijke verbintenis was toen nog ongewoon en zelfs tegen de bestaande bisschoppelijke regels in. Een ministeriaal uit het *'gewone volk'* hoorde niet met adellijke families een verbintenis aan te gaan.

Toch ging Gijsbrecht III zijn eigen weg. De contacten tussen hem en de graven van Holland werden nauwer en de strategieën duidelijker. Toen er op 6 mei 1235 een schikking moest worden getroffen over de grenzen van rechtsmacht en tiende in Kortenhoef en Dorsseveen (ten noorden van Vreeland), waren hierbij aanwezig de bisschop, vertegenwoordigers van het kapittel van Sint-Marie en ook Gijsbrecht III van Aemstel. Het minigerecht kwam klaarblijkelijk weer ter sprake en één van de conclusies was dat het kapittel rechten had over de ontginningsgebieden, maar niet over het *'minigerecht'*, de oude bezittingen van de abdij van Werden met de kerk.

Met deze officiële uitspraak werd overduidelijk gesteld dat de bisschop niet over het minigerecht kon beschikken en dat Gijsbrecht daar de baas was. Daarmee achtte Gijsbrecht III zich gerechtigd zich aan het gezag van de bisschop te onttrekken en hij zocht verdere toenadering tot Holland, waar hij mogelijkheden tot uitbreiding van zijn macht ontwaarde. Interessant voor Nederhorst is, dat bij de bezegeling van deze oorkonde, ook ene Ernst van Wulven aanwezig was, de familie die later bij de stichting van Kasteel Nederhorst een rol heeft gespeeld.

Ondanks veel weerstand werd Hendrik van Vianden door de paus als bisschop van Utrecht aangesteld. Hij regeerde van 1249-1267. Bisschop Hendrik van Vianden zag de contacten van Gijsbrecht III met Holland geërgerd aan en hij liet hem gevangen nemen. Vreselijke verhalen gaan erover. Gehuld in een boetekleed en gebonden aan het paard van de bisschop werd Gijsbrecht door de straten van Utrecht gesleept. Willem II, graaf van Holland en vader van Floris V, bevrijdde hem echter en dat was uiteraard een zware nederlaag voor de Utrechtse bisschop.

Men denkt dat Hendrik van Vianden toen (1252), om de handelsweg langs de Vecht te verdedigen, overgegaan is tot het bouwen van het kasteel Vreeland: "*tieghen den aenloep des heren van Aemstel ende daer hi mede bedwanc die ghemene hide de daeromtrent woenden van hoerre ghewoenliker omhoorsamicheit*".[16] Er zat oorlog in de lucht en overal rondom de stad Utrecht werden kastelen gebouwd om het Nedersticht te verdedigen tegen Holland in het westen en tegen Gelre (Gelderland) in het oosten.

Om er enkele te noemen: [17] kasteel Kronenburg (dertiende eeuw) bij Loenen, waar Gijsbrecht van Aemstel verbleef, kasteel IJsselstein, waar een broer van Gijsbrecht van Aemstel, Arnold van IJsselstein en de bisschop veiligheid zochten; de vesting Woerden, voor het eerst vermeld in 1288, door Herman van Woerden beheerd; het kasteel Ter Horst bij Rhenen, gebouwd in het laatste kwart van de twaalfde eeuw door bisschop Godfried van Rhenen op een nog ouder verdedigingsfort (castrum). Dit laatste kasteel functioneerde als verdedigingswerk tegen het (ook) op het Sticht beluste Gelre, evenals Sterkenburg bij Driebergen, waarschijnlijk gesticht door een lid van de familie van Wulven. Ook kasteel Wulven bij Houten behoorde in de dertiende eeuw aan de familie Van Wulven.

De Van Wulvens hadden dus meerdere kastelen in hun bezit. Het is heel waarschijnlijk dat de burcht Nederhorst ook omstreeks deze tijd door hen is gesticht. Het bezit en de zeggenschap over kastelen was essentieel om de openbare orde te handhaven en te voorkomen dat het Nederkwartier uiteenviel.[18]

We zullen het nooit met zekerheid weten, er kan geen grondige aandacht meer besteed worden aan de oude geschiedenis van kasteel Nederhorst, want jammer genoeg is een groot deel van de archieven van dit kasteel in 1971 door brand verloren gegaan. Maar de loop van de geschiedenis maakt het heel aannemelijk dat de heren Van Wulven, als verwante opvolgers van de Van Aemstels, in hun verantwoordelijkheid voor het verdedigen en bijeenhouden van hun lokale bezittingen in het minigerecht een versterkt woonhuis nodig hadden.

De bekende Gijsbrecht

Gijsbrecht IV van Aemstel (1230-1303), de bekende Gijsbrecht, wilde eigenlijk hetzelfde als wat zijn vader voor ogen stond. Zijn doel was onafhankelijk te worden van de bisschop en zelf macht te verkrijgen in het Sticht en vooral in het noordelijke gebied met de riviermondingen, dat immers van zo groot belang was voor handelstransporten en voor militaire uitvallen en waar tolopbrengsten vandaan kwamen. Hij ging voort de macht van de bisschop te ondermijnen. De oorlog waarin deze nu belandde ging handen vol geld kosten.

De Hollandse graaf Floris V had dezelfde aspiraties als Gijsbrecht IV en hij voorzag de bisschop op slinkse manier van geldmiddelen, zodat deze weer even de strijd tegen Gijsbrecht kon voortzetten. Intussen was er weer een volgende bisschop benoemd, Jan van Nassau. Hij was geen krachtige man en vond duidelijk geen steun meer bij zijn ministerialen.

Op zeker moment, 19 september 1274, sloot deze bisschop zelfs een overeenkomst met zijn tegenstander, de Hollandse graaf Floris V. Deze stond hem bij in

de geschillen die hij met Gijsbrecht had. De bisschop heeft toen aan Gijsbrecht, wellicht op advies van Floris V, de burcht in Vreeland in pand gegeven, om maar aan meer geld te komen. Gijsbrecht werd bovendien tot ridder geslagen door Floris V.

Zo werd Gijsbrecht door Floris V de graaf van Holland gefleurd, maar deze had zijn doel nog niet bereikt. De macht in de begeerlijke noordelijke Vechtstreek lag officieel nog steeds bij de bisschop en zijn ministeriaal Gijsbrecht IV. Doch, op 23 maart 1278 sloten Floris V, graaf van Holland en de bisschop van Utrecht een verdrag tegen Gijsbrecht en diens vriend Jan van Kuyc en daarmee verkreeg Floris V zeggenschap in het Nedersticht.

Het einde van Floris V èn van Gijsbrecht van Aemstel

De zwakke en vrijwel failliete bisschop had intussen grote onrust veroorzaakt in de stad Utrecht. Als laatste redpoging om zijn strijd te kunnen betalen, deed hij een greep in de geldmiddelen die bedoeld waren voor de kruistochten en die toekwamen aan de parochies. Deze onrust was een uitnodiging voor Floris V om samen met een groep Hollandsgezinde lieden Utrecht met geweld in bezit te nemen. Het spel van de bisschop en ook van Gijsbrecht IV van Aemstel was uitgespeeld. Aan Gijsbrecht werden alle vrijheden en rechten door graaf Floris V van Holland ontnomen en hij werd gevangengezet in Zeeland.

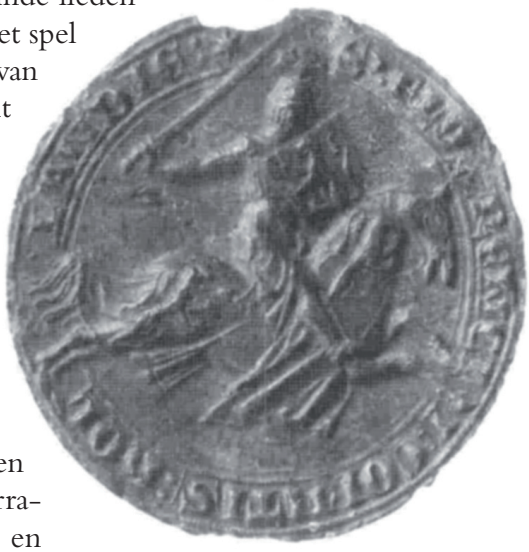

Afb. 4. Het zegel van Gijsbrecht IV van Aemstel, behorend bij de zoenbrief van de heren Van Aemstel met Floris V, 27 oktober 1285 (Nationaal Archief).

Op 27 oktober 1285 (na vijf jaar) werd hij door Floris weer uit zijn gevangenschap vrijgelaten *(afb. 4)*. Het is te begrijpen dat Gijsbrecht intussen op nogal vijandige voet stond met Floris V en op een kans zon om hem te vernederen. Toen op zeker moment bleek dat Floris een verraderlijke politiek tegen Engeland voerde en koning Edward daarom om zijn uitlevering vroeg, zag Gijsbrecht zijn kans. Samen met Herman van Woerden nam hij Floris V tijdens een jachtpartij nabij Muiden gevangen en zette hem vast op het Muiderslot. Op 27 juni 1296 werd hij te paard naar een schip gebracht, dat in Muiden lag en dat hem naar Engeland zou brengen. Onderweg werden zij overvallen door een groep lieden, die Floris welgezind waren (hij was immers *"der keerlen god")*.

De vrees dat Floris aan de edelen zou ontsnappen leidde tot paniek en Gerard van Velzen doodde hem. Gerard van Velzen zocht vervolgens tevergeefs een toevlucht op kasteel Kronenburg bij Loenen. Hij werd gefolterd en geradbraakt zoals dat in die tijd ging en stierf.[19)]

Verwarring in de regio

Na Floris' overlijden was de verwarring groot. In de eerste plaats in Holland. De opvolging van de graaf was onzeker en de vrees voor het verlies van zijn verworvenheden was groot. Floris' zoon Jan, die hem moest opvolgen, verbleef in Engeland en was nog maar twaalf jaar. Hij werd opgevoed aan het hof van koning Edward I en zou trouwen met diens dochter Elisabeth. Op 7 januari 1297 zou het huwelijk voltrokken worden in Ipswich in Engeland. Op 29 januari zou een delegatie met hem terugkeren naar Holland. Koning Edward bedacht zich echter. Hij was bang dat zijn dochter in het roerige Holland zou worden gekidnapt en beval de boot terug te keren. De jonge Jan I ging alleen en kwam in Zierikzee aan op 31 januari. Pas in augustus kwamen zijn bruid met haar vader in het bevriende Vlaanderen aan.

Edward I gaf Wolphaart van Borselen, van Zeeuwse adel, opdracht de jonge graaf (twaalf jaar!) in bescherming te nemen en te helpen bij zijn taak, totdat Jan I vijfentwintig jaar zou zijn. Deze Wolphaart van Borselen (getrouwd met de rijke Catharina de Durbuy, vrouwe van Voorne en Teilingen) nam nu (wellicht maar al te graag!) het bestuur in Holland over. Hij trad ook op als geldschieter van de jonge graaf en ontving als *'vergoeding'* de aan Holland toegevallen Stichtse goederen van Van Aemstel en die van Herman van Woerden in leen.[20)] Op 29 september 1297 kwamen de jonge graaf Jan, gesteund door zijn neef Jan van Avesnes en de bisschop overeen dat het Amstelland en delen van de goederen rond het Overmeer (het erfgoed van de Van Aemstels), zouden toekomen aan de graaf van Holland. De belastingopbrengsten van het land zouden voor de bisschop zijn, maar waren vooral bedoeld om zijn schulden aan Holland af te lossen. De rollen waren nu omgekeerd. De bisschop, eens leenheer, werd nu leenman van Holland.

Nadat Wolphaart van Borselen op 1 augustus 1299 om het leven was gebracht, kon Jan van Avesnes zijn kans grijpen. Voor een periode van 4 jaar nam hij nu voor graaf Jan het bewind over Holland over. Maar er doemden verdere perspectieven op, toen de jonge graaf Jan I op de leeftijd van zestien jaar stierf, zonder kinderen na te laten. Jan van Avesnes bleef graaf van Holland en verstevigde zijn positie door zijn broer Gwijde van Avesnes in 1300 de Stichtse goederen van Van Aemstel en Van Woerden in leen te geven. Toen bisschop Willem

Berthout in 1301 sneuvelde in de strijd om zijn goederen alsnog terug te krijgen, wist Jan van Avesnes gedaan te krijgen, dat zijn broer Gwijde tot bisschop werd gekozen: bisschop Guy (Gwijde) van Avesnes, ook van Henegouwen genoemd (1301-1317). De kansen om het noordelijke Sticht aan Holland te ontfutselen, waren verkeken.

Nederhorst grensplaats

Voor de familie van Gijsbrecht van Aemstel was het nu hopeloos geworden. Zij vluchtten en zochten hun heil bij het bevriende geslacht Van Kuyc. Gijsbrecht stierf in 1303. Voor het economisch en juridisch beheer van de voormalige goederen van Gijsbrecht van Aemstel stelde de bisschop een nieuwe bisschoppelijke functionaris aan: Bernd van den Dorenwerde. Hij werd baljuw genoemd en was dit van 1305-1307. Dit baljuwschap omvatte Amstelland, Naerdincland (het huidige Gooi) èn het Nederkwartier. Dank zij door hem vervaardigde verantwoordingen van onkosten komen wij iets te weten over de activiteiten die dergelijke functionarissen hadden. Zij gingen de gehele regio rond, om waar nodig verzoeningsregelingen te treffen bij ruzies en om recht te spreken bij grote en kleine misdaden. Er kwam onwaarschijnlijk veel doodslag voor en tal van diefstallen, vooral van vee. Bernd van den Dorenwerde [21] deed dit niet alleen, maar was soms met veertien man op stap. Zij waren in Nigtevecht, Muiderberg,

Afb.5. Kasteel Nederhorst, situatie vóór 1700. Anonieme pentekening (coll. Bodel Nijenhuis, Universiteit Leiden).

Muiden, Loosdrecht en Eemnes. In Weesp, Naarden, Hilversum en Amsterdam overnachtte men nu en dan.

Nog eenmaal leek er hoop te dagen om de Stichtse goederen uit handen van Holland terug te krijgen. De met Gijsbrecht van Aemstel bevriende Jan van Kuyc zette zich met geld en andere middelen in om hulp te bieden. Echter, in augustus 1304 viel het besluit dat de bezittingen bleven toebehoren aan de graven van Holland. Het Nedersticht ten noorden van de latere (1437) Hinderdam en het Amstelland, met de riviermondingen, de toegang tot IJ en Zuiderzee, behoorden aan Holland. Nederhorst den Berg bleef onder het gezag van de bisschop die nog slechts onder protectie van de graaf van Holland zijn wereldlijke macht kon uitoefenen. De familie Van Wulven volgde de Van Aemstels op als gezaghebbers van het *'minigerecht'*. In 1317 zijn zij zich Van der Horst gaan noemen, naar het versterkte woonhuis, de voorloper van het kasteel Nederhorst *(afb.5)*. Alfer van Wulven heeft deze versterking nodig gehad, nu Nederhorst een grensplaats was geworden tussen Holland en Utrecht. Het toekomstperspectief was wederom strijd.

Noten en literatuur

1 H.F.J. Duindam s.c.j., 'Sint Liudger, een biografie in vogelvlucht', in Liudger 1984, p.5-7.
2 Kees Kuiken, 'De Liudgeriden (ca 711-877)', in Werinon 60, 2006, p.11-13.
3 Els N.G. van Damme, 'Nederhorst den Berg, het prille begin', in Werinon 60 (2006) p.27-36.
4 A.L.P. Buitelaar, De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Vechtstreek, Hilversum 1993.
5 Handschriftenverzameling no. 332-1 (25 mei 1331), Het Utrechts Archief (HUA).
6 J. Krol, De geschiedenis van Nederhorst den Berg, Arnhem 1949.
7 Th.A.A.M. van Amstel, De Heren van Amstel 1105-1378, Hilversum 2005.
8 Elizabeth den Hartog, De oudste kerken van Holland, Utrecht 2002, p. 215.
9 J. Kalf, 'Nederhorst den Berg', in Bull. KNOB II, 1900.
10 G.W. Verheul, 'Het raadsel van de oude Willibrordkerk', TVE 11 (1993), p. 70-71.
11 Kees Kuiken, 'De Liudgeriden (ca 711-877)', Virtus 12 (2005), p. 7-34.
12 Horstwaard wordt voor het eerst genoemd in 1156; Blok, 1993 [zie noot 16]. 'Horst' wordt ook vermeld als één van de parochies die financieel bijdraagt aan de kruistocht van 1280, Buitelaar, p.114 [zie noot 4].
13 P. Leupen, 'Werinon, Willibrord en Liudger', Werinon 22 (1996), p. 578-589.
14 J.M. van Winter, 'De komst van het christendom', in C. Dekker et al., Geschiedenis van de provincie Utrecht 1, Utrecht 1997.
15 Archief kapittel St. Marie toeg. 221, inv. nr. 701, HUA.
16 D.P. Blok, 'Enige aardrijkskundige namen in de Vechtstreek', TVE 11 (1993), p. 58-60.
17 Stichting Utrechtse kastelen, Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht, 1995.
18 A.J. van den Hoven van Genderen, 'De mijter en de macht', in C. Dekker et al., Geschiedenis van de provincie Utrecht I, Utrecht 1997.
19 A.J. van den Hoven van Genderen & C. Dekker, 'De Jurisdictie', in C. Dekker et al., idem.
20 J.C. Kort, 'Repertorium op de lenen van de hofstede Voorne', in Ons Voorgeslacht 44 (1989), 120-122.
21 C.L. Verkerk, 'Baljuw Bernd van den Doren-werde en zijn domicilie in Amstelland', in Jb. Amstelodamum 88 (1996), p. 117-43.

III

De Willibrordkerk, nieuw licht op de vroegste geschiedenis

Nederhorst den Berg is altijd een geïsoleerd dorp geweest. In 1278 viel na een felle strijd tussen de bisschop van Utrecht en graaf Floris V van Holland het noordelijke deel van het Nedersticht, dat van oorsprong ressorteerde onder de bisschop, in handen van Holland. Nederhorst bleef onder Utrecht en kwam op de grens met Holland te liggen. In 1819 werd het dorp ingedeeld bij Noord-Holland, maar lange tijd was dit zelfs bij het dorpsbestuur onbekend. [1)]
Nederhorst is eeuwenlang voornamelijk via de Vecht bereikbaar geweest en ligt nog altijd buiten de route van het doorgaande verkeer. De geschiedenis van het zeer oude dorp met zijn kasteel en middeleeuwse dorpskerk is dan ook aan diepgaand bouwkundig en archeologisch onderzoek ontsnapt.

In de zomer van 2007 heeft het interieur van de kerk een restauratie ondergaan, waarbij na lange tijd een aantal verborgen oudheden opnieuw aan het licht is gekomen. Deze gebeurtenis en het verschijnen van een tweetal grondige vergelijkende studies naar de bouw en de inrichting van middeleeuwse dorpskerken in Holland (Elizabeth den Hartog (2002) en A.M. Numan (2005)) hebben tot inzichten geleid, die het mogelijk maken de bestaande kennis over de oude geschiedenis van de Willibrordkerk in Nederhorst den Berg opnieuw te belichten en aan te vullen.

De locatie van de Willibrordkerk

Enkele plaatsen langs de Vecht, waaronder Werinon, zijn al bewoond sedert de tweede helft van de zevende eeuw. [2)] Werinon behoorde tot het uitgebreide in

de Vechtstreek gelegen familie-erfgoed van de missionaris Liudger waar hij een kerk stichtte. In 799 schonk Liudger zijn erfgoed aan de toen door hem gestichte abdij in Werden (bij Essen aan de Ruhr). De kerkstichting in Werinon zal dus plaatsgevonden hebben vóór 799. Daarmee is deze stichting na de Sint Pieterskerk in Breukelen (ca. 720) [3] de oudste in de verre omgeving.

De kerk te Werinon werd voor het eerst genoemd in de door Liudgers achterneef Altfried geschreven levensbeschrijving van Liudger (Vita Sancti Liudgeri ca. 839-849).[4] Rond 1050 werd het Werdense bezit overgedragen aan de bisschop van Utrecht.

De kerk en (inzet) de zandstenen deurpost in het noordportaal, waarin de naam Elburga staat gebeiteld. (afb. 1)

Werinon moet als een religieus belangrijk centrum gezien worden, want haar kerk is in de tiende en elfde eeuw de *'matrix ecclesia'* (moederkerk) geworden van verschillende kerken in de omgeving: Muiden en Naarden, Loenen en Weesp. Daarmee lag het kerkelijke en bestuurlijke centrum van de gehele noordelijke Vechtstreek in Werinon.

Er is lang gewikt en gewogen over de vraag waar Werinon precies lag. De historici die zich daarmee hebben bezig gehouden, volgen nu de mening van Dekker, [5] dat Werinon lag op de locatie van Nederhorst den Berg.

Er is een aantal aanwijzingen voor gegeven. Een belangrijke aanwijzing is, dat heel veel land in de omgeving van Nederhorst eeuwenlang tot het kapittel Sint Marie heeft behoord, terwijl andere delen van de Vechtstreek berustten bij andere kapittels. [2] Dit stamt uit de tijd dat het deel van de bezittingen van Liudger rond Werinon, die door de abdij van Werden omstreeks 1050 waren overgedragen aan de kerk van Utrecht, vanaf ca. 1080 in handen werden gelegd van het kapittel Sint Marie. Dat wijst erop dat de in de omgeving van Nederhorst gelegen bezittingen van dit kapittel eerder aan Liudger behoorden.

Een opvallend feit kan hieraan toegevoegd worden. Niet alle bezittingen van Liudger rond Werinon zijn terechtgekomen bij het kapittel Sint Marie. 'Berg Ter Horst' met de kerk en visserij in het Overmeer vormden een uitzondering, [6] en nog tal van goederen en rechten in deze omgeving, zoals de rechtsmacht in Hollands Ankeveen, de tijns *(grondbelasting)* en tiend *(10% opbrengst van gewas, vruchten, dieren enzovoort.)* van Nigtevecht en de tiend van Dorssen (bij Vreeland gelegen). Zij waren al vóór de overdracht in 1080 en dus ook vóór de grote ontginningen in de Vechtstreek (ca. 1075) in het bezit van de bekende familie Van Aemstel. Deze familie had ook een groot aandeel in het bezit van rechtsmacht, tijns en tiend in de ten zuiden aansluitende parochie Loenen, zowel ten oosten als ten westen van de Vecht en in de later daarvan afgescheiden parochies van Loosdrecht. [2] In Berg Ter Horst beschikte Van Aemstel over het kerkelijke patronaatsrecht. [7] Den Hartog veronderstelt een relatie tussen de familie Van Aemstel en Liudgers grootmoeder Elburga.

Het lijkt dan waarschijnlijk dat de Van Aemstels hieraan deze rechten meenden te kunnen ontlenen en het wijst er temeer op dat Nederhorst en het oude Werinon identiek zijn. Het patronaatsrecht blijkt in 1341 nóg bij het geslacht van Aemstel te berusten, namelijk bij Otto van IJsselstein.[8] Dit recht is verder vererfd via de ambachtsheren van Nederhorst en is zoals hierna nog duidelijk zal worden, in 1562 in het bezit van Herman van Zuilen, ambachtsheer van Nederhorst. Het is opmerkelijk dat al deze rechten niet naar de bisschop waren gegaan, maar aan de Van Aemstels toebehoorden. Dat houdt ongetwijfeld verband met het feit dat er in deze regio grote financiële belangen lagen in verband met de veenontginningen en toen deze bezittingen aan het kapittel Sint Marie overgedragen zouden worden, heeft de familie Van Aemstel zich wat betreft hun rechten daartegen dan ook hardnekkig verzet.

Dat was niet ongewoon in die tijd. Het land was veel waard en de *"verre eigenaren"* moesten vaak het onderspit delven in de strijd met locale belanghebbenden.[9] Na een lange strijd tussen de Van Aemstels en de bisschop lijkt het kapittel in 1235, zoals Buitelaar zegt, in de *'usurpaties'* te berusten.

De stichting van de kerk en de status van de kerkstichter

Het is heel waarschijnlijk dat het deel van Liudgers erfgoed rond Werinon, in de moederlijke lijn was vererfd en dat het afkomstig was van Liudgers grootmoeder van moeders kant.[10] Het oude portaal, waarin haar naam Elburga staat gebeiteld, stamt niet uit de tijd van Liudger, het lettertype wijst op een latere datum en kan gedateerd worden vanaf het midden van de twaalfde eeuw. Men veronderstelt dat bij de bouw van het schip en de toren van de huidige

tufstenen kerk, die ook uit de twaalfde eeuw stammen,[11)] de bouwers haar hebben willen herdenken. De aanwezigheid van haar naam op het kozijn zou erop kunnen wijzen dat zij eigenlijk de kerkstichteres was, maar Liudger heeft in deze stichting als adelsheilige van de familie ongetwijfeld een hoofdrol gespeeld.

Dankzij de bescherming van de abdij van Werden zijn verschillende zeer oude documenten zoals de genoemde Vita Sancti Liudgeri, over het leven van Liudger en zijn familie, bewaard gebleven. De familie van Liudger behoorde tot de oude, prefeodale adel. Met het stichten van een kerk op zijn erfgoed toonde Liudger aan de omgeving zijn status, maar doelde ook op zijn zielenheil en dat van zijn familie. Men noemt een dergelijke stichting een *'eigenkerk'*. Als eigenaar van de kerk benoemde hij zelf de priester en zorgde hij voor het inkomen van de priester, voor het onderhoud van de kerk en voor de benodigdheden voor de eredienst. Daarvoor waren gelden nodig, waaraan zijn grootmoeder ook moet hebben bijgedragen. Er is van haar bekend dat de kerstening van dit gebied haar zeer ter harte ging. [10)]

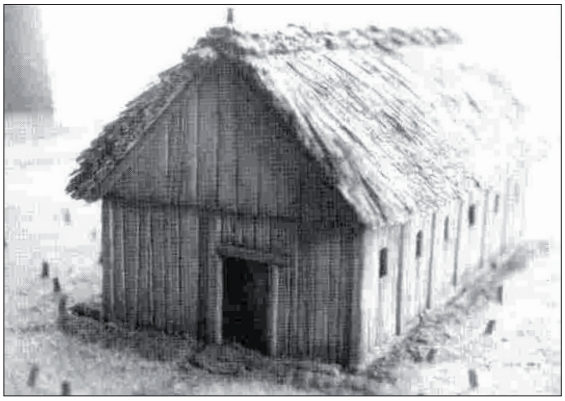

Afb.2: Maquette van het kerkje van Assendelft uit de tiende eeuw. Ontwerp en foto van J. Matser. Uit: A.M. Numan 2005.

Mogelijk heeft Liudger ook vanuit Werinon missiewerk gedaan, in elk geval heeft zijn zuster Heriburg, zij was non, hier nog gewerkt. Bestond er al een onderkomen voor leden van deze adellijke familie in de vorm bijvoorbeeld van een verre voorganger van het huidige kasteel? Er zijn over enigerlei vorm daarvan geen bronnen bewaard gebleven.

Volgens Numan[12)] moet de eerste kerk een eenvoudige houten kapel geweest zijn, want in de achtste eeuw werd er nog niet in steen gebouwd. Onderzoek door hem elders in Nederland verricht en beschreven, heeft aangetoond dat dergelijke kapellen meestal eenbeukige zaalkerkjes waren, erg gelijkend op de toenmalige houten boerderijen *(afb.2)*. Het kerkje zal zeker gebouwd zijn op de natuurlijke zandheuvel uit de laatste ijstijd. Het was daar een unieke mogelijkheid, want het land rondom was zeer moerassig en er waren geregeld stormvloeden met overstromingen vanuit het Flevomeer.

Helaas is er tijdens vroegere restauraties en reparaties in het huidige kerkgebouw nooit diepgaand archeologisch onderzoek verricht, zodat over deze zeer oude geschiedenis geen feiten bekend zijn.

De tufstenen kerk

In de tweede helft van de negende en de eerste helft van de tiende eeuw hebben de Noormannen in deze streken grote vernielingen aangericht. Bovendien heeft in het jaar 838 een verwoestende watervloed grote delen van Holland en Utrecht onder water gezet.[13)] Wij weten niet of het houten kerkje van Liudger deze gebeurtenissen heeft overleefd. Zeker is, dat er in de twaalfde eeuw een tufstenen kerk is gebouwd. Dat was een dure onderneming. Tufsteen of duifsteen, een vulkanisch afzettingsgesteente, moest uit de Eifel komen, of was afkomstig van hergebruikt materiaal van een andere kerk. Vaak zien we deze kerken in de buurt van rivieren, die de aanvoer van het materiaal mogelijk maakten. Zo zal ook hier het materiaal over de Vecht aangevoerd zijn. Toch moest het ook nog over land (de tegenwoordige Horn- en Kuijerpolder) worden vervoerd, aangezien Nederhorst niet direct aan de Vecht ligt.

Bij de beslissing een stenen kerk te gaan bouwen speelden de dorpelingen doorgaans geen rol van betekenis. Wel moesten zij een bijdrage leveren aan het onderhoud van het kerkgebouw. Bouwheren van deze kerken moeten volgens den Hartog bij de adel worden gezocht [9)] of onder de *'Welgeborenen'*, waartoe ook de ministerialen (dienstadel, zoals de Van Aemstels) behoorden.[14)] Zij toonden daarmee hun macht en status en vaak werd de kerk ook gezien als een begrafeniskerk voor leden van de familie van de stichters en bouwheren.

Het is niet bekend of er in de tufstenen kerk (of in de eerdere kapel) bijzettingen van de stichters hebben plaatsgevonden. Kuiken beredeneert de mogelijkheid dat in de zeer oude sarcofagen (vanaf 700), gevonden in de Oudmunsterkerk in Utrecht, leden van de Liudgerfamilie, in het bijzonder de broers van Elburga kunnen zijn begraven. Over Elburga zelf, de stichteres van de Willibrordkerk, kan men alleen fantaseren dat zij in de door haar gestichte kerk op de berg zou zijn bijgezet. Er is geen enkel gegeven voorhanden dat dit bevestigt.

Patronaatsrecht

Heel vaak gebeurde het dat diegene die over het patronaatsrecht beschikte ook achter de bouw van de nieuwe kerk zat. Zoals gezegd behoorde dus het patronaatsrecht van de kerk toe aan de familie Van Aemstel. In de twaalfde eeuw heerste Egbert van Aemstel (hij leefde van ca. 1105 - na 1172), een man met grote ambities. Het is dan ook heel waarschijnlijk dat deze activiteit aan hem toe te schrijven is.

Veel van de vroege tufstenen kerken blijken te staan (of gestaan te hebben) op plaatsen, waar voorname geslachten een stamslot hadden. Een dergelijk stamslot

kan een zeer eenvoudige vorm gehad hebben: een boerderij met hoogstens een zogenaamde *'stenen kamer'*, waar men zo nodig vertoefde. Of dat hier ook het geval was, is onbekend. Het eerste kasteel in Nederhorst, een vierkante woontoren of donjon,[15)] zal gebouwd [12)] zijn omstreeks 1250 ten tijde van de felle strijd tussen de bisschop van Utrecht en de graaf van Holland, Floris V. De strijd werd beslecht met Floris' dood en het noordelijke deel van de Vechtstreek ging voor het Sticht verloren. Nederhorst werd toen een grensplaats en de eigenaar van de rechtsmacht in het minigerecht Berg Ter Horst had een versterkt woonhuis wel nodig om zijn bezittingen in deze grensstreek te verdedigen. Deze eigenaar was Alfer van Wulven. De Van Wulvens en de Van Aemstels hadden een

Afb.3. Het Romaanse schip van de Willibrordkerk met de gekruiste boogfriezen. Het linker venster heeft originele afmetingen, het rechter venster is later vergroot. Goed zichtbaar zijn de schuine dagkanten.

familierelatie en ook de Van Wulvens hadden een deel van de erfenis van Liudger verworven, namelijk de rechtsmacht en het tiendrecht van het minigerecht, waarvan Van Aemstel het patronaatsrecht bezat.[6)] Het patronaatsrecht is na 1341 ook bij de familie van Wulven terechtgekomen. Alfer was lid van een vooraanstaand Utrechts riddergeslacht en een nazaat van de oudst bekende Alferus, die in 1195 al wordt genoemd als ministeriaal van de bisschop.[16)] Zij zijn zich vanaf 1317 Van der Horst gaan noemen.

Kleine kerk

De afmetingen van de tufstenen kerk bedroegen 12,20 x 7,75 meter; zij behoorde daarmee ook toen al tot de kleine kerken. Het grondplan en de oudste delen van de kerk zijn Romaans en vertonen de daarbij behorende kenmerken. De dikke muren (70 cm) zijn opgebouwd uit onregelmatige moppen en bekleed met 15 cm dikke tufstenen blokken. Er is een fundering van *'zware veldkeien'* zowel onder het schip als onder de toren.[17)]

Het kerkje bestond uit het schip en de toren, waarschijnlijk was er een apsis. Het schip en de toren hebben kleine Romaanse vensters, met rondbogen en met de typische schuine dagkanten, om zoveel mogelijk licht binnen te laten. Twee ramen van het schip zijn bij een uitbreiding van de kerk in de veertiende eeuw vergroot. Het schip is versierd met gekruiste boogfriezen *(afb.3)*. In de versiering herkent men volgens Numan Lombardische invloeden. Het schip moet later (waarschijnlijk ook bij de veertiende eeuwse uitbreiding) verhoogd zijn, want er zijn sporen op de oostwand van de toren waargenomen, die daarop wijzen.[18)]

De toren, die door latere aanbouw van de zijbeuk gedeeltelijk in het schip is ingebouwd heeft twee geledingen met boogfriezen en heeft op de hoeken ook lisenen, verticale enigszins uit de muur springende banden. In de galmgaten bevinden zich korte zuiltjes met teerlingkapitelen *(afb.4)*.

De toegang tot de toren van buitenaf was er oorspronkelijk niet. Het was een zogenaamde verdedigingstoren of weertoren, waarin men kon vluchten bij wateroverlast of oorlogsgeweld. De torenspits is in de veertiende eeuw aanzienlijk verhoogd.

Afb. 4. De galmgaten met het teerlingkapiteel. En enkelvoudige boogfriezen. Links en rechts lisenen.

Gotisch koor

Bij gebrek aan archeologisch onderzoek is niet duidelijk vast te stellen of er in het vroegste stadium van de tufstenen kerk een koor was en welke vorm dit dan heeft gehad. Bij het aanleggen van een vlonder in het koor in de jaren 1937/38, zijn resten gevonden die duiden op een fundament van een kleiner koor,[19)] dat in de veertiende eeuw zou zijn vervangen door een groter koor. Uit wat wij weten over andere middeleeuwse tufstenen kerken kunnen wij opmaken dat dit een versmald recht gesloten koor zal zijn geweest *(afb.5)*. Dit type zaalkerk met recht gesloten koor kwam het meest voor. Het hogere koor dat nu de kerk siert *(afb.6)*, is in de veertiende eeuw gebouwd en is voorzien van hoge gotische vensters.

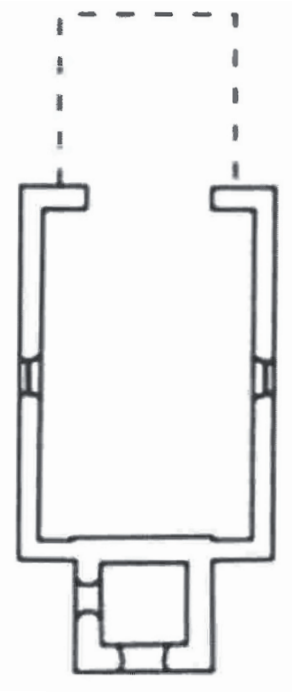

Afb.5. Vermoedelijke plattegrond van de oorspronkelijke tufstenen kerk, met versmald rechthoekig koor (naar Numan 2005).

Ongeveer in diezelfde tijd zijn ook de sacristie aan de noordzijde en het portaal met spitsboogvenster tegen de zuidgevel gebouwd. Nog vóór de Reformatie (hier ter plaatse 1593[20)]) werd in 1551/52 de Romaanse noordgevel afgebroken. De kerk werd vergroot door er aan de noordzijde een zijbeuk aan te bouwen met vijf gotische spitsboogvensters. Er waren daarop vroeger vijf topgevels aanwezig *(afb.7)*, die in elk geval vóór 1836, toen P.J. Lutgers de kerk tekende, waren verwijderd en vervangen door een plat dak. Het uiterlijk van de kerk is daardoor sterk aangetast.

In de gevel van deze zijbeuk bevindt zich nu het beroemde zandstenen portaal met het wijdingsvers aan Elburga.[21)] Dit portaal *(afb.1)* zal dus bij de bouw van deze zijbeuk verplaatst zijn. Binnen in de kerk werd steun aangebracht met een viertal zuilen en twee halfzuilen, versierd met engelen- en dierenkopjes. De bouwgeschiedenis van de kerk is bestudeerd door Karsemeijer, [18)] waar voor meer gegevens naar wordt verwezen. Krol [21)] presenteerde details betreffende het interieur.

Kerk- en altaarwijding

Het was al sedert het einde van de vierde eeuw gebruikelijk om een godshuis aan een heilige te wijden.[22)] In de vroegste tijd waren dat bij voorkeur martelaren. De vroege christenen kozen vooral de heiligen die in nauwe betrekking tot Christus hebben gestaan, zoals de H. Maagd Maria. Na het optreden van de

eerste missionarissen Willibrord en Liudger, werden ook hun namen toegepast. Het is zeer aannemelijk dat Liudger deze kerk aan Willibrord wijdde. Hij zal die naam gekozen hebben uit eerbied voor zijn illustere voorganger en voorbeeld. Alles wijst erop dat dit patrocinium van de aanvang af bestaan heeft.

Willibrord stierf in 739, 81 jaar oud en werd bijgezet in de basiliek van het klooster van Echternach. Wij weten dat hij al vanaf 750, dus kort na zijn sterven, hoog werd vereerd en zelfs het patrocinium van andere heiligen verdrong.

Ook de bisschoppen van Utrecht hebben zijn verering sterk bevorderd. Waarschijnlijk werd alhier de geboortedag van de heilige, 7 november, als een zondag gevierd.

Het dak van het hoge gotische koor wordt op de grens met het schip bekroond door twee maskers, een soort Januskop, laatmiddeleeuws, die zoals sommigen beweren, Willibrord zouden moeten voorstellen.

Er is een verhaal dat de eerste wijding zou zijn opgedragen aan Sint Thomas. Mogelijk hangt dit samen met de legende over het ontstaan van de berg, waarop de kerk staat. Nonnen uit het klooster gewijd aan Sint Thomas in Huizen zouden deze berg als boetedoening voor hun zonden hebben opgeworpen, door in hun schorten zand uit het Gooi hier naar toe te brengen.

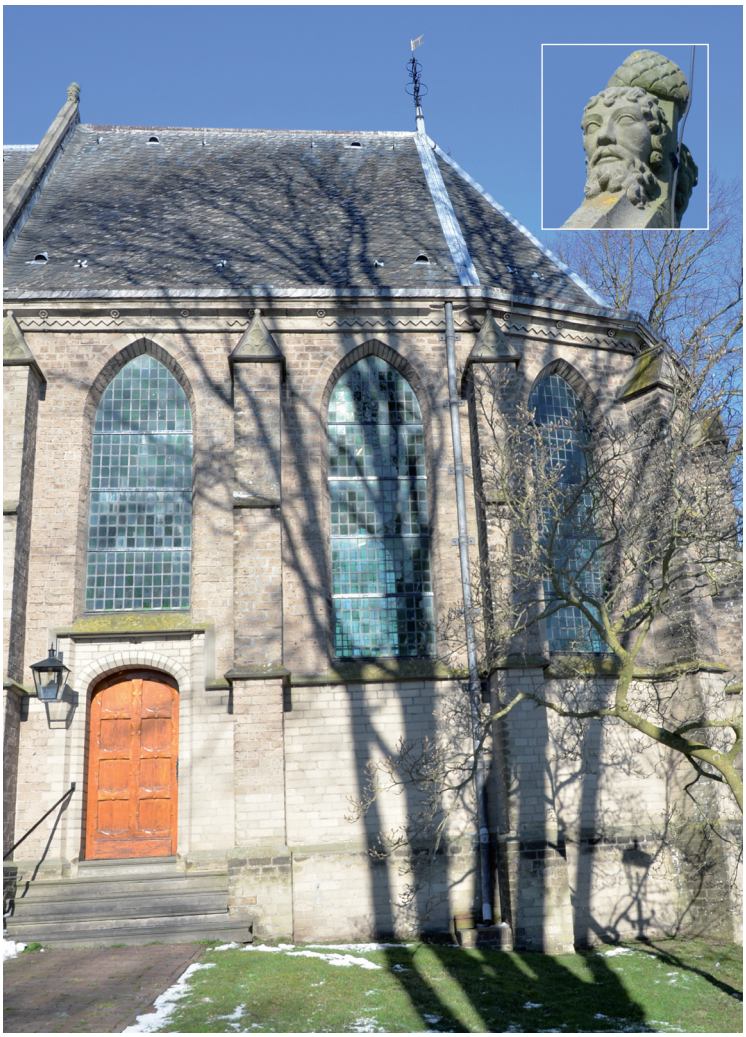

Afb. 6. Een deel van het veertiende-eeuwse koor met de gotische ramen, gescheiden door steunberen. Op de nok staat de vermoedelijke afbeelding van Willibrord. (inzet)

In het jaar 1790 werd door ambachtsheer Joan Hope een torenklok geschonken, vervaardigd door Henricus Petit. Op het randschrift staan onder andere deze regels:

Mijn schoon geluid weleer verloren
Doch nu door Hopes Huis herboren
Was wel Sanct Thomas toegewijd
Maar zal nu voor den Godsdienst strekken
Om ieder tot zijn plicht te wekken
Zowel in druk als vreugde tijd.

Zou men toen nog in de Thomaslegende geloofd hebben?

Afb. 7. Willibrordkerk op de berg met de zestiende-eeuwse zijbeuk met topgevels door Roelant Roghman, circa 1648.

Sint Catharina

Er zijn geen bronnen die ons iets kunnen verhalen over de voorwerpen die vóór de Reformatie het interieur van de kerk hebben gesierd. Wel is zeker dat al veel daarvan vóór de Reformatie is verdwenen, want op 11 september 1572 werd de kerk door Zweder van Zuilen beroofd van liturgische zaken.[23)] Maar in ieder geval bevatte het kerkgebouw ten minste één altaar, een zware stenen

tafel, waarop brood en wijn tijdens de Eucharistie werden geplaatst. Het altaar was gericht naar het oosten, naar het 'Licht'. Vaak stond deze tafel tegen de wand en las de priester de mis met de rug naar het kerkvolk. In de kerk van Nederhorst was het altaar gewijd aan Sint Catharina. Dit altaar werd waarschijnlijk gewijd in de nieuwe tufstenen kerk in de twaalfde eeuw. Hoewel Catharina al in het jaar 306 of 307 de marteldood stierf, werd het patrocinium Sint Catharina in de vroege middeleeuwen nog nauwelijks gekozen. Zij werd vanaf de elfde eeuw als heilige vereerd en genoot vooral bij de adel grote verering. Volgens de legende was zij *"een strijdster Gods geweest uit het edelste geslacht"*.[22)]

Hoewel dus de altaarwijding al in de twaalfde eeuw zal hebben plaatsgevonden, zijn er pas schriftelijke bronnen over het bestaan van dit altaar in 1562, toen een kapelaan werd benoemd van het 'Katarijnealtaar' in Nederhorst den Berg door de aartsdiaken van het kapittel Oudmunster te Utrecht.[24)] Deze kapelaan, de eerste die wij nu kennen, was Lambrecht Jansz (ca 1561), na hem kwamen Nikolaas Dodijnsz. van Medemblik (1563) en Adriaan Willemsz van Schayck (1565). Zij werden op voordracht van Herman, respectievelijk Dirk van Zuilen, aangesteld door de aartsdiaken van het kapittel Oudmunster. Deze Dirk van Zuilen van de Haer en Zevender wordt daarin genoemd patroon van het St. Katerijne-altaar van de kerk van Nederhorst.

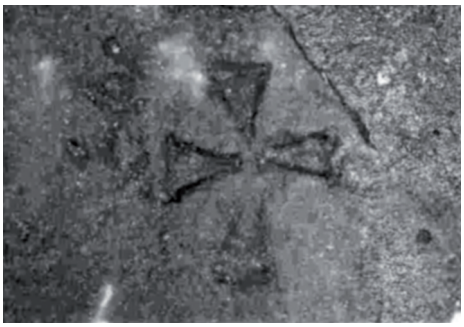

Afb. 8. Eén van de wijdingskruisjes op de hoek van de altaarsteen.

Dirk en Herman van Zuilen, waren van 1560-1579 achtereenvolgens Heren van Nederhorst. Herman van Zuilen was de rechtmatige opvolger van Dirk van der Horst eertijds Van Wulven genaamd. Hieruit kunnen wij opmaken dat ook het kerkelijke patronaatsrecht, dat in 1341 nog bij nazaten van de familie van Aemstel berustte (zie boven), inmiddels bij de ambachtsheren van Nederhorst was terechtgekomen. De rechtsmacht en het tiendrecht lagen van aanvang af bij de ambachtsheren Van Wulven/Van der Horst.

Verborgen oudheden teruggevonden

In 1900 is door Kalf een merkwaardige drempel beschreven aan *"de binnentoegang tot het zuidportaal"*. Deze werd beschreven als een ongeveer 50 cm breed stuk rode Weser steen, met in de hoeken kruisjes. Kalf veronderstelt dat wij hier te maken hebben met de *'Steen van het altaar' (afb. 8)*. De kruisjes duiden op een

wijding. Deze altaarsteen is nu op de door Kalf aangeduide plaats beschadigd teruggevonden en zal als een kleinood worden bewaard. Volgens den Hartog en Numan zijn in zeer veel middeleeuwse kerken en kerkhoven soortgelijke platen gevonden. Soms zijn het deksels van sarcofagen. Zij zijn van hoge ouderdom, waren kostbaar en kunnen alleen door de sociale bovenlaag van de bevolking aangeschaft zijn. Het door Kalf gemelde kastje in de zuidelijke wand van het koor is helaas niet te voorschijn gekomen. In dit kastje werd na de misviering de geconsacreerde hostie bewaard en het bekken voor de handwassing (de piscina) van de priester.[25)]

Nadat in 1892 een grote restauratie onder leiding van de architect C.B. Posthumus Meyjes het oude uiterlijk van de kerk helaas ernstig had aangetast door het toepassen van machinaal vervaardigde blokken tufsteen, werd in 1939 opnieuw een aanvechtbare wijziging in de kerk aangebracht om het gebrek aan plaatsruimte op te heffen. Daarbij is het liturgische centrum geweld aangedaan. Het meubilair in het schip werd naar het westen gekeerd en in het koor werden kerkbanken geplaatst. De vroeg-zeventiende eeuwse preekstoel en dito doophek, het koorhek (nog van vóór de Reformatie), de herenbanken en het orgel werden naar de westgevel verplaatst. Tegelijk werd de vloer voorzien van vloerverwarming en met plankieren bedekt.

In deze kerk zijn, zoals dat tot 1828 gebruikelijk was, door de eeuwen heen veel mensen ter aarde besteld. Wij beschikken over een tekening van de zerkenvloer uit 1795, aanwezig in het streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek *(afb. 9)*. De nummering verwijst naar het daar aanwezige grafboek nr. 26, waarin is bijgehouden wie er gedurende de periode 1765 tot 1828 in deze kerk begraven zijn. Daaronder bevinden zich vooraanstaande Berger families en gewone burgers, van wie soms nog nazaten in Nederhorst woonachtig zijn.

De indeling van de graven is na openlegging van de vloer van het schip niet goed herkenbaar. Slechts twee graven zijn op de tekening aangegeven: nr. 16 waarin Anna de Carpentier, de schoonmoeder van Johan van Soesdijk (schout van Nederhorst den Berg van 1678-1732), in 1700 werd begraven en nr. 29 van Frans der Kinderen, koopman in juwelen in Amsterdam.[26)]

De vloer bevat verder 16 min of meer ernstig beschadigde zerken met duidelijke inscriptie en nog 17 zerken met huistekens of de letter **k** (eigendom van de kerk), die niet in de beschrijving van de afbeelding opgenomen zijn.
Opmerkelijk is, dat er meerdere zijn met de datering 1647, blijkbaar een rampzalig jaar. Alle zerken werden na restauratie teruggeplaatst. In het koor ligt een viertal zerken met prachtige familiewapens en gedichten van de familie De Neufville, het familiegraf van de schout Van Soesdijk en het graf van de dominee/

ambachtsheer Henricus Rappardus en zijn vrouw Neeltje van Geffen. Er liggen ook zusters van ds. Rappardus begraven en meerdere dominees, o.a. Isaac Rijpland.[27] Er gaan interessante geschiedenissen achter schuil. Om de graven heen liggen overoude verglaasde tegeltjes in zwart en geel. Een volksverhaal vertelt nog van vier stenen, gesierd met miskelken, waaronder priesters begraven zouden liggen.[28] Deze zijn niet aangetroffen.

Samenvattend kunnen wij stellen dat de middeleeuwse tufstenen Willibrordkerk in Nederhorst den Berg een zeer waardevol cultuurbezit is: gebouwd op een strategische plek, een vroege vluchtplaats voor de bevolking, een moederkerk voor de wijde omtrek. Van groot belang is de identificatie van de naam Elburga in het raadselachtige wijdingsvers in het noord-portaal, waarover al velen, waaronder Bilderdijk, zich het hoofd braken. Als grootmoeder van Liudger en als vermoedelijke verwant van de familie Van Aemstel heeft zij achter de stichting van de vroege kapel gestaan en nemen wij voorzichtig aan dat Egbert van Aemstel bij de bouw van de tufstenen kerk betrokken is geweest.

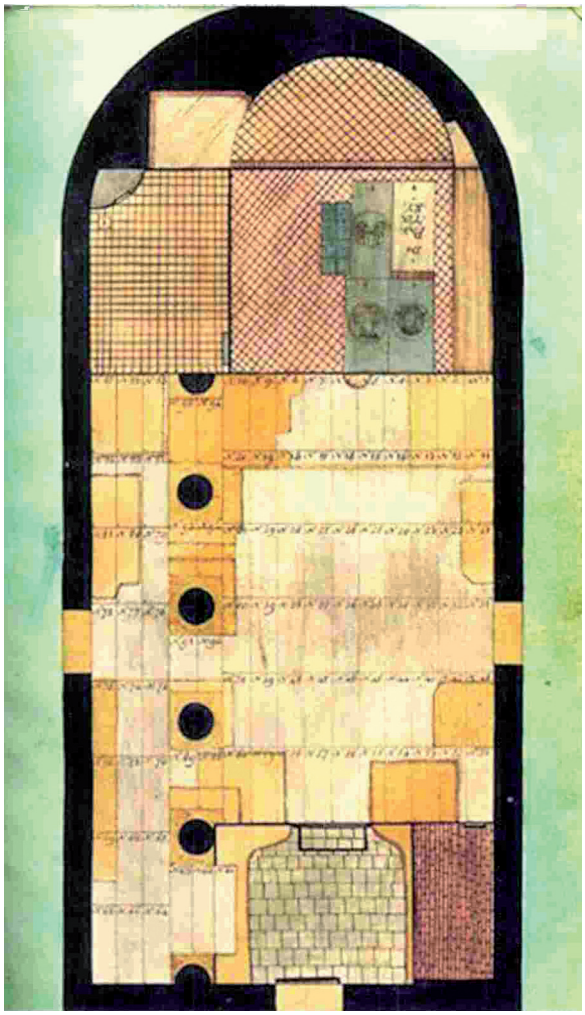

Afb. 9: Zerkenvloer met grafindeling en nummering in de Willibrordkerk, 1795 (Streekarchief voor Gooi en Vechtstreek, Hilversum).

De kerk heeft een waardevol renaissance interieur en zou nog verschillende verborgen oudheden kunnen prijsgeven, als diepgaander archeologisch onderzoek een kans geboden werd. Het kerkgebouw zal in een tijd van afnemende kerkelijk/religieuze belangstelling als cultuurbezit nevenfuncties moeten gaan vervullen, om het behoud mogelijk te maken.

Noten en literatuur

1 Els N.G. van Damme, 'De pastorie van de Willibrordkerk in Nederhorst den Berg', in Werinon 58 (2005), p. 3-25.
2 A.L.P. Buitelaar, De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek, Hilversum 1993, p. 109.
3 A. A. Manten, Breukelen en omgeving tussen 400 en 1200, Hilversum 2001, p, 62 e.v..
4 D.P. Blok, 'De historisch en geografische situatie van Liudgers geboortestreek Nifterlake', in: Liudger 742-809, Muiderberg 1984.
5 C. Dekker, Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie, Stichtse Historische reeks 9,1983.
6 Els N.G. van Damme, 'De familie Van Aemstel en de strategische De Berg Ter Horst', in Tussen Vecht en Eem 25 (2007), p. 13-21.
7 Het patronaatsrecht of collatierecht is het recht tot het verlenen van kerkelijke ambten met de daaraan verbonden inkomsten. In de middeleeuwen gebeurde dit vaak door de eigenaren van kerk en grond. Na de twaalfde eeuw was de medewerking van de bisschop nodig.
8 Een broer van Gijsbrecht IV van Aemstel: Arnold (ca. 1240-1291), trouwde met Johanna N. van Ysselstein, waaruit de heren van Ysselstein voortkwamen. Hun zoon Gijsbrecht van Ysselstein, getrouwd met Bertha van Heukelom, kreeg ten minste zes kinderen: Arnold (ca. 1300-1363), getrouwd met Maria van Avesnes, basterddochter van Guy). Otto, Herberen, Johan, Willem en Agnes. Zij kregen hun erfdeel op 14 augustus 1311. www.kareldegrote.nl/Van-Amstel-IJsselstein.
9 Elizabeth den Hartog, De oudste kerken van Holland, Utrecht 2002, p. 215.
10 Kees Kuiken, 'De Liudgeriden (ca. 711-877). De oudste adellijke familie van Nederland', in Virtus 12 (2005), p. 7-34.
11 J. Kalf, 'Nederhorst den Berg', in: Bull. KNOB II (1900), p. 86-89.
12 A.M. Numan, Noord-Hollandse kerken en kapellen in de Middeleeuwen ca. 720-1200, Zutphen 2005.
13 M.K. Elisabeth Gottschalk, Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland I, Assen 1971.
14 B. Koene, Welgeboren in Holland. Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie 51 (1997), p. 3-49.
15 R. Meischke, 'Het kasteel Nederhorst den Berg', in Amstelodamum 44 (1957), p. 86-91.
16 Stichting Utrechtse Kastelen, Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht, 1995.
17 Algemeen Handelsblad 7, October 1892.
18 H.N. Karsemeijer, 'De bouwgeschiedenis van de Willibrordkerk', in Tussen Vecht en Eem 11 (1993), p. 66-69.
19 K. Scherpenhuijsen, 'Grafkelders in de Willibrordkerk', in Werinon 23 (1996), p. 618-619.
20 Els N.G. van Damme, 'De Reformatie in Nederhorst den Berg: de vroegste predikanten', in Werinon 36 (1999), p. 15-26.
21 De vele pogingen dit vers te vertalen zijn samengevat door G.W. Verheul, 'Het raadsel van de oude Willbrordkerk', in Tussen Vecht en Eem 11 (1993), p.70-71, en J. Krol, De geschiedenis van Nederhorst, 1949.
22 H.J. Kok, Proeve van een onderzoek van de patrocinia in het middeleeuwse bisdom Utrecht, Assen 1958.
23 Dr. J.C. Kort, 'Repertorium op de lenen van de hofstede Nederhorst, 1350-1709', in Ned. Leeuw 113 (1996), p. 464-474.
24 Archief van het Huis Zuilen. Inv. nr. 76, Het Utrechts Archief.
25 J.E.A. Kroesen, 'Squints in Nederland. Definitie, typering en inventarisatie', in Jaarboek, voor liturgie-onderzoek 22 (2006), p. 195-216.
26 Els N.G. van Damme, Frans der Kinderen, 'Wie schrijft die blijft', in Werinon 64 (2007), p. 25-36.
27 Els N.G. van Damme, 'Bedienaren des Woords in de eerste helft van de 18' eeuw in Nederhorst den Berg', in Werinon 40 (2000), p. 10-18.
28 Jan Baar, 'Volksverhalen' in Werinon 63 (2007), p. 10-14.

IV

Alfer van Wulven geïdentificeerd als grondlegger van Kasteel Nederhorst

In het centrum van Nederhorst den Berg, vlakbij de middeleeuwse Willibrordkerk, staat het in vroeg zeventiende-eeuwse stijl gerestaureerde kasteel *'Nederhorst'*. Een statige oprijlaan, met rijen eeuwenoude eiken wordt gemarkeerd door het schitterende Lodewijk XVI hek *(afb. 1)*. Het kasteel is niet open voor bezoekers.

Afb. 1. Kasteel Nederhorst anno 2013.

Afb.2. Brand in het kasteel, 1971.

Voor het eerst treffen wij het bestaan van de burcht *'Ter Horst'* aan in 1301. Ene Alfer van Wulven droeg toen op 22 april zijn *"Huis toter Hurst dat gelegen is te Hurstweerde"* op aan de bisschop Guy van Avesnes.[1)] Nederhorst den Berg stond toen onder het gezag van de bisschop van Utrecht.

Over de vroege geschiedenis van dit kasteel en zijn bewoners is zeer weinig bekend. In de oudste archiefstukken behorend bij het kasteel, die vanaf ongeveer einde 13de eeuw ontstaan moeten zijn, was wellicht het begin van de geschiedenis, de oorsprong van het kasteel, vastgelegd. Door een felle brand in 1971 *(afb.2)* zijn veel toen in het kasteel bewaarde archieven echter definitief vernietigd. Veel ervan was nog niet uitgezocht. In de recente literatuur is de geschiedenis van het kasteel Nederhorst in vergelijking met andere Nederlandse kastelen daardoor stiefmoederlijk bedeeld. Dat maakt het heel moeilijk om nog historisch onderbouwde kennis te verzamelen.

Gelukkig is er wel een studie over de historische ontwikkelingen in het bouwwerk van Ir. R. Meischke[2)], die het mogelijk maakte het kasteel na de brand, in 1972 uitwendig in dezelfde stijl te herbouwen[3)] met behoud van sommige zeer oude onderdelen. Maar wanneer dit kasteel is gebouwd en wie de stichter was is tot nu toe in nevelen gehuld. De vraag naar de herkomst van Alfer en of wij hem als grondlegger van de burcht moeten zien, zal in het navolgende onthuld worden.

Er bestaat een hardnekkige mening over wie de bouw van het kasteel ter hand zou hebben genomen. Er is zelfs een straatnaam in Nederhorst den Berg aan hem gewijd. Philips van Wassenaer (1200-1223) zou de grondlegger van het kasteel Nederhorst geweest zijn. Deze mening is in de wereld gebracht door de 19e-eeuwse Utrechtse boekhandelaar en uitgever Nicolaas van der Monde en werd vastgelegd door Robidé van der Aa.[4)]

Dit idee is echter al door verschillende auteurs in twijfel getrokken. Er is geen argument te vinden in een familierelatie of in een politiek belang en in de archieven van de familie Van Wassenaer[5)] zijn ook geen gegevens te vinden over bezittingen in deze regio. Deze gedachte moet voortgesproten zijn uit een opgave (ca. 1282) van de bezittingen van de Van Wassenaers, waarin vermeld staat dat zij opbrengsten hadden van het Huis Ter Horst.[6)] Het betreft hier een ander huis Ter Horst, in Voorschoten, omstreeks 1200 gesticht door een lid van de familie Van Wassenaar.[7)]

Om over de stichter van kasteel Nederhorst meer kennis te verzamelen, zullen wij ons eerst verdiepen in de lokale politieke situatie van de vroege middeleeuwen (**I**). We komen dan te weten wie het hier voor het zeggen had(den) (**II**). Daaruit wordt het spoor opengelegd naar de stichter, die stamde uit een vooraanstaand Utrechts geslacht (**III**). Zijn herkomst wordt met nieuwe genealogische gegevens ontrafeld (**IV**).

I. Schets van de lokale situatie in de regio voorafgaand aan het ontstaan van het kasteel

In de vroege middeleeuwen stond Nederhorst den Berg bekend onder de naam Werinon. Werinon behoorde tot het rijke familiebezit van Liudger. Zijn bezit strekte zich uit van Swesen (bij Zuilen), waar hij in 742 geboren werd, tot aan de kust van het toenmalige Almere (IJsselmeer).

Afb.2a. Het kasteel na de brand, 1971.

Liudger stamt uit een aristocratische bisschopsfamilie en was de eerste Nederlandse missionaris die het christendom predikte onder de Friezen, die toen onze streken bevolkten. Omstreeks 790 stichtte Liudger op zijn erfgoed in Werinon een kapel, zoals in die tijd gebruikelijk, voor het heil van zichzelf en zijn familie. Daarmee werd de grondslag gelegd voor het latere dorp Nederhorst den Berg.

Afb. 3. Kasteel Nederhorst, C.A. Vieweg Exud.

Het familiegoed had hij geërfd van zijn grootmoeder van moeders kant, Elburga.[8)] Haar naam staat gebeiteld in het zeer oude deurkozijn van het noordportaal van de Willibrordkerk in Nederhorst den Berg.[9),10)] Op latere leeftijd werd Liudger bisschop van Munster. Hij schonk in 799 al zijn bezittingen aan de door hemzelf gestichte abdij van Werden (bij Essen), waar het erfgoed enkele eeuwen werd beheerd. Omstreeks 1050, in de roerige Vikingenperiode, heeft de abdij van Werden er afstand van gedaan.

De bezittingen kwamen in handen van de kerk van Utrecht, waar zij werden toegevoegd aan de uitgestrekte moerassen, waaronder de landstreek *'Amestelle'* (Amstelland, waar de Van Aemstels zetelden), die in 953 door de Duitse koning Otto aan de kerk waren geschonken. De bisschop als de effectieve vertegenwoordiger van de koning, legde dit bisschopsgoed rond 1080 in handen van het

Utrechtse kapittel van Sint-Marie. Zij werden beheerd door ministerialen (dienstmannen) van de bisschop. Ministerialen werden ingezet bij de al sedert het jaar 1050 op gang gebrachte turfwinning in het uitgestrekte Hollands-Utrechtse veengebied.

Verder stonden ministerialen de bisschop bij in zijn strijd tegen omgevende machtshebbers. Vanouds behoorde deze positie in onze regio toe aan de families Van Wulven en Van Aemstel.[11)]

II. De hegemonie van de families Van Aemstel en Van Wulven

Een zeer interessant gegeven is dat na de overdracht van de goederen door de abdij van Werden aan de bisschop, niet de complete erfenis van Liudger in en rond Nederhorst onder het beheer van het kapittel Sint-Marie bleek te vallen. Toen alle bezittingen van Liudger omstreeks 1080 aan het kapittel overgedragen werden, was er sprake van het zogenoemde *'minigerecht'*, dat bestond uit *"Den Berch ter Horst mit 4½ mergen (ongeveer 4 ha) lands geheten Santvoert, de tienden (belastingen) van Horstweerde, van Overmeer, van de Grote Nesse, van den Cleynen Nesse mit haren smalen tienden ende mit alle haren toebehoren alse gelegen is, ende dat dagelix gericht van Overmeer mitten berch alset gelegen is"*.[12)]

'Overmeer'[13)], toen dus het centrum van het wereldlijk gezag, lag aan het gelijknamige voedselrijke meer, waar men zich waarschijnlijk graag vestigde. In het grootste deel van de Horstwaarde was in 1080 door de moerassige ondergrond nog geen bewoning mogelijk. Alleen de omgeving van de berg had een zandige en steviger ondergrond *('Santvoert')*.

Diepgaand onderzoek van Buitelaar toonde aan dat het gezag, de *rechtsmacht*, zoals de rechtspraak en de inning van belastingen van het minigerecht (met de berg en de kerk) toebehoorde aan de familie Van Wulven. Maar het collatierecht (het recht tot het benoemen van een bisschoppelijk functionaris) en het *patronaatsrecht* van de parochie, dat is het recht tot het verlenen van kerkelijke ambten met de daaraan verbonden inkomsten, lagen bij de familie van Aemstel.[14)] Hoogstwaarschijnlijk hebben al deze rechten van oorsprong bij elkaar gehoord, maar zijn, misschien al in de Werdense tijd door vererving aan deze twee families toegevallen. Het oudste recht (het gezag) moet dan bij Van Wulven hebben gelegen.[15)]

Meestal gebeurde het dat degene die over het patronaatsrecht beschikte, ook achter de bouw van een kerk zat.[16)] Hoogst waarschijnlijk heeft dan ook Egbert van Aemstel, die leefde van ca. 1105 tot na 1172 en die zeer actief was in de regio, op grond van zijn patronaatsrecht rond 1175 in plaats van de kapel van

Liudger, de nu nog aanwezige tufstenen romaanse kerk op de berg laten bouwen.[17] Leden van de families Van Wulven en Van Aemstel waren al vroeg in de regio van Ter Horst actief.

Verschillende keren vanaf de 12e eeuw is er tussen de familie Van Aemstel en het kapittel van Sint-Marie onenigheid gerezen over het bezit van de tienden in het gebied rond het Overmeer, waarbij in 1156 de koning zelfs moest komen ingrijpen.

Op 6 mei 1235 werd een grensgeschil opgelost tussen landen van het kapittel in Kortenhoef en eigendommen van Gijsbert van Aemstel in Dorsseveen, waarbij Ernst van Wulven als scheidsrechter betrokken was. Idem een grensconflict, waarbij een Albert van Wulven optrad.[18]

Er blijkt uit deze voorbeelden dat beide families in deze regio grote belangen hadden. Bovendien zijn over een periode van 85 jaar verschillende leden van de families Van Wulven en Van Aemstel *gezamenlijk* betrokken geweest in familiezaken, wat waarschijnlijk maakt dat zij verwant waren.[19] Den Hartog uitte zelfs het vermoeden dat de Van Aemstels een familierelatie met Elburga bezaten.

Afb. 4. Kasteel Nederhorst (Roeland Roghman 1647).

Zo wordt dan ook aannemelijk, zoals hierna verder zal blijken, dat de (voorlopers) van de families Van Aemstel en Van Wulven gedurende enkele eeuwen als ministerialen betrokken zijn geweest bij het beheer van de oorspronkelijke bezittingen van Liudger en als onvrijen verbonden met deze goederen van de Werdense abdij naar de kerk van Utrecht zijn overgegaan.[20)]

Men beleefde hier in de 12e en 13e eeuw ruwe tijden. Het graafschap Holland, met Floris V aan het roer, streed met de bisschop om de hegemonie in het Nedersticht (ongeveer de huidige provincie Utrecht). In 1252 een reden voor bisschop Hendrik van Vianden om in Vreeland een kasteel te bouwen en zo greep te houden op het handelsverkeer langs de Vecht.

Ook de Van Aemstels waren uit op macht in het Sticht. In 1274 trokken plunderende en brandschattende Van Aemstels er rond. Na de moord op Floris V, waarbij van Aemstel ook een rol speelde, ontstond een zeer instabiele situatie. Floris' zwakke zoon en opvolger Jan zocht steun bij zijn neef Jan van Avesnes, die erin slaagde zijn *Hollands* gezinde broer Guy van Avesnes tot bisschop te laten benoemen.

Het Sticht was nu eigenlijk niet meer dan een protectoraat van Holland geworden. De kans om het Sticht nog aan Holland te ontfutselen was verkeken.

Toen in 1280 de graaf van Holland het Gooi verwierf van de abdij van Elten[21)] werd Nederhorst den Berg een grensplaats tussen het Sticht en Holland.

De goederen van de Van Wulvens en van Aemstels, met grote belangen in de ontginningen en andere inkomsten rond Nederhorst, waren nu aan een effectieve verdediging toe.

In deze onrustige tijd moet de burcht Ter Horst gepland en gebouwd zijn als een doeltreffend verdedigingsmiddel tegen vijandelijke aanvallen.
Het jaar 1280 was cruciaal, omdat toen de Hollandse grens wel zeer nabij kwam te liggen. Ongeveer in die periode moet het bouwplan vorm hebben gekregen.

III. De status en achtergronden van de familie Van Wulven

De Van Wulvens vormden een zeer vooraanstaand Utrechts ministerialengeslacht. De familie had haar domicilie in het Kromme Rijngebied rond Houten, waar het kasteel Wulven gezien wordt als de bakermat, het stamslot van dit geslacht. In die omgeving zagen tenminste zes kastelen onder hun handen het licht.[22)] Uit de familie Van Wulven is tenslotte ook de tak Van der Horst ontstaan, beginnend met Alfer van Wulven, ook meermalen genoemd Alfer van Wulven van de Nesse, degene die in 1301 zijn *'Huijs'* aan de bisschop opdroeg.

Maar wie was deze Alfer en moeten wij hem zien als de bouwheer van de burcht Ter Horst? Om meer over de herkomst van Alfer te weten te komen, concentreren wij ons nu op de familie van Wulven.

In het navolgende wil ik trachten een beeld te scheppen van de hoofdstructuur van het geslacht Van Wulven, waarvan zich de tak Van der Horst afsplitste. Voor de reconstructie van de familierelaties en de ontwikkeling van dit laat-middeleeuwse geslacht van vóór de 13e eeuw zijn nauwelijks schriftelijke bronnen beschikbaar.

Met behulp van onvolledige en naar gebleken is deels onjuiste gegevens van Beelaerts van Blokland[23)] en Wittert van Hoogland[24)] en inmiddels beschikbare nieuwe digitale gegevens, is het mogelijk de stamlijn die naar Alfer van Wulven leidt weer te geven. Onderstaande stamlijn is opgebouwd hoofdzakelijk met behulp van genealogische gegevens van Arnold Zuiderent[25)], zonder twijfel één van de betrouwbaarste digitale familiestudies met uitvoerige bronvermelding.

De Stamlijn van de hoofdtak Van Wulven

De achtergronden van deze stamlijn zijn de volgende. De oudste Alferus was al ministeriaal van de bisschop van Utrecht. Hij duikt in de bronnen op in een akte van 1196. Hij zou een zoon zijn van Ernst van Wulven en Jonkvrouwe van Aemstel.[26)] Dit is een zeer interessant gegeven, want hier zou namelijk de verbinding tussen de geslachten Van Wulven en Van Aemstel kunnen liggen. Helaas echter worden bij dit gegeven geen bronnen vermeld. Deze familieband is derhalve (nog) niet zeker. Wel blijft opmerkelijk, zoals eerder verwoord, dat de Van Wulvens en de Van Aemstels al vanaf de vroege middeleeuwen hier *gemeenschappelijke* bezittingen beheerden.

Genoemde ministeriaal Alferus (overleden ná 5-12-1212) is goed onderbouwd in de akte van 1196. Daarin staat ook zijn zoon Ernst vermeld, die (als getuige functionerend) minimaal 14 jaar geweest moet zijn. Deze zoon Ernst moet dus rond 1180 geboren zijn. Hij werd ook beschreven door Weenink.[27)] Er is verder over deze Ernst niets bekend, behalve dan dat hij de vader was van onder andere opnieuw een Ernst (bekend tussen 1209 en 1259). Van deze Ernst weten wij alleen dat hij een zoon Alfer had, gehuwd met Mabelia NN. Hun zoon, Ernst Alfertsz., geboren ca. 1280 en al overleden op 24 mei 1303, huwde met Jutte van Bosinchem. Van hen zijn één dochter, Mabelia en één zoon Ernst van Wulven bekend. Deze Ernst is óók vroegtijdig overleden, al vóór 1317.

Er is een belangrijk document van 25 mei 1331, waarin een deel van hun erfenis wordt beschreven. Het stuk werd opgesteld op het moment van het overlijden van Alfer van Wulven, de latere Alfer I van der Horst.

Zulke akten zijn historisch gezien kostbaar omdat er na een overlijden officiële en betrouwbare vastlegging van de overdracht van bezittingen volgde.

In het document staat dat *"Mabelia, vrouwe van Wulven, aan de bisschop het goed opdraagt dat Alfer van der Horst* (d.i. de zoon van *'onze gezochte'* Alfer van Wulven) *van haar hield (en dat diens ouders van haar ouders hadden gehouden), bestaande uit gerecht, tiend en visserij, die aan het huis Ter Horst toebehoren, waarop de bisschop het aan Alfer in leen geeft in dienstmansstat."* [28)]

Stamlijn van de hoofdtak Van Wulven

Ernst van Wulven x ?? **Jonkvrouwe N. van Aemstel**
(genoemd tussen 1150 en 1176)

⇩

Alferus *(genoemd tussen 1196 en 1210)* x **NN**

⇩

Ernst *(ca. 1180 – ca. 1225)*

⇩

Ernst *(ca. 1209 – ca. 1259)* x *(ca.1235)* **NN**

⇩

Alfer *(ca. 1235 – na 28 febr. 1279)* x *(ca. 1260/65)* **Mabelia NN**

⇩

Ernst *(genoemd <1280, ovl. 13 mei 1303)* —— **Alfer I van Wulven van de Nesse** ***(ca. 1275-<1335)***
x *(ca. 1290)* **Jutte van Bosinchem** *(ca. 1260-1314)* x *(ca. 1305)* **Heilwig van Haerlem**

⇩

Mabelia *(ca. 1290-??)* —— **Ernst** *(overleden < 1317)*
x *(< 16-6-1317)* **Boudekine van Avesaet**

⇩

Ernst van Avesaet van Wulven x **NN**

⇩

Clementia van Wulven x **Herman van Lockhorst**

In de beschrijving herkennen wij het oorspronkelijke erfgoed van Liudger (het minigerecht) dat eerder in 1080 door de abdij Werden onder beheer van de bisschop was gesteld. Mabelia's erfgoed bestond dus niet alleen uit bezittingen rond kasteel Wulven, maar óók uit *het van de Werdense leenbezittingen afkomstige familiebezit rond Overmeer*, waarop Ter Horst zou verschijnen.

Wij begrijpen uit dit stuk van 1331 dat Alfer de bezittingen in achterleen had van Mabelia en daarvóór ook al van haar ouders (Ernst en Jutte van Bosinchem).

Nú (1331), na het overlijden van Alfer I van der Horst, kwamen deze in het leenbezit van Alfer II van der Horst.

Later blijkt dat het *Wulvense* deel van de bezittingen door Mabelia worden doorgegeven via haar zoon Ernst Van Avesaet van Wulven aan haar kleindochter Clementia van Wulven. Bij die overdracht wordt geen melding meer gemaakt van het Overmeerse erfgoed.[29)] Dit was toegevallen aan *'onze'* Alfer.

De vraag blijft nu op welke plek in de familie we deze Alfer moeten plaatsen. Door het overlijden van haar broer Ernst kwam Mabelia als enige erfgename in beeld, *"oudste zuster van Ernst van Wulven"*,[30)] *"erfdochter"*,[31)] dus de *'gezochte'* Alfer was geen broer van haar.

IV. Alfer van der Horst, zijn plaats in de familie Van Wulven

Alfer van Wulven troffen wij in de bronnen voor het eerst duidelijk aan in 1301, toen hij zijn Huis *"toter Hurst dat gelegen is te Hurstweerde…"* opdroeg aan de bisschop.[32)] Alfer was nog *"knape"*, nog geen ridder en hij huwde ca. 1305 Heilwig van Haerlem.[33)]

Afb. 3. Heerlijkheidswapen van Alfer van Wulven, met barensteel.

In een oude verzameling besluiten en uitspraken die de bisschop Guy van Avesnes tussen 1301 en 1317 heeft gedaan[34)] is een Alfer genoemd als bestaande tussen 1235 en 1279 en steeds samen met de kinderen van de in 1304 overleden Ernst, de vader van Mabelia (zie stamlijn). De periode waarin hij wordt vermeld, is echter te vroeg om hem met de latere Alfer van der Horst te kunnen identificeren. Alfer zou wél een broer van Mabelia kunnen zijn, zij leefde gedurende de juiste tijd. Maar zij was erfdochter, dus had geen broer Alfer. Alfer móet dus als erfgenaam van familiebezit wel stammen uit de generatie vóór Mabelia en dus een broer zijn van Mabelia's vader Ernst.

In een oorkonde van 21 april 1303[35)] is sprake van een arbitrale uitspraak van de bisschop in een geschil van Gerard van Voorne met een Alfard van Wulven, waarin Van Voorne hem het *"gerechte totter Weerden"* (= Horstwaarde) betwistte. Dit is dus de Alfer die wij zoeken. Ook hij wordt genoemd *"samen met de kinderen van zijn overleden broeder Ernst van Wulven"*. Hij is dan ook op die plek in de stamlijn opgenomen.

Alfers vroeg overleden broer Ernst was de oudere, want hij was naar strikte gewoonte van de tijd vernoemd naar zijn grootvader Ernst. Dat Alfer de jongere broer was komt ook tot uiting in het geslachtswapen dat hij droeg, namelijk golvend gedwarsbalkt in goud en keel met 8 balken, met over de bovenste

dwarsbalk een barensteel van zilver *(afb.3)*. Een barensteel betekent dat het gaat om een jongere broer in de familie. Alfer van der Horst droeg dit wapen van 1331 t/m 1375 als geslachtswapen. Vanaf 1385 werd het wapen zonder barensteel gevoerd (bron: Booth & Buchell 16e-17e eeuw). Het wapen met barensteel is tot 2002 het gemeentewapen van Nederhorst den Berg geweest.[36)]

Alfers geboortejaar kunnen wij bij benadering vaststellen. Het is bekend dat hij ca.1305 huwde met Heilwig van Haerlem. Zijn ouders trouwden ca.1265. Niet wetende hoeveel kinderen er verder waren in het gezin (er stierven zeer veel kinderen op jonge leeftijd), nemen we voorzichtig aan dat Alfer omstreeks 1275 geboren zal zijn. Het is zeer aannemelijk dat hij gezien moet worden als de eerste bewoner en gezien zijn leeftijd ongetwijfeld ondersteund door zijn vader Alfer (ca.1235 - na 1279), als grondlegger van het kasteel Nederhorst. Meestal werd een *'Huys'* vrij snel na of zelfs nog tijdens de bouw opgedragen aan de leenheer (de bisschop).[37)] Dat gebeurde door Alfer van Wulven in 1301; de bouwplannen zullen zich, zoals wij eerder ook vaststelden, ongeveer vanaf 1280 ontwikkeld hebben.

Helaas zijn er geen afbeeldingen van de burcht uit die tijd beschikbaar. De oudste afbeelding is van Roeland Roghman uit 1647 *(afb.4, pag. 46)*, waarop nog wel heel goed het oudste deel, een vierkante woontoren, herkenbaar is (boven het balkon, links van de hoektoren).

Resumerend

Het Overmeerse leenerfgoed rond Ter Horst is eeuwenlang in de hoofdtak van het ministerialengeslacht Van Wulven vererfd geweest en werd vanwege de bijzondere herkomst door deze familie waarschijnlijk wel als een heel aansprekend bezit gezien. Het betrof een belangrijk ontginningsgebied rond het Overmeer, gelegen op de grens tussen Holland en het Sticht. Zoals al beschreven, waren de Van Wulvens hier al in zeer oude tijden als belanghebbenden actief. Hun bezittingen waren na de val van de Van Aemstels kwetsbaar geworden en behoefden bescherming via een kasteel.

Door het vroege levenseinde van Alfer's broer Ernst van Wulven in 1303 ontstond voor zijn vader Alfer een probleem rond de verdeling van zijn erfgoederen. Zijn erf(klein)dochter Mabelia kreeg nu de zorg over het Wulvense erfgoed, een erfenis in de vrouwelijke lijn. Het *'Overmeerse'* erfdeel werd ervan gescheiden, en kwam toe aan hun jongere zoon Alfer.

Uit een acte van 1317[38)], waarin de geboorte van Alfer, de eerste zoon van Alfer van Wulven gemeld staat, blijkt dat hij de naam Van der Horst aangenomen had.

Noten en literatuur

1 OSU V no. 3011. 22 april 1301 HUA
2 R. Meischke, Het kasteel Nederhorst den Berg. Amstelodamum 44, p.86-91, 1957
3 C.P.M. Leurs, Nederhorst. Dertig jaar restauratie- en subsidieperikelen, in een notedop. Nederhorst den Berg 1993
4 C.P.E. Robidé van der Aa, Oud-Nederland in burgen en kasteelen. Vieweg Nijmegen 1841
5 J.C. Kort, Wassenaer, de oudste. Hilversum 2000
6 L.J. van der Klooster. Over de herkomst van de Van Wassenaers. Nederlandse Leeuw 110, p.175-194, 1983
7 Ben Hendriks, Nederlandse kastelen deel 4, Absolute Figures 2003
8 Kees Kuiken, De Liudgeriden (ca 711-877). Virtus 12, p.7-34, 2005
9 Els N.G. van Damme, Willibrordkerk in Nederhorst den Berg, de vroegste geschiedenis. TVE, 2008
10 Els N.G. van Damme, De Willibrordkerk, stichting en bouw. Werinon 66, 5-12, 2008
11 Th.A.A.M. van Amstel, De Heren Van Amstel 1105-1378. Hilversum 1999.
12 Buitelaar, De Stichtse ministerialiteit, p.193
13 De toentertijd gebruikte benaming voor Nederhorst den Berg was 'Overmeer', synoniem met 'Horstwaarde'.
14 Buitelaar, De Stichtse ministerialiteit, p. 225; Els N.G. van Damme, De familie van Aemstel en de strategische 'Berg ter Horst'. TVE 25 (1), p.13-21, 2007.
15 Van Aemstel a.w. p.38
16 Elisabeth den Hartog, De oudste kerken van Holland, Utrecht 2002.
17 Els N.G. van Damme, De Willibrordkerk in Nederhorst den Berg. Nieuw licht op de vroegste geschiedenis. TVE 26 (1), p.11-20, 2008.
18 Buitelaar, De Stichtse ministerialiteit, p.255-256
19 Van Aemstel, a.w. p.38
20 Van Aemstel, a.w. p.39
21 C. Dekker, in: De geschiedenis van de provincie Utrecht, p.164
22 B. Olde Meierink e.a., Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht. Stichting Utrechtse kastelen 1995.
23 W.A. Beelaerts van Blokland in: E.W. Moes & K. Sluyterman, Nederlandse kastelen en hun historie, p.90-116, 1914.
24 Jhr. Mr. E.B.F.F. Witttert van Hoogland, Genealogische en Heraldische bladen 8, p.356-372. 1913.
25 www.zuiderent.ch
26 www.van-hal.net/stambomen/vanderhal/pafg92/htm
27 J. Weenink, ongepubl. Hij droeg diverse gegevens aan voor het standaardwerk van Oldemeierink, 1995. Zijn aantekeningen zijn in het bezit van de schrijver.
28 Handschriftenverzameling n. 332-1 (25 mei 1331). HUA
29 www.genealogieonline.nl/stamboom-gravendeel/I28470.php
30 J.C. Kort, Repertorium op de Cuykse lenen in Holland, het Sticht en Gelre. Ons Voorgeslacht 1989, 264
31 www.zuiderent.ch kwst/gen24.htm
32 OSU V no. 3011. 22 april 1301 HUA
33 J.C. Kort, Archief van de Heren van Haarlem 1254-1321. Rijksarchieven in Holland inv. reeks 9. 's Gravenhage 1976.
34 P.W.A. Immink & A. Johanna Maris, Registrum Guidonis (register van bisschop Guy van Avesnes (1301-1317). Utrecht 1969.
35 Handschrift 351, fo. 12.Reg. Oork. Biss. v. Utrecht 1300-1340. Ned. Leeuw p.379, 1952.
36 J. Krol, Het gemeentewapen van Nederhorst den Berg. Jb. Niftarlake p.13-15, 1941; www.ngw.nl
37 Janse, Ridderschap in Holland. p.205
38 J.C. Kort, Repertorium op de lenen van Hofstede Voorne 1199-1648. Ons Voorgeslacht 44, p.195, 1989.

Met dank aan Dr. H.C.M. Michielse voor kritische lezing van het manuscript.

V

Kroniek van de ridders Van der Horst op Huijs Nederhorst

De eerste bewoners op kasteel Nederhorst (ca. 1295-1335)

Alfer van Wulven van de Nesse was, toen wij voor het eerst van hem hoorden (ca. 1295), bezig te verhuizen van kasteel Wulven bij Houten naar de burcht Ter Horst in Horstwaarde. Hij was nog jong, hoogstens 20 jaar, geboren rond 1275 en had zijn *"riddersporen"* nog niet verdiend.

Hij was ook nog niet getrouwd. Samen men zijn vader Alfer van Wulven, die in de bronnen gemeld wordt tussen 1235 en 1279, en die gehuwd was met Mabelia NN., had hij het initiatief genomen om de burcht Ter Horst te laten bouwen.[1)]

Het leven van Alfer op de burcht begon in een buitengewoon roerige tijd. Het Sticht (de huidige provincie Utrecht) werd bewoond door tal van individueel opererende machthebbers, waarover de bisschop geestelijk en wereldlijk overwicht moest zien te houden. Er was ook continue bedreiging door de omgevende territoriale vorsten, de graven van Holland en van Gelderland (Gelre). Zij waren belust op het Sticht, een gebied met rivieren en riviermondingen, belangrijk voor handelstransporten, voor militaire uitvallen en voor inkomsten zoals tolopbrengsten en financieel gewin uit de ontginningen.

Alfer moest dus zijn geërfde bezittingen beschermen tegen vijandelijke aanvallen. En omdat die gelegen waren op de grens tussen Holland en het Sticht, werd hier de burcht gebouwd. In de verdediging van zijn eigendommen werd Alfer ondersteund door de bisschop. Alfer droeg namelijk op 22 april 1301 als *knape*, dat betekent dat hij nog geen ridder was, zijn huis *"toter Hurst dat gelegen*

is tot Hurstweerde als vrij eygen op aan Guy van Avesnes", de Hollands gezinde bisschop, beter bekend als Guido van Henegouwen. Hij ontving het in leen terug[2], daarmee *'leende'* hij zijn huis nu van de bisschop, die er baat bij had, want het leen was ten allen tijde beschikbaar voor de soldaten van zijn leenheer. De bisschop beloofde op zijn beurt Alfer te zullen bijstaan en zijn huis aan het eind van een eventuele oorlog in goede staat terug te brengen.

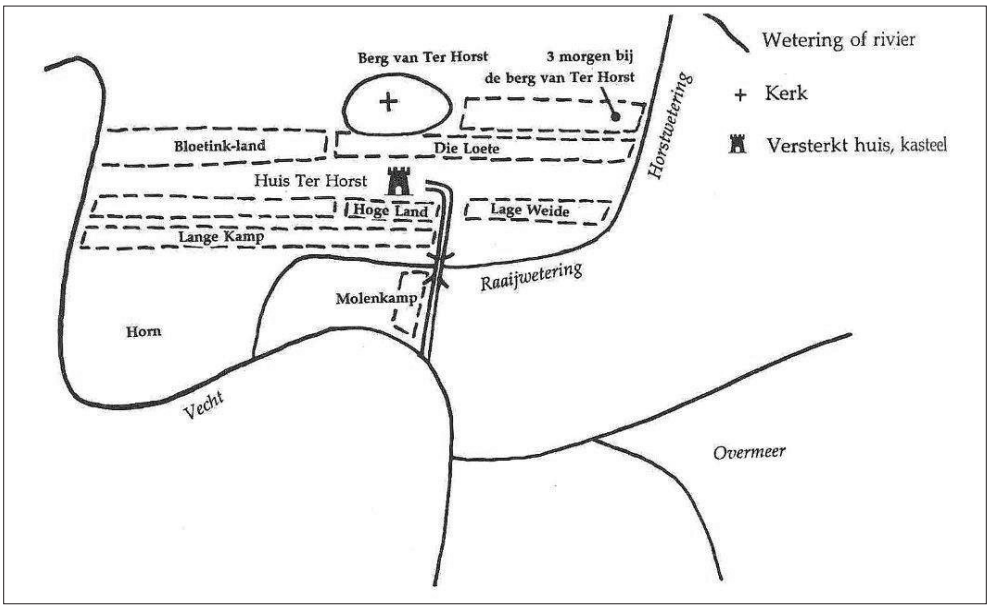

Afb. 1. Ligging van bezittingen van Alfer van der Horst rond de burcht rond 1297.

Hoe zagen Alfers bezittingen eruit?

Alfers bezit bestond in ieder geval uit een deel van het zeer oude erfgoed van Liudger in Werinon, het *minigerecht*.[1] Dat bedroeg destijds (rond het jaar 800) ongeveer 4 ha. Maar er was meer. Buitelaar geeft een voorstelling van hoe Alfers bezittingen rond de burcht er ca. 1297 bijlagen.[3] *(afb. 1)*.

We zien vóór het kasteel,aan de overkant van de latere Reevaart, de Lage Weide liggen, dat zoals de naam al aangeeft, een drassig stuk land geweest zal zijn. Ten noorden van het kasteel lag tussen kerk en kasteel Alfers boomgaard, *(de Loete)* groot 4 morgen. Dit land strekte zich tot aan de Vecht uit als *Bloetincq lant*. Bij de burcht lag het 5 morgen metende (drogere) Hoge Land, gelegen op de er onderliggende pleistocene zandbank. Op afbeelding 2, een kaart uit 1769, zien we op de Molenkamp twee molens tegenover elkaar staan voor de ontwatering van de Blijk- en Hornpolder. In de molenbrieven van de Hornpolder (van vóór 1671)[4] en de Bleikpolder (van 1709)[5] werden zij *'vierkante watermolens'* genoemd.

Waarschijnlijk was het 't oudst bekende type molen, de standerdmolen *(afb.3)*. Dit type was in de begintijd (14e eeuw) soms ook ingericht om graan te malen.[6] Dat zal hier misschien ook het geval geweest zijn, want na het graven van de Rheedevaart in 1632 werd de Hornpoldermolen *'korenmolen'* genoemd.[7] Deze molen heeft bestaan tot 1902 en is toen verkocht *(afb.4)*. Tegenwoordig gebruiken we voor de duidelijkheid de term windpoldermolen, omdat de molens door de wind werden aangedreven.

Op 19 februari 1297 was er sprake van meer landbezit, maar waar dat lag is niet bekend.[8] Dat zal ongetwijfeld geschreven zijn in de door de brand verwoeste eigendomspapieren. Nu kunnen wij nog enkele bezittingen proberen af te leiden uit eigendomspapieren van kastelen waarmee de familie relaties onderhield. Daarin zijn soms terug te vinden aankopen van land en bruidschatten die hen toevielen of werden geschonken. Een compleet overzicht is zeker niet mogelijk. Het grote belang van landbezit lag natuurlijk in de ontginningsperspectieven. Niettemin behoorde de burcht Ter Horst voor die tijd nog tot de kleine bezittingen (minder dan 20 ha).[9]

De familie woonde doorgaans in de burcht. Het was een vierkante woontoren ofwel donjon, met zijden van 5,5 m. en met muren van 1,25 tot 2,50 m. dik. De contouren daarvan zijn nog zichtbaar in de kelder en in de linker buitenmuur

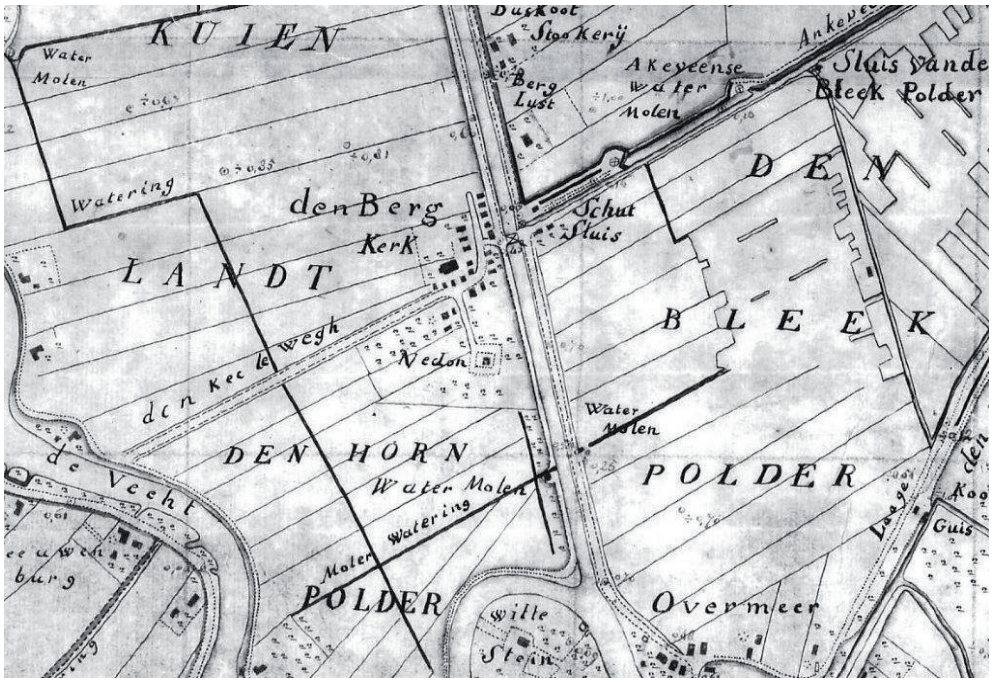

Afb.2. Watermolens langs de Reevaart, 1769. (OSK H50AB2, Alg. Rijksarchief Den Haag)

Afb. 3. Voorbeeld van een standerdmolen in Montfoort in 1744. (Den Besten, 1991)

van het huidige kasteel *(afb. 5)*. De omvang van deze woontoren was voor die tijd bescheiden. Aan een woontoren werd na 1300, toen men de baksteenfabricage onder de knie kreeg, meestal al spoedig ommuringen toegevoegd,[10] waarbinnen vertrekken (woonverblijven en stallen) werden gebouwd om eventueel soldaten van de bisschop te kunnen huisvesten.

Bij een burcht behoorde ter verdediging een omgrachting. Op een kaart uit 1619 van Lucas J. Sinck zien wij hoe de gracht rond de burcht in verbinding stond met de Vecht *(afb. 6)*. Dit was in de vroegste tijd van de woontoren nog een veenriviertje.[11] Voor de bouwplaats van de burcht moet dat belangrijk geweest zijn. Kastelen werden vooral gebouwd langs rivieren.[12] Eeuwen later, in 1632, werd hier de Reevaart gegraven. Tot de bezittingen behoorden ook de vis- en jachtrechten in het Overmeer, dat toen nog een echt meer was. De visrechten zijn alle eeuwen tot in recente tijden in het bezit van de kasteelheer gebleven. Het meer droeg de naam *"Alfers meer van der Horst"*. Daar zwommen ook zwanen, die zeker tot het eigendom van de kasteelheer behoorden. Later, in 1669, lezen we dat de kasteelheer er zeker 40 bezat, herkenbaar aan drie kepen aan de rechterkant van de snavel en één keep aan de linkerzijde.[13] Zij werden opgediend bij feestmaaltijden, vaak versierd, gehuld in hun eigen veren. Er zullen voor de jacht ook honden geweest zijn.

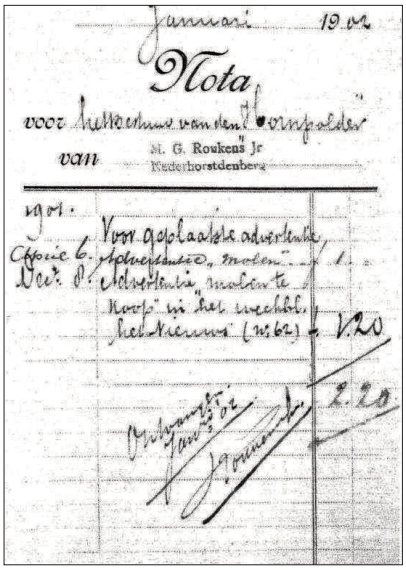

Januari 1902

Nota

voor hetgeen van den Hornpolder van M. G. Roukens Jr Nederhorstdenberg

1901.

Voor geplaatste advertentie, molen 1.

Voor geplaatste advertentie, molen te koop in het weekblad Het Nieuws (N.62) 1.20

2.20

Afb. 4. Nota van de advertentiekosten voor de verkoop van de Hornpolder molen. (polderarchief 44)

In 1620 kwam de Heer van Nederhorst samen met zijn houtvester op zeker moment in verzet tegen het afschaffen van een wet die het knuppelen van honden en het afsnijden van kattenoren verbood, klaarblijkelijk een gebruikelijke (en gewilde?) bezigheid in die tijd.[14]

Afb. 5. Het kasteel Nederhorst heden, de contouren van de woontoren zijn nog zichtbaar, links van de hoektoren.

Meer over Alfer

Alfer was nauwelijks op zijn burcht gevestigd of er ontstond een ernstig conflict tussen Holland en Utrecht, waarbij Alfer zelfs werd gevangen genomen.

Wat was het geval?

In die tijd was de politieke toestand in het Sticht labiel. Het was slecht gesteld met de Utrechtse bisschop, waar Alfer een leenverband mee had. De bisschop had grote schulden en feitelijk dreef hij op de gunsten van de Hollandse Graaf Floris V, die steeds meer macht probeerde te krijgen in het Sticht.

Maar Floris werd op de 23ste juni 1296 vermoord. Daarbij was onder anderen *"den kinde van Vorne"* aanwezig. Dat was Gerard van Voorne, van het voorname en invloedrijke Hollandse Huis Voorne. Gerard van Voorne was aan het grafelijke hof opgevoed. Hij zette de Hollandse ambities voort en kreeg het omstreeks 1297 gedaan Alfers leenheer te worden.[15)] Dat leidde tot irritaties, want de heren van Voorne keurden de bestaande verbintenis tussen Alfer en de bisschop van Utrecht af. Gerard van Voorne nam het hoog op en wilde *'het gerechte totter Weerden'* (= Horstwaarde) inpalmen. Het conflict kwam op 21 april 1303 voor de bisschop.[16)]

De nu net nieuwe bisschop Guido van Henegouwen was een krachtig man èn Hollands gezind. Hij steunde Alfer zodanig dat deze ook leenman van de bisschop kon blijven. De burcht kon in bedreigende omstandigheden als militaire uitvalsbasis gebruikt blijven worden door de bisschop om het Sticht (en Alfers eigendommen) te verdedigen en hij kon tevens op Hollandse bescherming rekenen. Een Hollands compromis!

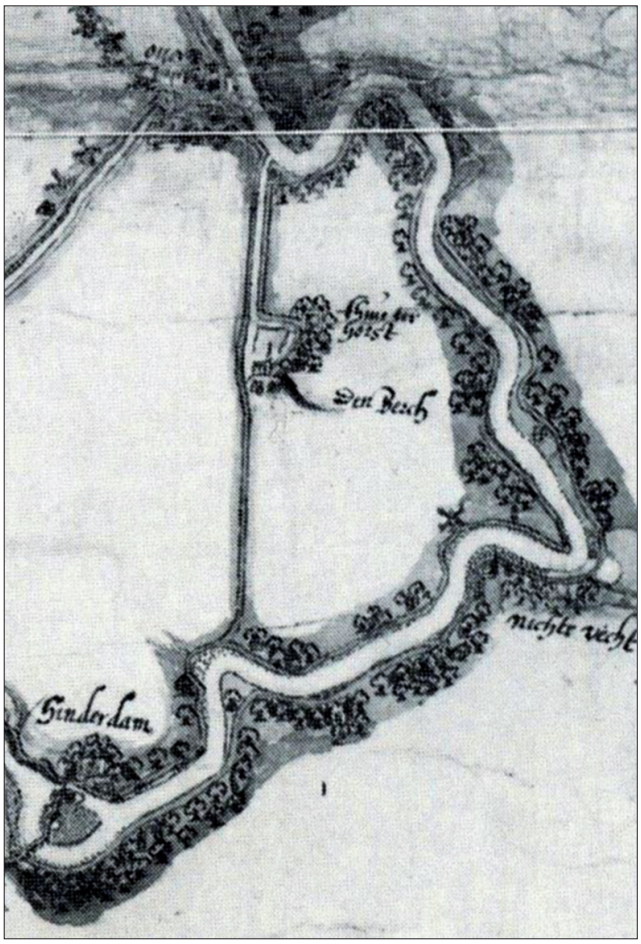

Afb. 6. Verbinding van de omgrachting van de burcht met de Vecht; het noorden is onderaan. (Lucas Sinck 1619)

Dit was de vroegste vermelding van Alfer. In het Registrum Guidonis (uitspraken van de bisschop over geschillen tussen 1301 en 1317) komt Alfer op 29 augustus 1313 weer voor met de mededeling dat hij Lambrecht Coninc had doodgeslagen![17)] We weten niet wie dat was en waarom hij het deed, maar zeker is dat Alfer werd veroordeeld tot een boete van 70 pond, plus een betaling aan de bisschop van 50 pond en het verzorgen van zielenmissen. Op 1 mei 1315[18)] komt hij weer voor in een onduidelijke financiële affaire, nu voor het eerst onder de naam Van der Horst.

Het gezin van Alfer van der Horst

Alfer trouwde met Heilwig van Haerlem.[19] Op 16-5-1290 wordt bericht dat Heilwigs moeder Katharina door haar man Willem van Haarlem werd gelijftocht.[20] Dat wil zeggen dat hij een soort lijfrente regelde voor zijn vrouw, om haar leefomstandigheden veilig te stellen mocht hem iets overkomen. De ouders van Heilwig waren toen klaarblijkelijk kort te voren gehuwd. Heilwigs geboorte zal derhalve omstreeks 1290 hebben plaatsgevonden. Zij zal dan op zijn vroegst met Alfer getrouwd zijn in 1305. In 1317 was zij overleden meldt Beelaerts van Blokland, die als secretaris van de Hoge Raad van Adel een overzicht gaf van de hem toen bekende familiegegevens.

Heilwig van Haerlem was van Hollandse huize, waarmee Alfer zijn verbinding met de graaf van Holland verstevigde. Hij moet hoog aangeschreven gestaan hebben om met een vrouw uit de deftigste tak van het prestigieuze geslacht Van Haerlem te kunnen huwen. Trouwen gebeurde niet noodzakelijkerwijze uit liefde, maar met de bedoeling een hogere status te bereiken.[21] Het was gebruikelijk dat de vrouw een bruidschat meebracht in het huwelijk, dus een vooraanstaande familie leverde wat op!

Het geslacht van Haerlem *"de Heren van Haerlem"* leefde in het Hollandse kustgebied.[22] Zij hadden uitgestrekte bezittingen in het Kennemerland in Haarlem,

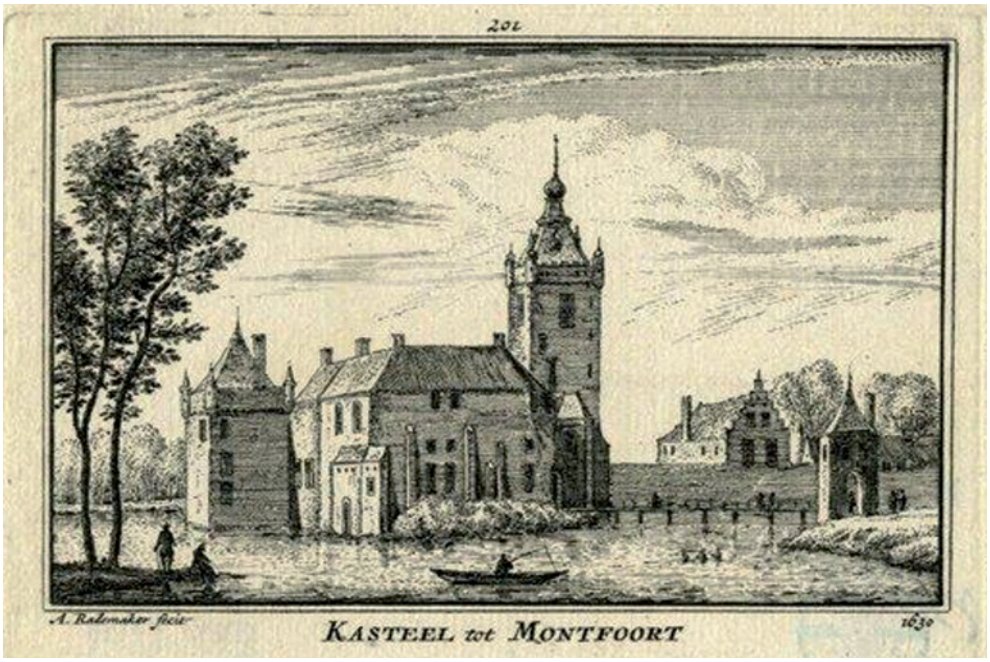

Afb. 7. Het kasteel Montfoort in oude tijden. HUA.

in Bergen en in het oosten Graft, Schermer, tot op de grens met Friesland. Het was een aanzienlijk geslacht, want Simon van Haerlem en zijn zoon Willem zijn beiden baljuw van Kennemerland geweest, hoewel Heilwigs vader Willem niet het niveau bereikte dat zijn vader Simon van Haerlem gehad schijnt te hebben. Een baljuw was plaatsvervanger van de graaf en namens deze verantwoordelijk voor de rechtspraak.

Simon van Haerlem had zijn oorsprong in Zeeland, was daar ook baljuw geweest, maar kwam in 1248 naar Heemskerk. Daar bouwde hij een versterkt huis, waar later een nazaat van Alfer van der Horst nog terecht kwam. Simon had ook een huis op de Grote Markt in Haarlem, dat later aan het klooster van de Karmelieten kwam. Heilwigs vaderWillem van Haerlem was één van de *"godshuismannen van Egmond"* in 1303 genoemd samen met grote namen als Gerard van Raephorst en Diederic van Wassenaer.[23] Willem is tweemaal getrouwd geweest. Zijn eerste huwelijk werd gesloten omstreeks 1290 met Katharina N.,waaruit Heilwig is voortgekomen.

Wittert van Hoogland, een belangrijke bron voor de in zijn tijd bekende familiegegevens [24] kende maar twee kinderen in het gezin van Alfer: Ernst en Alfer. Maar er zijn meer kinderen geweest. De geboorte van de eerste zoon moest volgens de strenge vernoemingregels ook Alfer heten. De eerste zoon werd namelijk vernoemd naar vaders vader, de eerste dochter naar moeders moeder, tweede zoon naar moeders vader, tweede dochter naar vaders moeder. Daarna werden de broers en zusters van de ouders vernoemd, derde zoon naar vaders oudste broer, derde dochter naar moeders oudste zuster, etc. Soms was er een uitzondering als men bijvoorbeeld een beroemd persoon wilde vernoemen. Familieleden die nog leefden werden doorgaans overgeslagen.

Afb. 8. Het poortgebouw van het slot Montfoort.

De geboorte van, wij zullen hem Alfer II noemen, is in de familie een ingrijpende gebeurtenis geweest, want een manlijke nakomeling was zeer belangrijk. Dat blijkt in 1317.

Alfer en Heilwig waren al enkele jaren gehuwd.Vader Alfer I ontving toen van zijn inmiddels Hollandse leenheer Van Voorne 20 pond per jaar voor zijn zoon Alfer II.Van zijn nicht Mabelia uit Wulven kreeg de kleine Alfer II, ook in 1317, negen morgen land in Acquoy: *"voor Alfer, zijn zoon bij Heilwig, dochter van wijlen Willem van Haerlem."* [25] Alfer II was dus waarschijnlijk kort vóór 1317 geboren

Tabel I. Voorouders van Heilwig van Haerlem

Simon van Haerlem x Beatrijs *(+1280)*	**X**	**NN x NN**
Willem van Haerlem *(+ 25-9-1317)*	**X** *(ca. 1290)*	**Katharina NN**
Heilwig van Haerlem *(ca. 1290 - ca. 1316)*	**X** *(ca. 1305)*	**Alfer I van der Horst** *(ca. 1275 - ca. 1335)*
Katarine, Alfer II		

uit Heilwig. Maar Heilwig is rond zijn geboorte overleden.[14)] Bovendien stierf op 25 september 1317 ook Heilwigs vader. Misschien waren zij wel slachtoffer van de *"Grote Hongersnood"* die de lage landen van 1315 tot 1317 trof.

Heilwig heeft vóór 1316 mogelijk wel meer kinderen gehad. Wij zijn er in elk geval één op het spoor gekomen. Er wordt vermeld een dochter van Alfer van Wulven van de Nesse en Lysbeth de Rover genaamd Katarine van de Nesse.[26),27)]

Lysbeth was de tweede vrouw van Alfer. Maar genoemde dochter draagt de naam van Heilwigs moeder *(zie tabel I)* en moet dus wel zeker de eerstgeboren dochter geweest zijn van Alfer en Heilwig, geboren vóór 1315, want Alfer had nog niet de naam *'Van der Horst'* aangenomen.

Katerine kán ook geen dochter van zijn tweede vrouw Lysbeth zijn, om de volgende reden. Katarine is later getrouwd, waarschijnlijk ongeveer in het jaar 1820, met Willem van Montfoort, een zoon van Zweder I en Catharina van Holland, een bastaarddochter van Floris V. Deze Zweder was een broer van Alfers tweede vrouw Lysbeth en Zweders zoon Willem was dus een volle neef van Katerine. Volgens de huwelijksregels zou dat een verboden, zéér ongebruikelijke verbintenis geweest zijn.

Samenvattend zijn de volgende kinderen in het gezin van Alfer I en Heilwig van Haerlem te melden:

1. Katerine (ca. 1310)
2. Alfer II (ca. 1316)

Van zoon Ernst weten wij dat hij ca. 1338 trouwde met Margriet van Zwieten en in 1342 kasteel Wulvenhorst in Linschoten kocht.[28)] Omdat hij Ernst heette moet hij ná Alfer geboren zijn en dus een spruit zijn uit het huwelijk van Alfer en Lysbeth.

Tweede huwelijk tussen Alfer I en Elisabeth de Rover van Montfoort

Wittert van Hoogland wist nog maar van één echtgenote: Elisabeth (Lysbeth) de Rover van Montfoort. Er is over de persoon van Lysbeth de Rover heel weinig bekend. In 1439 wordt beschreven en *"onder getuigen bevestigd"*, dat de familie Van der Horst in 1320 in het bezit kwam van 251.5 morgen (ruim 213 ha) vrij land, van het huis Montfoort.[29)] Dit is mogelijk de bruidschat die zij meebracht in het huwelijk. Het land lag in Overmeer, dat in die tijd deels nog ontgonnen moest worden en goede financiële perspectieven bood.
Het lijkt er dan op dat het huwelijk tussen Alfer I en Lysbeth rond 1318 tot stand kwam. Dit land is tot 1587 in de familie gebleven, toen is het in handen gekomen van de volgende dynastie op kasteel Nederhorst, de familie Van Reede.

Elisabeth was ook afkomstig uit een aanzienlijke familie, van het kasteel Montfoort (= sterke berg). Haar vader Hendrik I was daar burggraaf. Dit kasteel was één van de oudste, in 1163 door bisschop Godefridus gebouwde, grote vestingwerken ter verdediging van het Sticht tegen het graafschap Holland. Het was heel gunstig gelegen langs de Hollandse IJssel. De burggraven hadden veel baat bij de passerende handel en de tol- en veeropbrengsten.
Het geslacht van Montfoort had dan ook veel invloed in het Sticht, maar heeft ook veel strijd en de ondergang van het Sticht meegemaakt, waarbij Floris V een belangrijke rol speelde. Floris bezette hun kasteel en Lysbeth zal de vreselijke gevolgen daarvan als kind hebben gehoord en misschien wel meebeleefd.

Tabel II. Voorouders van Elisabeth de Rover van Montfoort.[31)]

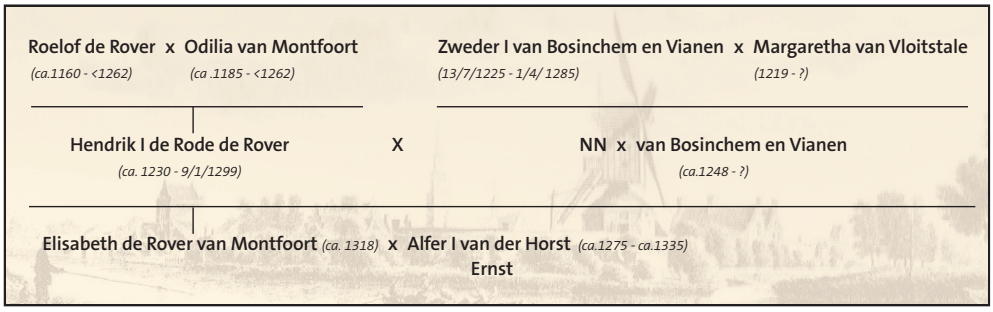

De strijd om het Sticht te beschermen tegen vijandelijke invloeden kostte de bisschoppen handenvol geld. De Hollandse graaf Floris V zag zijn kansen schoon en kwam de bisschop financieel te hulp.

Op 23 maart 1278 sloten zij een verdrag en kreeg de Hollandse graaf Floris V zeggenschap in het Sticht. Maar het (Stichtse) kasteel Montfoort moest nog veroverd worden en dat duurde vanaf 1280 een half jaar, sommigen beweren wel een jaar.

Nadat de verdediging zich had overgegeven, werden alle verdedigers op twee na onthoofd en gaf Floris het kasteel aan Hendrik I, de vader van Lysbeth. Het gezin van Hendrik I leefde van toen af in de beschermende Hollandse kring van Floris V, die het kasteel had weten te redden. Maar Hendrik bleef toch de bisschop trouw en de familie was verdeeld. Een broer van Lysbeth, de eerder genoemde Zweder, trouwde zelfs met een bastaarddochter van Floris V, Catharina van Holland, en 'verdwaalde' zo in het Hollandse kamp. Hun zoon, Hendrik II gaf het nog niet op en maakte zich vervolgens meester van de burcht. Hij zette zelfs zijn eigen ouders gevangen. Graaf Willem III zelf moest ertussen komen om het familiegeschil te beslechten. Het werd weer een compromis. Hendrik II kon op de burcht blijven, maar moest de burcht Montfoort ook als *'open huis'* voor Holland ter beschikking houden.[30)] Het kasteel is in 1672 opgeblazen, nu is alleen nog een poortgebouw aanwezig; in gebruik als restaurant. *(afb.8)*

De kinderen van Alfer en Lysbeth

Alfer en Lysbeth kregen een zoon Ernst en Lysbeth heeft ook Katerine en Alfer opgevoed. Maar ook hier doet de vraag zich voor of er meer kinderen geweest zijn. Ernst moet volgens de regels de derde zoon geweest zijn, dus waarschijnlijk zijn er kinderen jong gestorven. Er zijn geen gegevens over gevonden. Zeker zijn wij van: Ernst, Heer van Wulvenhorst, gehuwd met Margriet van Zuylen.

Het einde van Alfer I (1331)

Rond 1331, na het overlijden van zijn vader, is Alfer op ongeveer 60-jarige leeftijd door onbekende oorzaak overleden. Alfers zoon, Alfer (II), werd als erfgenaam erkend en door de bisschop beleend [32)] met het deel van het voorvaderlijk erfgoed dat hem via nicht Mabelia van Wulven was toegevallen. Leenbezittingen waren erfelijk in de mannelijke lijn, in principe alleen en ongedeeld naar de oudste zoon. Alfers nicht Mabelia erfde zoals wij eerder zagen, het Wulvense deel van het erfgoed.[1)] Deze erfenis in vrouwelijke lijn was voor één generatie toegestaan, vanwege het ontbreken van mannelijke erfgenamen.[33)] Het was nodig dat bij het overlijden van de erflater *"binnen een jaar en een dag het leen verheven"* werd, dat wil zeggen dat de leenopvolger, de erfgenaam, voor het leenhof moest verschijnen. Hij legde daar de eed van trouw af en betaalde het zogenaamde heergewaad. Dat was een successierecht, aanvankelijk in natura betaald. Deed de erfgenaam dit niet, dan verviel het leengoed weer aan de leenheer en was de familie het kwijt. De leenman was verplicht belasting te betalen aan zijn heer en aan de kerk en kreeg ervoor terug bescherming en vruchtgebruik van zijn landerijen.[34)]

Noten en literatuur

1 Els N.G. van Damme, Alfer van Wulven geïdentificeerd als grondlegger van kasteel Nederhorst. Werinon, p.3948, 2014
2 OSU V no.3011.22 april 1301.HUA
3 A.L.P. Buitelaar, De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek. Hiversum 1993, p.203,204
4 Inv. Archief Hornen Kuijerpolder L48 Archief Waternet,Amsterdam
5 Inv.Archief Bleikpolder L1.Arch. Waternet, Amsterdam
6 Jan den Besten, Poldermolens. In: Nieuw Utrechts Molenboek, 1991
7 Opmeting Westdijk. ORA Nederhorst den Berg 3361:93, november 1632.
8 J. Weenink, ongepubliceerde aantekeningen in het bezit van de schrijver; geeft als bron '2de lijst Leur'
9 Antheun Janse, Ridderschap in Holland. Hilversum 2009, p.133
10 Janse, Ridderschap, p. 119
11 L. van der Tuuk & A.Cruysheer. De Utrechtse Vecht.Levensader in de vroege Middeleeuwen. Jb. Niftarlake 2013, p.131
12 Bouwstra & J. Huiting. Tien eeuwen Kasteel de Haar. Zwolle, 2013
13 Els N.G. van Damme, Zwanendrift op het Horstermeer.Werinon 41, p. 1618, 2001
14 Staten van Utrecht toeg. 233, 36494,1620. HUA
15 H. Obreen, De Heeren van Voorne. De Nederlandse Leeuw 46, p.291 e.v. 1928
16 P.W.A. Immink & A.J. Maris, Registrum Guidonis, p.249250
17 Registrum Guidonis, p. 37
18 Registrum Guidonis, p. 135
19 W.A. Beelaerts van Blokland, Nederhorst. In: E.W. Moes & K. Sluyterman, Nederlandsche kastelen en hun historie.Amsterdam 19121914
20 Ons Voorgeslacht 44,p.74,1989
21 E.H.P. Cordfunke. Gravinnen van Holland. Huwelijk en huwelijkspolitiek van de graven uit het Hollandse Huis. Zutphen 1982
22 J.C. Kort, Het archief van de Heren van Haarlem 12541321. Rijksarchieven in Holland: Inventarisatie-reeks nr. 9, 1976
23 Abdij van Egmond, toeg.nr. 356 reg. 128 NHA, Haarlem
24 Jhr.Mr. E.B.F.F. Wittert van Hoogland, Nederhorst en Overmeer. Genealogische en Heraldische bladen, 8, pag. 356372, 1913.
25 J.C. Kort, Repertorium op de lenen van de hofstedeVoorne in ZuidHolland,het land van Gelre, het Sticht van Utrecht, Putten en Heenvliet,11991648. Ons Voorgeslacht 32, p. 195, 1977
26 Parenteelstaat van Roelof gezegd Rover en Odilia van Montfoort. http://jthz. com/roots/derover-montfoort1.gif
27 R.A.J Dix Middeleeuws vlechtwerk. NGV, DVD 2011
28 J. van Schaik, Wulvenhorst. In: B. Olde Meierink, Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht. Stichting Utrechtse Kastelen 1995, p.500
29 J.C. Kort, Repertorium op de lenen van de hofstede Montfoort 13621649. Ons Voorgeslacht 1982
30 Heerlijkheid Montfoort. Toeg. 209, nr 141. HUA www.genealogieonline.nl/stamboomknaapen/12536.php
31 Ons Voorgeslacht 32, p.195, 1977
32 Janse, Ridderschap, p. 200-212
33 Janse, Ridderschap, p. 200-212

V - A

Het korte leven van Alfer II op Kasteel Ter Horst

(ca. 1316-1345)

Inleiding

Alfer II, de volgende generatie op het kasteel was aan de beurt rond 1335. Na de dood van zijn vader werd hij op ongeveer 19-jarige leeftijd eigenaar van het voorvaderlijke erfgoed: *"het Huys Ter Horst"* en de oude erfgoederen: *"4 morgen land met de Berg rond Ter Horst, de tienden* (belastingopbrengsten) *van Ankeveen en Overmeer en de visserij in het Overmeer en de tienden van het gerecht Horstwaard en de Nesse".*[1)] Hij werd net als zijn vader weer leeneigenaar, nu niet meer van de bisschop, maar na de overmacht van Floris V, van de graaf van Holland. Dit leenbezit zou tot 1568, het einde van de Van der Horst-dynastie, in de familie blijven.

Sedert de tijd die zijn vader Alfer I op Ter Horst doorbracht was er landelijk veel veranderd en maatschappelijk veel vernieuwd. Men had de vervaardiging van baksteen en van vensterglas onder de knie gekregen, zodat veel houten gebouwen plaatsmaakten voor stenen behuizingen met vensters. Misschien werd de woontoren van de burcht toen wel uitgebreid met meer onderdakmogelijkheden. Wij zullen het nooit weten.

De omgeving moet er toen erg anders zijn gaan uitzien. Men had namelijk ook poldermolens ontwikkeld om het land te ontwateren en zo landbouw en veeteelt mogelijk te maken. Het land was productiever geworden. De handel leefde op en de ambachtsnijverheid groeide waardoor de gilden in de steden hun

invloed konden laten gelden. De stedelijke bevolking groeide en werd mondiger. Belangrijke Utrechtse patriciërs onttrokken zich aan het gezag van de bisschop en kozen voor Hollandse steun. Buiten het Sticht probeerden ambitieuze Hollandse graven en edelen meer en meer voet te krijgen in het Sticht. Verdediging van eigendommen was meer dan ooit nodig. Vuurwapens en kanonnen waren ontwikkeld om verdediging effectiever te maken. Of die wapens op Ter Horst aanwezig waren en gebruikt werden is ons niet bekend. Veel Stichtse ridders hebben in Hollandse krijgsdienst mee moeten strijden, waaronder ook Alfer II, als leenheer van de graaf van Holland.

De strijd om Friesland

Tijdens Alfers jonge jaren, in 1337, werd de *'goede'* graaf Willem III opgevolgd door zijn zoon Willem IV. De graven van Holland waren zich steeds verder op het internationale niveau gaan bewegen en hadden veel gezag verworven aan buitenlandse hoven. Willem IV echter was weinig politiek begaafd en maakte veel fouten op zijn oorlogspad en zijn wilde kruistochten. Hij werd gezien als een praalzieke vechtjas, maar stond in Europa toch nog als een invloedrijke vorst te boek [2]. Hij stelde zich op zeker moment voor een al lang slepende vete met de Friezen te verrekenen. De enige stad waar hij daar nog gezag had en waar nog mee te onderhandelen viel was Stavoren. Deze bloeiende stad had (graan)handelscontacten onder andere met het Oostzeegebied, wel de *'moeder aller handel'* genoemd. Ons land is er rijk van geworden.

De Hollanders zagen de Friezen toen echter als ruw volk, als *"koningsmoordenaars"*, want zij hadden in 1256 in de strijd tegen de Westfriezen hun beroemde Rooms-koning graaf Willem II, de vader van Floris V, doodgeslagen. Dat wekte nu, meer dan 100 jaar later, nóg wraakgevoelens.

Voor deze strijd werd ook Alfer in Hollandse krijgsdienst opgeroepen. Eerst werd hij tot ridder geslagen.[3] Bijna 15.000 (!) man trok vanuit Enkhuizen naar Stavoren, de Zuiderzee op. De leiding lag bij graaf Willem IV (29 jaar) en zijn oom, Jan van Henegouwen (broer van graaf Willem III; 61 jaar). De laatste was een belangrijke raadgever, waarnaar Willem overigens slecht luisterde. Het was een levensgevaarlijk karwei, dat kunnen wij ons nu niet meer voorstellen. Verraderlijke ondiepten, zandbanken en harde westenwind en het was slecht weer!
Willem had een groot en zeer kostbaar leger; hij had de beschikking over 758 schepen, grote en kleine vissersschepen (voor de landing) en veel door Vlaanderen geleverde wapens. Zo een groots evenement kon aan de overkant niet onopgemerkt blijven en men werd dan ook *'verwacht'* door naar men beweert een overmacht van 60.000 Friezen!

Er werd van twee kanten aangevallen. Graaf Willem kwam vanuit het noorden maar werd in de rug verrast. Jan van Henegouwen was te laat voor de redding [4], maar Willem had ook niet het geduld gehad om op hem te wachten. De grote slag vond plaats op 26 september 1345. Velen, men zegt 18.000 man, lieten het leven. Holland moest het onderspit delven. Er ging een schok van ontzetting door Europa.

Afb. 1. Gedenkteken voor de slag bij Warns in 1345 op het Roode Klif in Friesland.

Willem IV werd onthoofd. Ook Alfer sneuvelde, 29 jaar oud, op het slagveld bij Stavoren, ook bekend als de slag bij Warns. Tot aan de Reformatie herdachten de Friezen deze grote triomf bij de *'Roode Klif' (afb. 1)*. Zij wijdden de overwinning aan Maria en het werd dan ook de *'Friesche Lievenvrouwedag'* genoemd.

Dynastieke crisis, de Hoekse en Kabeljauwse twisten

Op de dood van Willem IV volgde een ernstige dynastieke crisis die de langdurige en ingewikkelde Hoekse en Kabeljauwse twisten inluidde. Er was grote zorg over Willems opvolging. Hij was bijna nooit thuis geweest bij zijn vrouw Johanna van Brabant en had geen mannelijke opvolger. Zijn zuster Margaretha van Henegouwen, was getrouwd met de Duitse keizer Lodewijk van Beieren. Zij was dus keizerin. De keizer had zeggenschap over de grafelijke macht en schonk nu de graafschappen Holland en Zeeland aan zijn vrouw, zodat de graafschappen Holland, Zeeland en Henegouwen werden samengevoegd.

Margaretha nam het heft in handen op 13 januari 1346. Zij kon echter de enorme financiële gevolgen van de oorlogspolitiek van haar broer niet aan en was bovendien thuis nodig. Zij probeerde háár nog onvolwassen zoon Willem V (Van Beieren) aan de macht brengen. Zij bedong daarvoor echter zoveel jaargeld dat de steden en edelen dit idee in 1349 afwezen. Alleen sommige stedelijke patriciërs (de Kabeljauwen) zagen de nieuwe Willem, zoon van de keizer, wel zitten, maar al spoedig werd hij bekend als *'de dolle graaf'*. Waarschijnlijk ondervond hij gevolgen van een hersenbloeding.[2] Meer dan de helft van zijn leven heeft hij luxueus opgesloten gezeten in zijn kasteel in Henegouwen.
De conservatieve plattelandsadel, gehecht aan hun bezittingen (de Hoeken) zagen geen heil in deze ontwikkeling en vreesden wéér buitenlandse, nu Beierse machtsinvloeden. Het werd dus oorlog.

De familie Van der Horst hing de Hoekse partij aan, evenals de families waarmee zij omgingen en zij ondervonden de gevolgen! Ook de familie van Montfoort, waaruit Alfers tweede moeder Lysbeth de Rovere van Montfoort stamde. Een broer van haar, Jan en een broer (of oom) Willem en een oom Roelof stierven ook bij Warns. Zij zijn knielend voor Maria in de St. Janskerk van Linschoten afgebeeld op het oudst bewaard gebleven Hollandse schilderij van een anonieme schilder. Het werd tussen 1380 en 1400 in opdracht van de familie de Rovere, ter nagedachtenis, geschilderd *(afb.2)*.

Het is nu aanwezig in het Rijksmuseum. Jan en Willem de Rovere zijn de eerste en derde van links, de laatste in de rij, Hendrik, bleef in leven. Hij wordt, symbolisch, vastgehouden door Sint Joris.[5)]

Afb. 2. Gedachtenistafel van de Heren van Montfoort. (ca. 1380, Rijksmuseum, Amsterdam)

De Hoekse en Kabeljauwse partijstrijd zou nog vele jaren tot in 1490 (de slag bij Brouwershaven) voortdurend opvlammen en vele veldslagen opleveren. Op Wikipedia[6)] kan men een opsomming van 51 twisten en veldslagen aantreffen. Een verschillende partijkeuze leidde binnen families tot verstoorde verhoudingen en de Hoekse aanhangers ondergingen uitgebreide vernielingen van bezittingen, die ook de familie Van der Horst zijdelings heeft moeten ervaren. Veel adellijke families leefden in ballingschap.

Alfers vrouw, Hadewich van Raephorst

Alfer II ging op 11 augustus 1335 [7)] een huwelijk aan met een aanzienlijke en naar het zich laat aanzien zeer vitale vrouw: Hadewich van Raephorst. Haar vader Ridder Gerard van Raephorst was in zijn tijd vertegenwoordiger van

Graaf Willem III en verkeerde in de Raad van de bisschop. Hij is tussen 1277 en 1294 onafgebroken een vooraanstaand schepen van Utrecht geweest. De Raephorsten waren vanouds verwant met het beroemde en adellijke Hollandse geslacht Van Wassenaer, dat wijd en zijd vele bezittingen had.

Hadewich's stamvoorouder was Kerstant Doedens van Wassenaer alias Raephorst (1110-1189). Het kasteel Raephorst stond in Wassenaar, in het huidige landgoed De Horsten. Dit was vroeger het eigendom van Prins Frederik en werden in 1903 aangekocht door Koningin Wilhelmina.[8)] Daar stonden vroeger ook Eikenhorst en Ter Horst, maar deze kastelen zijn nu verdwenen. Eikenhorst is door prinses Christina verbouwd tot Villa Eikenhorst en was tot voor kort het domein van ons Koninklijk paar Willem Alexander en Maxima.

In het geslacht Raephorst komen de namen Gerrit (Gerard) en Dirk en Kerstant als gevolg van strikte vernoemingen vele malen voor. Gerards broer was Kerstant van Raephorst[9)], gehuwd met Hadewich van de Woert uit één van de edelste geslachten van Holland, vermoedelijk uit het gravenhuis voortgekomen. Deze familie heeft veel voor Naaldwijk en omgeving betekend. Zij waren er ambachtsheer, spraken recht en bezaten de patronaatsrechten van de kerk.[10)]

Hadewichs vader, Gerard van Raephorst, is tweemaal getrouwd geweest. De vraag is, wanneer werd Hadewich geboren? Wie was haar moeder?

Gerards eerste vrouw was Jutte de Vrese (de Vries). Deze familie de Vries (de *'Fresingers'*) is uitputtend uitgezocht door Burgers.[11)] De familie bestond uit zeer vermogende kooplieden, die vele wereldlijke en geestelijke vorsten hebben gefinancierd en speelden dientengevolge een zeer belangrijke rol in de politiek van de stad Utrecht. Juttes broer Lambert de Vries bijvoorbeeld, bezat een aanzienlijke hoeveelheid goederen in de provincies Utrecht en Noord-Holland en was vroeger geldschieter van Floris V.

Gerard huwde Jutte ca. 1300, zij was eerder getrouwd met Alfaert van Lichtenberg. Jutte leefde tot eind oktober 1320 en zoals gebruikelijk bij het verlies van een nabestaande, liet Gerard in 1320 missen opdragen voor het zielenheil van de overledene en schonk een offer aan de kerk in de vorm van 9 morgen land gelegen in de parochie van Leiderdorp. Over de *'Fresingers'* en de *'Lichtenbergers'* volgt hierna nog een karakteristiek verhaal.

Gerards tweede vrouw was Jutte de Vries van der Hogestrate. In 1332 leefde deze Jutte nog en verklaarde zij als de weduwe *"mede namens haar kinderen geen recht te doen gelden op het huis en hofstede te Utrecht achter Sint Pieter, dat van wijlen haar overleden broer Gerard van Vrese* (is de Vries) *was"*.[12)] Gerard van Raephorst overleed zelf in 1325.

Op 6 juni 1311, dus ten tijde van Gerards eerste huwelijk, is er sprake van twee dochters, namelijk Hadewig en Armgard: *"…heer Gheraerd van Raporst, ridder, voor het geval van zijn dood in leen te geven aan zijn dochters vrouwe Hadewie en jonkvrouw Ermegaert…"*[13] Merkwaardig is dat Hadewich hier als *'Vrouwe'* wordt aangeduid, wat doorgaans *'echtgenote van een ridder'* betekent. Daaruit moeten wij opmaken dat zij toen (bijna) volwassen was. In dat geval moet zij al vóór 1300 geboren zijn. Maar aangezien Hadewich is gestorven in 1399, zou zij dan de onwaarschijnlijke leeftijd van zo'n 100 jaar bereikt hebben. Zuiderent veronderstelt dan ook dat deze Hadewich is overleden en dat er een tweede Hadewich geboren is, omstreeks 1317.

In een erfleen dat Gerard van Raephorst in 1323 kreeg van de abt van Egmond worden Jutte, dochter van Gerard Vrese (Vreso), en ook *hun* dochter Haeskine (= Hadewich) met name genoemd.[14] Hadewich stamt dus uit het eerste huwelijk en zal wellicht omstreeks 1317, in elk geval vóór 1320 geboren zijn.

Daarvan uitgaande zou bij het huwelijk tussen Alfer en Hadewich dat plaats vond op 11 augustus 1335, Hadewich 15 à 18 jaar en Alfer 19 jaar geweest zijn. Het huwelijk tussen Alfer II en Hadewich heeft de familie Van der Horst verrijkt, want Hadewich was erfdochter, dus enige erfgenaam. In 1324, toen vader Gerrit al 68 jaar was, verkreeg hij dit bijzondere recht van opvolging voor zijn dochter Hazetiaen, als hij zonder zoon mocht komen te overlijden.

Aan het bezit van de familie van der Horst werd door de bruidschat van Hadewich toegevoegd een kwart van de tienden (belastingopbrengsten) van Leiderdorp. Dit was een bijzonder, namelijk een grafelijk leen.[15] De tienden alleen brachten een groot bedrag op: 100 grooten (zilveren guldens) per jaar op, ofwel 2,5 pond Hollands. Verder kwam hen toe de revenuen van 25 morgen land in de Lier en van 6 morgen in Zouteveen. Ook waren er nog 6 morgen land in Kethel en Spaland en een gedeelte van de tienden en 20 pond jaarlijks uit de visserij van Spaarndam.[16] De bezittingen die Hadewich als bruidschat meebracht lagen dus in en rond Leiderdorp en zijn tot het einde van de Van der Horstdynastie in het bezit van de familie gebleven.

Het gezin van Alfer en Hadewich.

Om wat te weten te komen over de gezinssamenstelling van Alfer II en Hadewich (via de vernoemingen) worden in onderstaande tabel de namen van de voorouders gegeven van Hadewich van Raephorst.

De enige bron die over dit gezin iets vermeldt is Wittert van Hoogland. Hij noemt de kinderen Alfer, Lijsbeth, Ernst, Gerbrant en Otto. De namen Gerbrant

en Otto komen niet bij de voorouders voor. Er zijn geen nadere gegevens over gevonden. Wij nemen dus vooralsnog aan dat zij in dit gezin niet thuishoren.
Alfer III was natuurlijk de oudste zoon, want genoemd naar zijn grootvader van vaders kant. Hij werd ook vermeld door Beelaerts van Blokland. De dochter Lijsbeth zal vernoemd zijn naar Alfers (tweede) moeder, Lysbeth van Montfoort. Hij heeft zijn eigen moeder nooit gekend omdat zij bij zijn geboorte overleed. Zij moet dus de tweede dochter zijn. Ernst is de derde zoon, want vernoemd naar de oudste broer van zijn vader. Zeker is, afgaande op de vernoemingen dat Alfer II van der Horst en Hadewich in hun 10-jarige huwelijk de volgende kinderen hadden:

1. Alfer III (ca. 1340-1402)
2. Lysbeth (ca. 1340); zij trad omstreeks 1355 in het huwelijk met Wouter van Matenesse, waarvoor Alfer haar een bruidschat van ruim 150 ha land in Overmeer meegaf.
3. Ernst (ca.1345)

Tabel I. Voorouders van Hadewich van Raephorst *(Van Bloemensteyn)*

Dirk van Raephorst x NN *(ca. 1290-1321)*		**Gerard de Vrese x NN** *(ca. 1225-na 1294)*
Gerard van Raephorst *(ca.1256-8 jan. 1325)*	X	**1. Jutte de Vrese** *(?-ca.1320)* **2. Jutte de Vries van der Hogestrate** [11] *(?- na 1325)*
Hadewich van Raephorst *(van Bloemensteyn)* *(ca.1317-1399)*	X *(1335)*	**Alfer II van der Horst** *(1316-1345)*
Alfer III, Lijsbeth, Ernst		

Er moeten welhaast meer kinderen geweest zijn, want wij missen in principe een eerste dochter Jutte (genoemd naar moeders moeder) en een tweede zoon Gerard (naar moeders vader). Misschien Gerbrant?, maar daarover zijn dus geen gegevens gevonden. Heel veel kinderen stierven jong, mogelijk zijn zij vroeg overleden.

Na Alfers dood in 1345, hertrouwde Hadewich omstreeks 1352 met ridder Jan van Bloemensteyn.[17] Zijn moeder was een Lichtenberger, waarover hierna meer. Hadewich heeft Alfer 56 jaar overleefd. Zij stierf in 1399, 80 of 82 jaar oud. Zij zal de langste tijd van haar leven met haar tweede man waarschijnlijk gewoond hebben op kasteel Blommesteijn bij Houten, dat tot 1391 heeft bestaan *(afb.3)*.

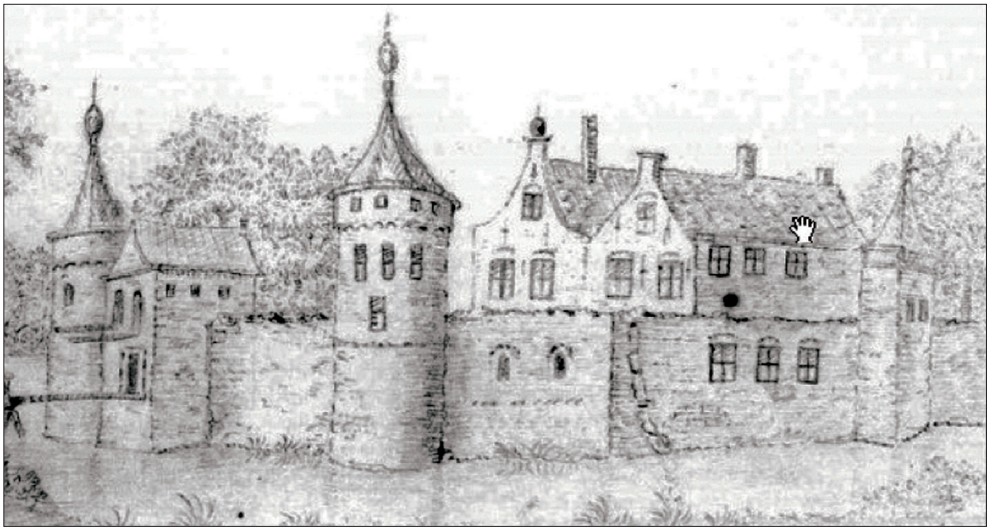

Afb.3. Kasteel Blommesteyn. (1730, L.P. Serrurier)

De geslachten De Vrese en Lichtenberg

Zoals verhaald, was Gerard van Raephorst dus voor de eerste maal gehuwd met de weduwe van Alfaert van Lichtenberg, Jutte de Vrese. Zij had al een zoon Jacob en een dochter Elisabeth van Lichtenberg.

Een familieverband tussen Van Lichtenberg en De Vrese is wat raadselachtig. Het waren beide zeer vooraanstaande patriciërsfamilies in de stad Utrecht, die elkaar natuurlijk heel goed gekend hebben, maar zij waren ook elkaars grootste vijanden en berucht in Utrecht. De zogenoemde Fresingers en de Lichtenbergers zijn oorzaak geweest van verschillende burgeroorlogen.[18)] Het waren zeer rijke kooplieden, die om hun machtsplaats in de schepenbank van Utrecht vochten. De Fresingers met Gerard de Vrese aan het hoofd, waren bisschopsgetrouw en behoorden tot het oude patriciaat. De Lichtenbergers vormden de modernere Raad, de stadspartij, die het bestuur van de stad aan de macht van de bisschop wilden onttrekken. Zij deinsden er beiden niet voor terug hun geld in te zetten voor macht en bemoeiden zich bijvoorbeeld diepgaand met de bisschopsbenoemingen. Bisschop Guido van Henegouwen is door Jacob Lichtenberg II een jaar lang gevangen gehouden op huis Lichtenberg. Het zogenaamde Utrechtse Schisma, waarbij twee bisschoppen naast elkaar regeerden was ook het gevolg van hun acties. Uiteindelijk hebben de Fresingers na een moord op Jacob II van Lichtenberg (ca. 1247-1304) gezegevierd.

Jacobs vrouw was een lid van de familie van Wulven, een nauwe verwante dus van Alfer van der Horst, die immers stamde uit de familie van Wulven, de naam

die zijn vader nog droeg. Het is dus waarschijnlijk dat de Van der Horsten ook met deze Utrechtse families omgingen, hoewel hun politieke opvattingen wel verschillend geweest moeten zijn.

De moeder van Jan van Bloemensteyn, de tweede echtgenoot van Hadewich van Raephorst, was zoals wij zagen, ook een Lichtenberger. Hij sloot in 1348 een pachtovereenkomst met het Domkapittel, waarbij als borgen optraden ridder Jacob van Lichtenberg en Alpher van Lichtenberg, *'sinen broeder'*, burgers te Utrecht.[19] Ene Alphera van Lichtenberg (overl. in 1481) was getrouwd met Jan Ruijsch, wiens zoon Alfer weer was gehuwd met Elisabeth Willemsdr. van der Horst. Haar herkomst kan nog niet aan de familie gelieerd worden, hoewel een tweede zoon van Alfer I *'Willem'* zou hebben moeten heten![20] Willem kan echter niet een zoon van Heilwig zijn geweest die immers na de geboorte van haar eerstgeboren zoon Alfer II stierf (Heilwigs vader heette Willem van Haerlem). Deze Alfer Ruijsch was koopman en schepen van Utrecht en behoorde ook tot de Utrechtse patriciërs.

Aan de namen van de families Lichtenberg en de Vrese wordt nog heden in Utrechtse overheidsgebouwen herinnerd. *"Het huis 'Fresenburg', tegenwoordig Oude Gracht 113, leek op een kasteel met torentjes, kantelen…, 11 bij 30 meter, 92 cm dikke muren, drie verdiepingen met beneden vertrekken van 5,8 meter hoog"* [21] *(afb.4)*. Het huidige stadhuis maakt deel uit van de oorspronkelijke stedelijke woonpaleizen *(afb.5)* van de familie Lichtenberg.

Afb.4. Huis Fresenburg te Utrecht. Reconstructie van de situatie tussen 1400 en 1600 door J.A. van Straaten. (1886)

Jacob van Lichtenberg (ca. 1382-1449), kanunnik van het Domkapittel en proost van het kapittel St. Pieter was een belangrijk vertegenwoordiger van de familie en een politicus waar men moeilijk om heen kon. Hij was ook de buitenechtelijke vader van de beroemd geworden Utrechtse *Suster Beerte* (Bertken)(1426-25 juni 1514). Zij had in haar jeugd een rijk en luxueus leven gekend. Maar tot inkeer gekomen heeft zij zich aan de Buurkerk in Utrecht een kluis laten bouwen, met uitzicht op het hoofdaltaar, waarin zij 57 jaar, barrevoets en zonder verwarming, tot haar 87ste jaar heeft geleefd. Zij schreef daar liederen en teksten in de volkstaal, waarmee zij zich een plek verwierf in de literatuurgeschiedenis. Na haar dood werd zij in haar cel begraven.

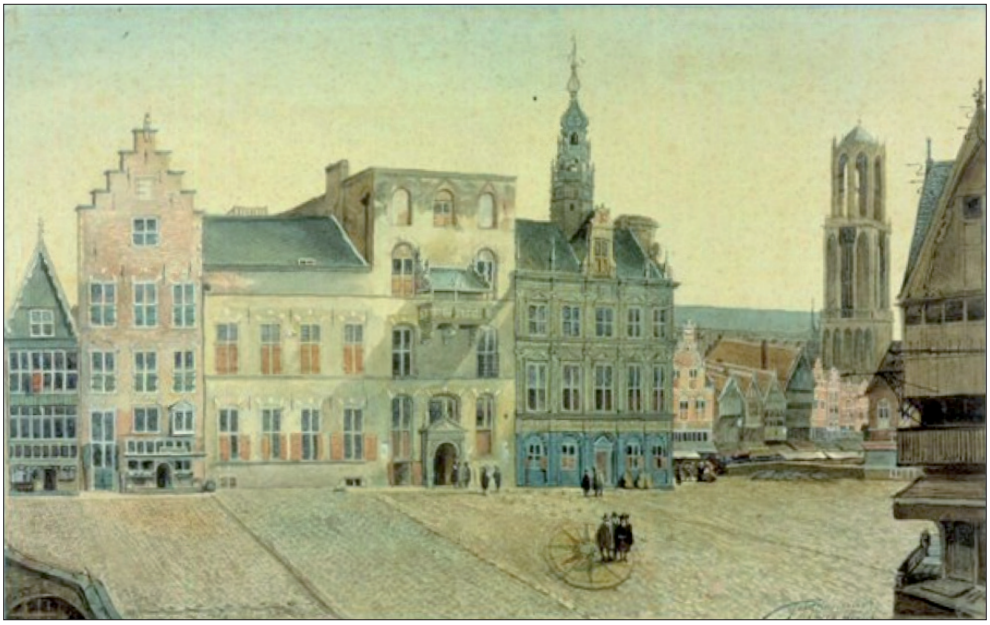

Afb. 5. Woonpaleizen van de familie Lichtenberg te Utrecht.

Noten en literatuur

1 J.C. Kort. Repertorium op de lenen van de Hofstede Voorne in Zuid-Holland, het land van Gelre, het Sticht van Utrecht, Putten en Heenvliet,1199-1648. Ons Voorgeslacht 32, p.195, 1977
2 D.E.H.de Boer & E.H.P. Cordfunke. Graven van Holland. Walburg Pers 2010
3 W.A. Beelaerts van Blokland, Nederhorst. In: E.W. Moes & K. Sluyterman. Amsterdam 1914
4 Ronald de Graaf, Oorlog om Holland 1000-1375. Hilversum 2004. p.289
5 Verhaal140.wordpress.com/2013/02/03/hetrode klif/
6 Wikipedia.org. Hoekse en Kabelauwse twisten.
7 Kwartierstaat Zuiderent-van Wijgerden. www.zuiderent.ch
8 Landgoed de Horsten. Wikipedia
9 J.C. Kort, Grafelijke lenen in Rijnland. Ons Voorgeslacht 45, p.181, 1990
10 Jhr. Pieter van Foreest e.a., Middeleeuwse Kastelen van Naaldwijk. Home.hetnet.nl/~vanforeest/Naaldwijk
11 J.W.J. Burgers, Tussen burgerij en adel. De financiële, politieke en maatschappelijke carrière van de Utrechtse patriciër Lambert de Vries (ca. 1250-1316?). Bijdr. Meded. Gesch. Ned. 1, 1-31,1991
12 Ons Voorgeslacht 45, p. 366, 1990
13 www. zuiderent.ch info 306
14 Abdij van Egmond. Toeg. 356, nr. 188. NHA, Haarlem
15 J.C. Kort, Een leen van de graven van Bentheim in Holland, 1327-1640. Ons Voorgeslacht 39, 1984
16 E.B.F.F. Wittert van Hoogland. Nederhorst en Overmeer. Genealogische en Heraldische bladen 8, p.356-372, 1913
17 Abdij van Egmond, toeg.nr. 356 nr. 325, 10 mei 1352. NHA, Haarlem
18 Llewellyn Bogaers, Aards, betrokken en zelfbewust. Levend Verleden Utrecht, 2008, p.117 e.v
19 Acte dd.1348 St. Bonifatius, volgens www.zuiderent.ch
20 Els N.G. van Damme. De eerste bewoners op Kasteel Nederhorst. Werinon 87, p.39-48, 2014
21 J.W.J. Burgers, Tussen burgerij en adel. p.10

V - B

Alfer III van der Horst met Belia van Braekel en Mabelia van den Woude op Huis Ter Horst

Kennismaking met Alfer III

In het jaar 1345 stierf Alfer II. Zijn zoon Alfer III moest nu het vaandel overnemen. Hij was zo ongeveer 5 jaar, nog heel jong dus. Waarschijnlijk heeft zijn moeder Hadewich de voogdij over haar zoon gevoerd tot hij volwassen was. Zoals wij later zullen zien is Hadewich wellicht om die reden pas in 1352 opnieuw in het huwelijk getreden. Misschien was er nog een *'toeziend'* voogd, maar dat wordt niet gemeld. Van Wittert van Hoogland [1)] weten we dat Alfer III pas in 1355 beleend werd en dus toen pas verantwoordelijk kon worden gesteld voor Huis Ter Horst en de verdere eigendommen die zijn vader hem naliet.

Uit een aantal gebeurtenissen blijkt dat Alfer III veel aanzien genoten moet hebben. Hij was lid van de Ridderschap van Utrecht en nam daar deel aan belangrijke besluiten, die door hem werden *'meegezegeld'*, dat wil zeggen van zijn handtekening voorzien.[1)]

Het moet indrukwekkend en eervol geweest zijn om op de bisschoppelijke vergadering van 17 mei 1375 de gedenkwaardige bezegeling bij te wonen van de Stichtse Landbrief, een soort *'grondwet van het Sticht'*, geïntroduceerd door bisschop Arnold van Horne. Het was een voor het Sticht heel belangrijke gebeurtenis: *(afb. 1)* de Staten van Utrecht werden geboren. Daarmee werd orde geschapen in deze chaotische tijd, waarin de bisschoppen en kapittels geleidelijk hun macht en gezag kwijtraakten.

Dat was vooral het gevolg van een voortdurend groot geldgebrek vanwege alle oorlogsinspanningen. Alles hing nu af van de vaardigheden die de bisschop had om zijn geldgebrek op te lossen en niet te hoeven overgaan tot het sluiten van leningen en het verpanden van eigendommen. Het steeds opnieuw opleggen van belastingen om zijn geldnood te lenigen, maakte de steden en de ridderschap in het Sticht weerbarstig en argwanend over de bekwaamheden van de bisschoppen. En bovendien had men ook buiten de Stichtse grenzen inmiddels de indruk dat Holland sedert de succesvolle acties van de in 1296 vermoorde Floris V, het Sticht had overvleugeld. Die Hollandse hegemonie bleef naar buiten toe de verhoudingen verwarren.

Afb. 1. De Stichtse Landbrief.

Maar daar wilde men niet aan en zelfs nog in 1430 schreef Utrecht aan de stad Bazel dat het Sticht en Holland toch echt afzonderlijke Staten waren.[2)]

Met bisschop Arnold van Horne (1371-1378) veranderde er dus zeer veel. Voortaan hadden niet alleen de bisschop en zijn kapittels het voor het zeggen, maar kregen ook de ridderschap en de Stichtse steden officieel *"een stem in het kapittel"*. Zij vormden een gezamenlijke stem bijvoorbeeld in de belastingregelingen en in de besluiten van de bisschoppen. Vanouds had de invloed geheel

gelegen bij de geestelijkheid. Deze nieuwe *'democratische'* situatie was wel wennen. Dit historisch belangrijke moment betekende een grote omslag in de politieke situatie in het Sticht en daaraan heeft Alfer III een beetje meegewerkt en het zeker beleefd.

Verdere bekende activiteiten van Alfer III

In 1386 was Alfer onder meer getuige bij een verdrag tussen de bisschop en de Heer Splinter van Loenersloot. Het betrof een vonnis dat over Splinter voltrokken moest worden. Deze gedroeg zich als roofridder en had onder meer burgers gevangen genomen en bestolen. Hij werd tot een schadevergoeding veroordeeld, een straf die echter niet veel uithaalde. Maar dat was dan ook nog niet alles. De bisschop Van Horne belegerde het kasteel Loenersloot in 1378 en het duurde tot 1386 voor de eigenaar weer in bezit van zijn kasteel en landerijen kwam, nadat hij vergiffenis had gevraagd en de schadevergoeding had toegezegd.[3)]

Alfer III nam zelf ook actief deel aan de organisatie van ontginningsactiviteiten in onze omgeving en heeft daarin bijgedragen aan de vormgeving van ons landschap. Behalve het gebied rond Overmeer, waar hij al land bezat, pachtte hij in 1380 de tienden van Kortenhoef, Ankeveen en de Horstwaard van het kapittel van Sint Marie. In 1391 kreeg hij van zijn zwager Wouter van Matenesse voor het gerecht in Overmeer 170 morgen (150 ha) land.

Wouter was gehuwd met Lysbeth, de dochter van Alfer II. Het lijkt hetzelfde stuk land te zijn dat deze als bruidschat aan zijn dochter Lysbeth had meegegeven. Het land kwam later toe aan zijn zonen: Alfer IV en Johan en werd toen, zoals alle ontginningsgronden in deze buurt, onder beheer van het kapittel Sint Marie gesteld. Uit de veenontginningen vloeiden hun inkomsten binnen.

De Matenessers en de Van der Horsten waren niet alleen familie van elkaar, maar waren ook bijzonder met elkaar bevriend.

In 1393 schoot Alfer III te hulp bij de ramp die hun Huis *'te Riviere'* trof, ook wel genoemd *'Huis Mathenesse'* te Schiedam, waar de familie Matenesse verbleef. Hij hielp dit kasteel te herstellen na de ernstige schade die in 1351 was toegebracht bij één van de twisten tussen de Hoeken en de Kabeljauwen. Beide families hingen de Hoekse partij aan en zoals velen raakten ook de Matenessers daardoor veel van hun goederen kwijt in de partijstrijd. Hun kasteel was voor de bisschop van groot belang voor de verdediging van het Sticht. De inbreng van Alfer bij het herstel van dit kasteel droeg er wellicht aan bij dat op 1 augustus 1393 Alfer en zijn zwager Wouter van Matenesse tot ridder werden geslagen. Nu is er van hun kasteel nog slechts een ruïne over *(afb.2)*.

Afb.2. Resten van Huis Mathenesse, Schiedam.

Na een welbesteed leven stierf Alfer III in 1403, ongeveer 63 jaar oud. Zeer waarschijnlijk werd hij naar gebruik in de kerk op de Berg begraven, maar daarover zijn bij uitgevoerde restauraties geen gegevens of herinneringen in de kerk gevonden.

De echtgenoten van Alfer III

Alfer III, geboren ca.1340, blijkt twee maal getrouwd te zijn. Er is een huwelijk bekend met Mabelia van den Woude,[4)] dat plaatsvond vóór 1377, maar onduidelijk is hoe lang voor 1377. Alfer was toen al bijna 40 jaar, dus was vermoedelijk al eerder getrouwd geweest.
Er is een bericht dat ene Belia van Braeckel en *'Alphardt'* van der Horst samen een dochter Kerstijn (= Christine) hadden.[5)] Maar welke Alfer was dat? Wittert van Hoogland vermoedde dat Belia van Braeckel de vrouw was van Alfer IV, maar dat kan niet juist zijn, want Alfer IV werd pas geboren rond 1375. Dus zij moet bij Alfer III horen! We stellen dus vast dat Alfer III inderdaad twee maal getrouwd is geweest, zonder overigens de data van deze huwelijken te kennen.

Het eerste huwelijk zal zeer waarschijnlijk gesloten zijn ongeveer in de tijd dat Alfer zijn vader opvolgde en wij zagen dat die opvolging officieel in of kort na 1355 plaatsvond. Toen was Mabelia van der Woude nog te jong om te trouwen, of zelfs nog niet geboren. Betrouwbare gegevens beschrijven Mabelia als *"landeigenares in Warmond"* in 1359, 1362 en 1367 [4)]. Mabelia moet dus in elk geval vóór 1359 geboren zijn. We kunnen er dus vanuit gaan dat zij Alfers tweede vrouw was.

Wie was Belia van Braeckel en wanneer leefde zij?

Belia van Braeckel (veelal Brakel geschreven) is in de historische bronnen alleen terug te vinden bij Wittert van Hoogland, maar hij wist waarschijnlijk ook heel weinig over haar en plaatste haar dus ten onrechte aan de zijde van Alfer IV, die nog geboren moest worden. Hij kende wel haar ouders, *"Eustachius van Brakel, heer van Zuilichem en Odilia van Leijenberch"* [6)]

Er bestaan verschillende families Van Braeckel (Brakel), veelal uit Brabant afkomstig, maar Alfer zal gezien zijn afstamming een verbinding zijn aangegaan met een vrouw uit een adellijke familie. Dan moeten wij haar zoeken in de familie Van Braeckel uit de Bommelerwaard. Daar stond eens hun *'Huis te Brakel'* uit de 9e eeuw; het werd in 1672 opgeblazen *(afb.3)*.

Deze adellijke familie Van Braeckel stamt af van Eustachius (ook: Staes, Steeskina, Steesken) van Braeckel en Bertha Uten Goye[7]. Voor de structuur van deze familie, weergegeven in tabel I, volgen we voorlopig de meest recente zienswijze uit de publicatie *'Van Brakel (onder constructie)'*.[8]

Het echtpaar Steeskinus van Braeckel en Bertha (Baarte) Uten Goye had een zoon Staeske de Jonge (ca. 1295 - na 1343), die gehuwd was met Bertha van Neijnsel, uit een vooraanstaande Bossche patriciërsfamilie. Zij hadden ook weer een zoon Steskinus, die geboren is ongeveer 1315/20. Hij is waarschijnlijk iden-

Afb.3. Resten van Kasteel Brakel.

tiek met Eustachius van Brakel, de door Wittert van Hoogland genoemde vader van Belia. Steskinus zal gehuwd zijn omstreeks 1330/40, een periode waarin ook de geboortedatum van Belia kan liggen. Alfer en Belia zijn dus ongeveer van dezelfde leeftijd geweest. Tot wanneer Belia geleefd heeft, is niet bekend. We kunnen alleen veronderstellen dat dat niet heel lang voor Alfers tweede huwelijk zal zijn geweest, dus in de jaren 70.

Eustachius/Eustaes bezat de genoemde Heerlijkheid Brakel. Diens kleinzoon Staeske was de laatste bewoner (1420) van (toen) de Hofstede Brakel in de Bommelerwaard, tegenwoordig bekend als *'Het Spijker'* [9] *(afb.4)*.

Voorouders van Belia van Braeckel (Tabel I)

De *'stammoeder'* Bertha Uten Goye was van edele afkomst. Het geslacht van Goye was een machtige familie al bekend uit het jaar 944. Zij waren verwant aan de West-friese graaf Gerulf, de voorouder van het Hollandse gravengeslacht.[10] Bertha was een dochter van Gijsbrecht I Uten Goye en Margaretha van Teylingen. Deze Margaretha had een broer Jan en een zuster Christina. Christina staat te boek als een fameuze abdis van het Cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst bij Noordwijk. Zij verbleef in het klooster van 1305 tot haar dood op 5 oktober 1342. In 1322 werd zij er abdis.[11]

Haar broer Jan van Teylingen was ongehuwd en gefortuneerd. Toen hij overleed kwamen zijn zusters Christina en Margaretha in aanmerking voor de erfenis.[12] Christina werd dientengevolge ook vermogend en zij is bekend geworden als een groot weldoenster. Zij moet een belangrijke rol gespeeld hebben in de familie, en waarschijnlijk is zij als een beroemd familielid de naamgever van genoemde dochter Kerstijn (= Christina),die uit Alfers huwelijk met Belia van Brakel is geboren. De naam Kerstijn is namelijk niet via de vernoemingregels te achterhalen.

Tabel I. Voorouders van Belia van Braeckel

Staeskinus van Braeckel *(ca. 1295 - na 1343)*	**X**	**Bertha van Neynsel** *(?-?)*	**Otto van Leyenberch** *(ca. 1321)*	**X** **Petronella Sloyers** *(19/6/1367)*
Eustachius van Braeckel *(1315/20- vóór 1398)*	**X** *(ca. 1340)*	**Oedele van Leyenberch** *(overl. vóór 1377)*		
Belia van Braeckel *(ca. 1340-?)*	**X** *(ca.1358)*	**Alfer III van der Horst** *(ca. 1340-1403)*		
Kerstijn, Odilia, (Otto?)				

Achtergronden van Alfers tweede vrouw Mabelia van der Woude

In of even vóór 1377 ging Alfer zijn tweede huwelijk aan met Mabelia van den Woude. [3] Zoals vastgesteld werd, was Mabelia vóór 1359 geboren, dus was zij 18 jaar of ouder. Alfer liep tegen de 40 jaar.

Mabelia was afkomstig uit het Huis te Warmond *(afb.5)*. Haar vader Jacob XIV van den Woude, was geboren en getogen in Warmond. Haar grootouders Jacob XIII en Elisabeth van Zuijlen Anholt liggen begraven in de Parochiekerk aldaar. De heren van Warmond hebben in ruim vijf eeuwen de geschiedenis van het dorp bepaald. De omgeving van Warmond was aanvankelijk een moerassig veenlandschap, maar werd uiteindelijk door toedoen van de heren van Warmond, die de ontginningen reguleerden, een welvarende landbouwgemeenschap. Hun kasteel Warmond werd meerdere malen verwoest want ook zij hingen de Hoekse (verliezende) partij aan. De eerste maal gebeurde dat al in 1392, toen Mabelia's vader Jacob van den Woude nog leefde. Hij stierf in 1395.

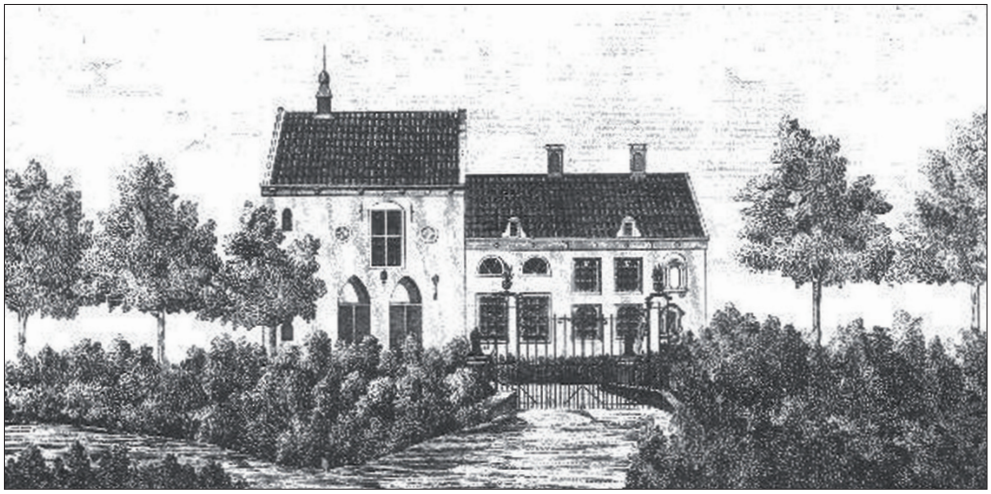

Afb.4. Huis te Brakel 'Het Spijker'.

Mabelia's moeder was Elisabeth van der Does uit een oud adellijk geslacht, verwant aan families als Van Nassau, Van Zuylen van Nijeveldt, Van Reede, Van Lynden en Van Wassenaer. De oudste bekende is Diederick van der Does uit de jaren tachtig van de 13e eeuw. Zij leefden in Huis ter Does bij Leiderdorp *(afb.6)*, waarvan vrijwel niets over is. *(afb.7)*
Met het huwelijk van Mabelia's ouders, Jacob XIV en Elisabeth van der Does (zie tabel II) was iets precairs aan de hand, dat door oudere schrijvers uitvoerig bediscussieerd is. In vroege verhalen, uit 1727[5)] en uit 1795[13)] vinden wij beschreven dat Elisabeth van der Does na 15 jaar huwelijk met Jacob van den Woude geen kinderen had gekregen.

Ook later nog verscheen het illustratieve verhaal dat Mabelia's vader als vrouw had genomen *"Vrouwe Elysabeth Dirx dochter van der Does, maer zy en hadden gheen kinder te saemen, daer nae nam hij een ander wijff een rijckmans dochter van delfft, geheeten Jan Bogge, ende was genompt Joncvrou Floris Katrijn en was een dochter*

van Zweeten ende was int jaer 1370, daer hij mede nam in huwelick groote goeden in Delfflant en in Maaslant". [14] Jacob van den Woude is dus door zijn later gesloten huwelijk met Florentia (Floris Katrijn) blijkbaar veel goederen rijker geworden. Haar vader Jan Bugge was een patriciër en had wel is waar een lagere maatschappelijke status, maar was financieel zeer draagkrachtig.[5]
Volgens de *'wet'* was dus Elisabeth van der Does Mabelia's moeder, maar Mabelia had de genen van Florentia Bogge (ook wel Bugge gespeld). Deze afstamming zal mogelijk door de familie (en ook historisch) ontkend zijn. Ook Wittert van Hoogland noemt Florentia niet.

Voorouders van Mabelia van den Woude (Tabel II)

De vader van Elisabeth was Dirk van der Does, gehuwd met Clementia van Santhorst uit het beroemde geslacht Van Wassenaer, al sedert 1305 Ambachtsheren van Zoeterwoude. Elisabeth van der Does stierf in 1361 en Jacob trouwde in 1370 met zijn *'concubine'* Florentia Bogge[16]. Deze wijze van omgang was in die tijd geaccepteerd, want men streefde ernstig naar nageslacht.
Het huwelijk van Alfer met Mabelia lijkt in de familie goed gevallen te zijn. Als huwelijksgift kreeg Alfer III van zijn moeder Hadewich (Haestien) van Bloemenstein in 1377,[17] *"twee boerenhoeven met land op Ruven in Delfland en 15 morgen land en 2 hont* (= ca. 2800 m^2*) met de woning die erop staat in Schipluiden",* die zijzelf van de abt van Egmond in leen had. Met de bepaling dat dit zou vererven *"op de kinderen van Alfer en Mabelie, dochter van heer Jacob van den Woude".*

Tabel II. Voorouders van Mabelia van den Woude

			1. Dirk van der Does	X (ca. 1322)	Clementia van Santhorst
Jacob Jacobsz. van den Woude *(-1344)*	X	Elisabeth v. Zuijlen Anholt *(-1365)*	2. Jan Jansz. Bogge *(- vóór 1379)*	X	Catharina Florisdr. van Swieten *(- na 1382)*
			1. Elisabeth van der Does *(ca. 1335-1361)*	X (1370)	2. Florentia Bogge *(ca. 1326-1409)*
Jacob van den Woude *(ca. 1311-1395)*		X (ca. 1359?)			
		Mabelia *(ca. 1355-1389)*	X (vóór 1377)	Alfer III *(ca.1340-1403)*	
		Alfer IV, Clementia, Jan? Clara?			

Afb. 5. Kasteel Warmond.

Ook hieruit maken wij op dat zij omstreeks 1377 getrouwd zijn. Al deze goederen konden niet versterven, dat wil zeggen zij moesten in de familie blijven zolang er nakomelingen van Alfer of van zijn vrouw in leven waren. In 1389, bij de dood van Mabelia, gingen die bezittingen officieel naar Alfer van der Horst. In 1399 erfde Alfer bij de dood van zijn moeder ook de goederen die zij bezat in de Lier. Deze bleven tot 1536 eigendom van de familie.

Mabelia vulde verder het familiebezit Van der Horst aan met een hofstede en erf in Warmond en met de huur van een woning in Warmond.

Zoals eerder vermeld, moet óók via de familie Bogge het vermogen van Alfer zijn toegenomen. Daar zijn geen gegevens over gevonden.

De kinderen van Alfer III

Wij hebben dus vastgesteld dat het echtpaar Belia van Brakel en Alfer een dochter Kerstijn had en nemen aan dat zij de naam 'Christine' aan de beroemde abdis van het cisterciënserinnenklooster Leeuwenhorst ontleend hebben.[18)]
Kerstijn trouwde vóór 1395 met Aemt (Arend) de Cock van Oppijnen[19)], die al een huwelijk achter de rug had en dus misschien al wat op leeftijd was. Arent overleed in 1422. Kerstijns leeftijd kennen wij niet, maar zij moet na 1356 geboren zijn: dat was ongeveer de tijd dat haar ouders trouwden. Zij zal nog jong geweest zijn toen zij trouwde, want zij leefde tot 14 september 1439 en zij heeft 8 kinderen gekregen.[5)]

Misschien was Kerstijn wel de eerste dochter van Alfer en Belia. Wittert van Hoogland maakt melding van meer kinderen. Hij noemt ook een dochter Odilia. Zij droeg de naam van Belia's moeder, die volgens Wittert van Hoogland de naam Odilia van Leyenberch heette *(zie tabel I)*. Deze naam Leyenberch komt sedertdien niet meer in de literatuur voor. In oudere literatuur wordt Van Leyenberch wel als één van de wapenkwartieren van het geslacht Van der Horst genoemd [20)], dat betekent dat zij tot de familie behoorde.

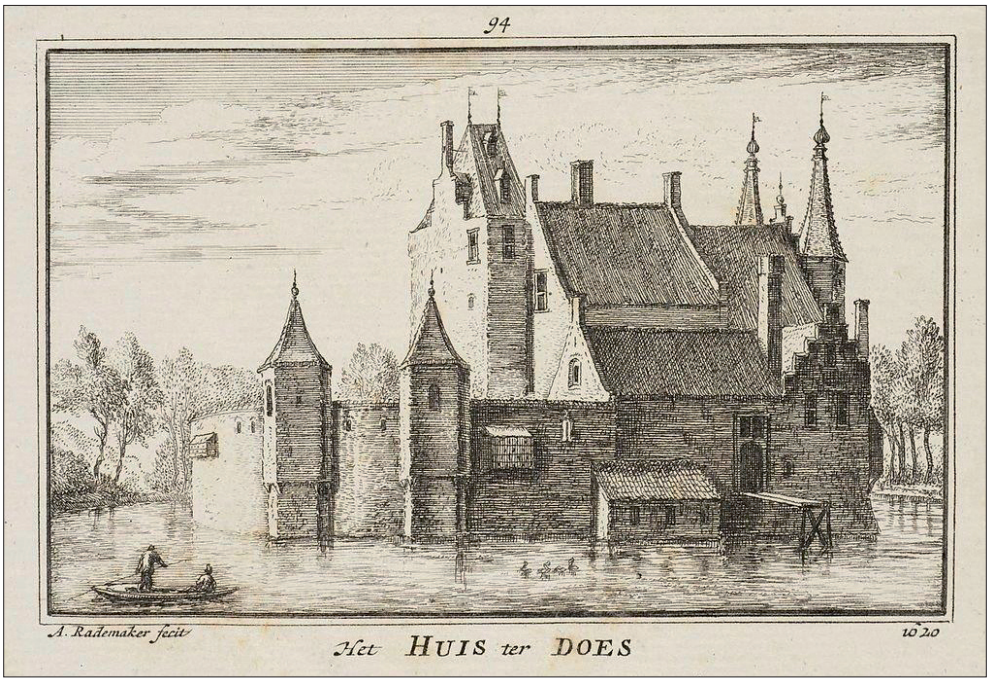

Afb. 6. Huis Ter Does. (A. Rademaker 1720)

Waarom wij die naam nu niet meer in de annalen kunnen terugvinden, heeft te maken met het feit dat er in adellijke families in opeenvolgende generaties geregeld wisselingen in naamkeuze voorkwamen. Men noemde zich immers naar de plek waar men zijn domicilie had, zoals *'Van Wulven'* ook plotseling *'Van der Horst'* werd. Zo zijn ook de namen Van Leyenberch en Schonauwen met elkaar verweven.

Uit een studie uit 1993 [21)] is te herleiden dat Otto van Schonauwen, een zoon was van Jan I van Leyenberch, die soms zelf nog als Van Leyenberch *'zegelde'* (= zijn handtekening zette). En... Otto van Schonauwen had een dochter Oedele! Wittert gaf ons waarschijnlijk hierover de juiste informatie! Ongewis blijft het bestaan van een door hem genoemde Otto van der Horst. Het zou een zoon van Belia kunnen zijn, maar dan geboren ná (een) Alfer, wellicht overleden.

Alfer was natuurlijk de eerste zoon, vernoemd naar zijn vaders vader Alfer II en het lijkt het voor de hand liggend dat hij een zoon van Mabelia van der Woude was. Dat klinkt door in het hiervoor beschreven leengoed dat in 1377 door grootmoeder Hadewich als huwelijksgeschenk gegeven werd en dat uiteindelijk bestemd was *"voor de kinderen van Alfer en Mabelie"*. Uit het huwelijk met Mabelia van der Woude ontsproten volgens Wittert van Hoogland de kinderen Alfer, Jan en Oedile.

Jan en Odilia komen hierna nog speciaal ter sprake

De naamgevingtraditie volgend, verwachtten we nog Hadewich, (moeder van Alfer II) en Jacob, (Mabelia's vader) als tweede zoon. De namen Hadewich en Jacob, zijn waarschijnlijk achterwege gebleven omdat deze grootouders nog leefden en men vernoemde nog levende familieleden doorgaans niet.[22)]

Tot slot dook er tijdens deze studie nog *Clementia* op. Onder de naam Clemeyns van der Horst blijkt zij van 1411-1432 één van de abdissen van de adellijke vrouwenabdij Rijnsburg geweest te zijn.[23)] Al in 1395 functioneerde zij daar als non, die haar geloften al had afgelegd. Vaak werden de meisjes al als schoolkinderen in het kloosters toegelaten en werden dan nog enkele jaren als novicen opgeleid voordat zij hun geloften mochten afleggen. Clemeyns zal dus niet veel later dan 1375 geboren zijn en derhalve een dochter van Alfer III zijn en niet een dochter van Alfer IV, zoals Wittert suggereerde, want Alfer IV trouwde pas in 1401. Zij kán vernoemd zijn naar haar overgrootmoeder Clementia van Santhorst en is waarschijnlijk de eerste dochter van Alfer en Mabelia. Wij zullen nooit weten of deze naamgeving misschien een vervanging was van *'Elisabeth'*, de naam van haar ongelukkige grootmoeder, die geen kinderen kon krijgen. Clemeyns staat ook vermeld in het dodenboek van de abdij, opgetekend uit *"mondelinge getuigenissen"* van de abt Stephanus van Rossum.

Afb. 7. Kasteelterrein Huis Ter Does te Leiderdorp, thans boerderij Doeshof.

Aangezien de abdij Rijnsburg oude vriendschappelijke contacten onderhield met de grafelijke familie, verkeerde Clemeyns geregeld in hoge kringen. Zo had zij te maken met

Jacoba van Beieren en haar man Jan van Brabant, die zij als zij in Den Haag verbleven van *'Zuyckerkoucken'* voorzag. Het recept is nog bekend. Het waren gemberkoeken met honing.

Clemeyns heeft een zeer belangrijke tijd meegemaakt. Het kloosterleven werd in het begin van de 14e eeuw gekenmerkt door verslapping van de aloude regels van persoonlijke armoede en vroomheid. Eigendommen, zoals landerijen en geld werden de kloosterlingen toegestaan en er was een vrijere omgang buiten de muren van het klooster. De nonnen verlangden een wereldlijke hofhouding, zoals de adel eigen was, met kamerdienaars en *"edelknapen"*. Daartegenover stond echter wel een toenemende persoonlijke drang naar weldoen, zoals met giften en wilsbeschikkingen.

Nadere kennismaking met de kinderen Odilia en Jan van der Horst

De namen van de kinderen Odilia en Jan (Johan) openen onvermoede en vooralsnog onbekende familieverbanden met een Haarlemse familie Van der Horst, beschreven door Koene.[24)]

Afb. 8. Slot De Assumburg, Heemstede.

Koene schreef een kroniek over de ridders van Assendelft. Daarin figureert Odilia van der Horst als derde vrouw van Barthoud van Assendelft. Ook Wittert van Hoogland meldde al dat Odilia gehuwd was met Barthoud van Assendelft. Wij mogen dus met vrij grote zekerheid aannemen dat deze Haarlemse Odilia identiek is aan de door Wittert van Hoogland genoemde Odile. Op 26 mei 1412 heeft Barthoud haar *"gelijftocht"* (van levensonderhoud voorzien voor als zij weduwe zou worden). Zij zullen omstreeks die tijd getrouwd zijn. Barthoud, geboren rond 1370, was toen hij haar trouwde ongeveer 42 jaar. *Onze* Odilia, uit het eerste huwelijk van Alfer III, moet geboren zijn vóór ca. 1375, haar leeftijd liep dus al tegen de 40 jaar.

Ze hebben geen kinderen gekregen, wat volgens Koene wel de bedoeling van dit huwelijk moet zijn geweest, want Barthoud had nog geen kinderen. Odilia is kort vóór 1422 overleden.

Odilia van der Horst was voor Koene van onbekende oorsprong en hij komt - eigenlijk tot zijn eigen verwondering - tot de slotsom dat zij uit een burgerlijke familie stamde. Hij kwam daartoe omdat hij er niet in slaagde het bestaan van een adellijke familie Van der Horst te vinden, waartoe Odilia van der Horst zou behoren. Maar die bestond dus wel in Nederhorst. Uit Koenes beschrijvingen komen we wel meer te weten over Oedele.

In tegenstelling tot wat Koene vermoedde, was Oedele dus zeker niet als *"burgermeisje*" een *"te minne partij"* voor Barthoud. Oedele van der Horst, leefde als derde vrouw van Barthoud van Assendelft met hem in slot De Assumburg in Heemstede *(afb.8)*, dat hij had laten bouwen op de drassige oever van de Vliet.

De Haarlemse familie van der Horst wordt door Koene beschreven als een zeer godvruchtige familie, waaruit veel priesters en religieuzen zijn voortgekomen. Opvallend is de nadrukkelijke vroomheid die ook Oedele uitstraalde. Dat zegt iets over haar achtergrond en doet ons beseffen dat zij van zeer godvruchtige huize was. Dat blijkt ook wel uit het feit dat er tenminste 17 leden van de verwante families van Braeckel, van der Does, Van der Woude, Van Haarlem en Van Wulven het kloosterleven zijn ingegaan. Zij leefden in de vrouwenabdij Rijnsburg[25)] en ook in het deftige cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst.[26)]

De cisterciënzerorde, opgericht in 1098 in het franse Citeaux eiste een strikte naleving van de regels van Sint Benedictus: leven in zwijgen, armoede, eenzaamheid, bidden en met handenarbeid als belangrijke bezigheid.

Koene beschrijft dat Oedele's vrome gedrag goed paste bij Barthoud. Barthoud had dat, gezien zijn verleden en de opvattingen van toen, heel erg nodig. Hij had een hoge positie bekleed als baljuw en rentmeester van Kennemerland, een fraudegevoelige baan. Hij zou zich vóór zijn huwelijk met Oedele schuldig gemaakt hebben aan machtsmisbruik of afpersing. Het is opmerkelijk dat hij lang voor zijn dood uitgebreide maatregelen trof voor zijn voortbestaan in het hiernamaals. Dat gebeurde kort nadat hij met Oedele was gehuwd en een priester Jan van der Horst speelde daarin een belangrijke rol. Vanuit deze christelijke levenshouding hielden zij zich frequent bezig met geestelijke zaken en kwamen zij geregeld in aanraking met priester Jan, die woonde in het chique Janskloost er, een grafelijk onderkomen. Hij was één van de heren van Sint Jan.

Barthoud werd in 1412 samen met zijn vrouw opgenomen in de orde van Sint Jan ofwel de Johannieterorde. Deze belangwekkende orde is ontstaan uit een

hospitaal dat in de 11e eeuw in Jeruzalem was gesticht om pelgrims en zieken te verzorgen. Zij werden daarin opgenomen, zo verklaarde de balijer [27] van de ridderorde van Utrecht en de Haarlemse commandeur door *"de gunste, goede begeerten en liefnisse met goeden werken"*, die zij ten aanzien van het klooster hadden getoond. De vele goede werken zouden hen in het vagevuur tot ondersteuning kunnen zijn.

Zij werden tezamen in de Janskerk te Haarlem vlak naast het hoogaltaar begraven *"onder de witte sark in 't sacristi"*.[23]

De aard van de contacten tussen Odile en Jan bracht Koene ertoe een familieverhouding tussen hen te veronderstellen. Jan trad in 1430 samen met zijn zuster Clara op bij de verkoop van land in Haarlem langs het Spaarne. Zo leren wij ook nog een Clara van der Horst kennen.

Koene oppert de waarschijnlijkheid dat Jan en Clara broer en zuster van Odilia zouden zijn. In dat geval zouden dus ook priester Jan en zijn zuster Clara tot het gezin van Alfer III behoord moeten hebben. Jan moet als zoon na Alfer geboren zijn en derhalve een kind zijn van Mabelia, zoals ook door Wittert van Hoogland gemeld.

Resumerend:

Met enige reserve kunnen wij stellen dat uit het eerste huwelijk tussen Alfer III en Belia, de volgende kinderen zijn geboren, in niet vast te stellen volgorde:

- Kerstijn (voór 1377-1439) genoemd naar abdis Christina. Zij trouwde met Arend de Cocq van Oppijnen. Zij stierf op 14-9-1439.
- Odilia (vóór 1377- vóór 1422) genoemd naar haar grootmoeder Odilia van Leyenberch. Zij trouwde in 1412 met Barthoud van Assendelft.

Uit het huwelijk Alfer III met Mabelia van der Woude kennen wij:

- Alfer IV (ca.1377-1434), werd in 1401 nog "de jonge" genoemd omdat zijn vader nog leefde.[28]
- Clementia (Clemeyns) (ca. 1377-17 februari 1432)
- Jan (Johan), waarschijnlijk dus priester Jan, de genoemde broer van Odilia. Hij trouwde volgens Wittert van Hoogland met Aleid Jacob Sloyer.[29],[30] Dit huwelijk werd in de beschikbare bronnen niet aangetroffen, maar de naam Sloyer is bekend in de familie Van Braeckel.

Mogelijk nog:

- Clara, als vermelde zuster van priester Jan. Misschien ook religieuze?

Noten en literatuur

1 Jhr. Mr. E.B.F.F. Wittert van Hoogland, Nederhorst en Overmeer. Genealogische en Heraldische bladen 8, p.356-372, 1913
2 A.J. van den Hoven van Genderen, De Staten. In: Geschiedenis van de provincie Utrecht dl I. Utrecht 1997
3 Stanny Verster, Loenersloot. Vechtkroniek 42, p.3-10, 2014
4 Jhr. W.A. Gevers Deynoot, Genealogie Van den Woude, de Heren van Warmond. De Nederlandse Leeuw 81,k. 76-102, 1964
5 Kwartierstaat Lapikás, gen.19. vs 9.8 (2010) www.nikhef. nl
6 Wittert van Hoogland, p. 358.
7 Dr P.G.F. Vermast, De Heeren van Goye. De Nederlandsche Leeuw 1950, p.246
8 www.van Brakel (onder constructie)
9 A. de With, Een beknopte geschiedenis van Het Spijker te Brakel. www. vierheerlijkheden.nl
10 D.E.H. de Boer & E.H.P. Cordfunke, Graven van Holland. Walburg Pers 2010
11 Gertruida de Moor, Verborgen en geborgen. Het cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst in de Noordwijkse regio 1261-1574. p. 37 Hilversum 1994
12 J.G.N. Renaud. Warmond of Voorhout II. www.kastelenbank.nl
13 J. Kok & J. Fokke, Vaderlands Woordenboek, p. 103, 1795
14 J.D. Wagner, Het wapen van Bogge of Bugge. De Nederlandsche Leeuw 32, k.17-18, 1914
15 A. Janse, Ridderschap in Holland. Hilversum 2009, p.199
16 Inventaris van de familie van Wassenaer van Duvenvoorde. Toeg. nr. 3.20.87, Nat. Archief, Den Haag
17 Abdij van Egmond. Toeg. 356, nr. 325 en 490. NHA
18 P.G.F. Vermast, De Heeren van Goye als ministerialen. De Nederlandsche Leeuw 1949
19 Abdij van Egmond. Toeg. 356, nr 778. NHA, Haarlem
20 Jhr. J.J. de Geer, Proeve eener geschiedenis van het geslacht en de goederen der heeren van Matenesse. Berigten van het Historisch Genoortschap te Utrecht, 1850, p.79
21 M.J. Waale. Van Leyenberch-Arkel-Heukelum-Schonauwen. Ned. Leeuw, 110, k.55, 1993
22 De Boer & Cordfunke, Graven van Holland.
23 M. Huffer, De adellijke vrouwenabdij van Rijnsburg, 1133-1574. Nijmegen en Utrecht 1923, p.111-119.
24 Bert Koene, Voor God, graaf en geslacht: de kroniek van de ridders van Assendelft. Hilversum 2005, pp 65-71
25 Doodboek vrouwenabdij Rijnsburg. Berichten Historisch Genootschap Utrecht dl.6, p 74, 1850
26 G. de Moor, Verborgen en geborgen. Het cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst in de Noordwijkse regio (1261-1574). Hilversum 1994
27 Een hooggeplaatst persoon in een geestelijke Orde, zoals de Malthezer Orde, de Duitse Orde en de orde van Sint Jan)
28 J.C. Kort, Repertorium op de grafelijke lenen van Kennemerland. Ons Voorgeslacht 45, p. 88, 1990
29 Leden van de familie Sloyer waren kooplieden in de stad Utrecht en hadden onroerende bezittingen rondom het Duitse Huis. In oorkonden van 1360/1361 wordt melding gemaakt van drie hofsteden waarvan op 13 maart 1358 Clemens, de weduwe van Jacob Sloyer de overdracht verzorgde. Haar vijf kinderen worden genoemd, waaronder Jacob en Aleid.
30 M. de Bruijn, G. Pouw, A. Stapel & L. v.d. Tuuk, De vestiging van het Duitse huis in de stad Utrecht. 2005, p.34.

V - c

Alfer IV van der Horst met Maria Hodenpijl op kasteel Ter Horst

(ca. 1378 tot na 1434)

Kennismaking met Alfer IV

Alfer IV, zoon van Alfer III en Mabelia van der Woude, kreeg op 1 augustus 1401 *'in opdracht van'* zijn vader, zo schrijven zowel Wittert van Hoogland [1)] als Beelaerts van Blokland, de verantwoording over Ter Horst en de verdere erfgoederen [2)]. Nadrukkelijk werd als voorwaarde gesteld dat hij zijn vader in diens levensbehoeften zou blijven voorzien (lijftochten). Zijn vader moet ongeveer 65 jaar geweest zijn, maar klaarblijkelijk niet helemaal gezond meer. Hij wilde duidelijk zijn zaken geregeld hebben. Kort daarna, in 1403, stierf hij.
Ongeveer tezelfdertijd werd zijn zoon Alfer IV door de Hollandse Graaf Willem VI opgeroepen om in het Hollandse leger dienst te nemen om weer tegen de Friezen te strijden, zoals ook eerder, in 1398, zijn grootvader Alfer II was overkomen. Een oorlog waarin Alfer II sneuvelde.

Waarschijnlijk gaf de gezondheidstoestand van vader Alfer III ook aanleiding om de overdracht van zijn bezit aan zijn zoon officieel te regelen vóór hij aan deze oorlog ging deelnemen.

Tegelijkertijd ook lijftochtte zijn zoon diens echtgenote Maria van Hodenpijl, voor het geval hij niet zou terugkeren uit de oorlog. Dat wijst er ook op dat hij met haar in het huwelijk was getreden. En, zoals wij zullen zien, werd er in 1401 een zoon en erfgenaam geboren. De opvolging was geregeld. Uit het feit dat Alfer IV op 29 juni 1404 toetrad tot de Ridderschap Holland en tot ridder

werd geslagen, kunnen wij opmaken dat hij toen gezond en wel uit de strijd teruggekomen was.

Eigenlijk weten we erg weinig over Alfer IV. Beelaerts van Blokland schreef in 1914 al over hem: *"Uit het leven van de nieuwe bezitter van het voorvaderlijk slot, schijnt niets bijzonders te verhalen te zijn"*. En dat is ook nu nog zo, ondanks de beschikbare digitale zoekmogelijkheden. De enige auteur die ons van een aantal feitelijke daden en gebeurtenissen in het geslacht Van der Horst op de hoogte heeft gebracht is Wittert van Hoogland, maar hij deed dat in een soort telegramstijl die niet altijd even doorzichtig is en vooral familiegegevens blijken soms ook met inmiddels nieuw verkregen kennis van zaken te moeten worden bijgesteld.

Het tijdsbeeld gedurende het leven van Alfer IV

Alfer IV leefde in een tijd van oplevingen van felle Hoekse en Kabeljauwse twisten, die een inmiddels internationaal niveau hadden bereikt. Het Sticht moest het regiem van de graven van Holland tolereren en dat bracht zijn problemen mee. Nog steeds drukten de dynastieke gevolgen van de ernstige problemen rond de opvolging van Hollandse graaf Willem IV een zware stempel op de tijd. Willem IV was immers samen met Alfer II 1345 in Friesland, bij Stavoren gesneuveld. Hij liet geen opvolger na.

Afb. 1. Jacoba van Beieren (1401-1433), Haags Historisch museum.

Zoals eerder verhaald [3)], wilde graaf Willems erfgename, zijn zuster keizerin Margaretha (zij was gehuwd met de Duitse keizer Lodewijk van Beieren), háár zoon (Willem V van Beieren!) het heft in handen geven. Willem V bleek evenwel in 1357 krankzinnig te zijn en werd, bij gebrek aan directe nazaten, opgevolgd door Willem VI, zoon van de broer van Willem V, Albrecht van Beieren.

Deze wat ingewikkelde familiesituatie wordt inzichtelijker uit het hierbij gegeven overzicht van de familie van

het Huis van Beieren *(tabel I)* en maakt tevens duidelijk hoe Holland (inclusief het Sticht) hiermee eerst onder het Huis van Beieren en vervolgens onder de macht van het Huis van Bourgondië kwam.

Omdat Willem VI nog veel te jong was om de regeringsverantwoordelijkheden op zich te nemen, werd Albrecht van Beieren regent. Albrecht probeerde de heftig twistende partijen tot bedaren te brengen en even was er rust. Totdat de opgroeiende Willem VI van Beieren, aanhanger van de Kabeljauwen, zijn recht opeiste en naar de macht greep. Maar, in 1417 stierf hij plotseling aan de gevolgen van een hondenbeet. Hij had veelal in Frankrijk gewoond en was getrouwd met Margaretha van Bourgondië. Zij hadden nog maar één kind en wel een dochter, Jacoba van Beieren, die nu, als erfgenaam aan de beurt was. Zij was nog maar 15 jaar en net weduwe geworden van een Franse koningszoon Jan van Touraine! Dat huwelijk was al geregeld toen zij nog maar 5 jaar was. Het was een goede partij met toekomst. Maar helaas, nu regelde haar moeder snel een nieuw huwelijk en dat was met Jan van Brabant. Dat was niet een heel goede keuze, want hij werd gesteund door de Kabeljauwen!

Afb. 2. Filips de Goede ontvangt het 'Remissorium Philippi', aangeboden door de maker Pieter van Renesse van Beoostenzweene. Hij ligt geknield voor zijn heer. (ca. 1450)

Jacoba *(afb. 1)*, een moedige en standvastige vrouw, werd gesteund door de Hoekse edelen en door haar moeder keizerin Margaretha van Bourgondië. Maar haar oom Jan van Beieren *(zie familieschema)* had ook ambities en lonkte naar de erfenissen van zijn nicht Jacoba. Hij slaagde erin na veel strijd en intriges de graafschappen Holland (inclusief Sticht), Zeeland en Henegouwen over te

dragen aan Filips de Goede van Bourgondië. De strijd tussen de Hoeken en de Kabeljauwen laaide weer heftig op, want de Bourgondische graaf Filips de Goede bond nu de strijd aan met Jacoba van Beieren (Hoeken). Jacoba werd gevangen genomen en in Gent opgesloten. Maar zij wist nog, als man verkleed te ontsnappen, kreeg echter onvoldoende steun van de Hoeken.

Filips stelde alles op alles om Holland aan zijn bezittingen toe te voegen. De machtige vloot van Holland behoorde tot één van zijn dromen. Maar er moest om Holland hard en bloedig gevochten worden. Het ging er nu om of men hier het Bourgondische Huis gedoogde of niet. In de bloedige slag van 13 januari 1426 bij Brouwershaven, werden de Hoeken beslissend verslagen. Jacoba gaf zich over. Wij kennen deze gebeurtenis als de *"Zoen van Delft"* (1428).

Toen Filips' succes verzekerd leek, sloot hij in 1430 ook officieel vrede met Utrecht (het Sticht). In 1433 gingen Utrecht en Holland dan ook van een leven onder het Beierse Huis over naar een regiem van het Bourgondische Huis. Het Bourgondische tijdperk was aangevangen.

Tabel I. Familieschema van het Huis van Beieren

Willem IV

Margaretha X **Keizer Lodewijk van Beieren**

Willem V *(-1389)* — **Albrecht van Beieren** *(Duitse keizer -1404)*

Willem VI *(-1417)* X **Margaretha van Bourgondië**

Jan van Beieren *(-1425)*

Margaretha van Beieren X **Jan zonder Vrees** *(hertog van Bourgondië)*

Jacoba van Beieren *(1401-1436)*
X [1] **Jan van Touraine**
X [2] **Jan van Brabant**

Filips de Goede *(hertog van Bourgondië van 1419-1467)*

Filips kreeg allerlei privileges die in Holland en Zeeland van kracht waren. Het register *"Remissorium Philippi"*,[4] waarin deze privileges opgetekend waren werd hem omstreeks 1450 officieel aangeboden *(afb.2)*. Deze periode zou duren tot 1480.

Filips de Goede heeft met krachtige hand lokale activiteiten onderworpen aan een centraal bestuur, wat uiteindelijk geleid heeft tot een centrale rechtspraak: *'de Grote Raad'* en tot financiële eenheid: er werd een nieuwe munt ingevoerd, de *vierlander*. Dit alles heeft Alfer meegemaakt.

Wij weten niet of de ruïneuze gevolgen van alle oorlogen ook de burcht Ter Horst hebben geraakt, maar Alfer zal er zeker van geweten hebben via zijn ridderlijke betrekkingen met Utrecht en hij moet een zeer onrustige tijd beleefd hebben.

Achtergronden van Alfers vrouw Maria van Hodenpijl

Omstreeks 1400 vond Alfers huwelijk plaats met Maria, dochter van Dirk van Hodenpijl.[5)] Wittert van Hoogland noemde haar Elisabeth, maar in de acte waarin zij met een deel van de goederen beleend werd om na een eventueel overlijden van haar echtgenoot lijftocht te hebben, heet zij Maria, vernoemd naar haar grootmoeder *(tabel II)*.

Maria van Hodenpijl kwam van het Huis te Blotinghe in Rijswijk *(afb.3)*. De naam Blotinghe is afkomstig van het Haarlemse geslacht Te Blote dat in de vroege 14de eeuw op het kasteel woonde. Maria's moeder, Machteld van Heemskerk erfde het Huis in 1384 met 24 morgen land en droeg het op aan de hertogin Margaretha van Beieren, die hier toen de macht had. Het kasteel

Ab.3. Huis te Blotinghe in Rijswijk. (Cornelis Elandts, 1681)

was oorspronkelijk van de graaf van Holland, die het in 1329 aan Simon van Haarlem in leen gaf. Hem hebben wij eerder leren kennen als de grootvader van Heilwig van Haerlem, die met Alfer I getrouwd was.[6] In 1394 werd het kasteel steen voor steen tot de grond toe afgebroken door de Kabeljauwen. Een aantal stenen is later nog gebruikt voor de restauratie van het Binnenhof.[7] Maria's vader Dirk van Hodenpijl bouwde in de buurt van de oude voorburg, waarvan in 2001 nog resten zijn aangetroffen[8], een nieuw vierkant kasteel, met muren van 1,5 m. dik en een donjon met muren van 2,5 m. dik. Deze familie hield het tot 1473 in leen. In 1785 is het gesloopt.

Tabel II. Voorouders van Maria van Hodenpijl

Jan Azn. van Hodenpijl *(ca. 1315-<1376)*	X *(ca. 1335)*	Aleid van der Made *(1319-?)*	Gerrit van Heemstede *(1320-1375)* X *(1346)* Maria van Polanen *(1323-1375)*
Dirk Jansz. van Hodenpijl *(1342-1406)*	X *(ca. 1380)*	Machteld Gerritsdr. van Heemstede *(ca. 1348-ca. 1406)*	
Maria van Hodenpijl *(ca. 1385-na 1456)*	X *(ca. 1400)*	Alfer IV van der Horst *(ca. 1377-na 1434)*	
Alfer V, Johan, Haze, Odilia			

Maria werd geboren uit het huwelijk van Dirk van Hodenpijl met Machteld Gerritsdr. van Heemstede *(zie tabel II)*. Volgens Beelaerts van Blokland leefde Maria in 1456 nog, maar zij zou toen ziek geweest zijn. Zij heeft in dat jaar haar zoon Jan nog verlof gegeven of opgedragen om een aantal lenen te verkopen, omdat die voor haar eigen levensonderhoud noodzakelijk waren.[9] Hieruit en uit het volgende verhaal krijgen wij de indruk dat de financiële positie van de familie allesbehalve rooskleurig was.

Maria's broer Jan van Hodenpijl was, zoals hun vader ambachtsheer van Hodenpijl. Hij was geboren in 1390 en werd slachtoffer van de oorlog. Hij stierf jong bij de grote slag van Brouwershaven op 13 januari 1426. Zijn nog jonge vrouw Elisabeth van Haamstede kwam daardoor in grote problemen. Hun eigendom, de Heerlijkheid *'Noord-Nieuwland'* in De Lier was toegevallen aan Elisabeths oudste zoon Dirck, maar deze had het bezit weer aan zijn broer Jan overgedragen. Er is een oorkonde anno 1439 waarin Elisabeth vertelt dat deze zoon Jan haar indertijd *"staande op het hof voor de brug, had gebeden en gesmeekt om van alles te verkopen teneinde de Heerlijkheid in de Lier te kunnen behouden"*.[10]

De Hoeksgezinde families hadden dus veel te lijden tijdens het regiem van Albrecht van Beieren en alle Hodenpijlse bezittingen, waaronder ook hun huis te Rijswijk, werden verwoest.

Kinderen van het echtpaar

Door Wittert van Hoogland vinden wij de volgende kinderen vermeld: Alfer, Odilia, Johan, Clementina en Christina. De laatste twee namen bleken te behoren tot het gezin van Alfer III en Belia van Braeckel.[11)] Om de vernoemingen naar voorouders te kunnen testen, vermeld ik nog eens de voorouders van Maria van Hodenpijl in tabel I. En (ter herinnering): de namen van Alfers vader en moeder waren Alfer III en van zijn echtgenotes (1) Belia van Braeckel, en (2) Mabelia van der Woude. Alfers broers en zusters droegen de namen Christina, Odilia, Clementina, Jan (Johan) en mogelijk Clara. Opa Dirk van Hodenpijl had onder meer een oudste broer Jan en een zuster Hadewij.

Alfer was uiteraard de eerste zoon, genoemd naar vaders vader. Odilia moet de zesde dochter geweest zijn, want zij is genoemd naar haar grootvader Alfers één na oudste zuster. Johan (Jan) zal genoemd zijn naar de oudste broer van grootvader Dirk. Het zou dan de derde zoon zijn.

In een leenregister[13)] trof ik nog een tot nu toe onbekende dochter Haze (Hadewich) aan. Een bekende naam in de familie. Volgens dat geschrift is zij samen met haar broers Alfer en Johan en hun moeder *'Maria'*, in 1439 betrokken bij een overdracht van land. Haze moet genoemd zijn naar de genoemde zuster Hadewij van haar grootvader Dirk van Hodenpijl. We weten niet de hoeveelste zuster, maar het kan dan de tweede dochter geweest zijn.
De volgende kinderen zijn nu uit het huwelijk van Alfer IV en Maria van Hodenpijl bekend:

1. *Alfer V* (ca. 1401, eerste zoon)
2. *Johan* (ca. 1405, derde zoon), hij was van 1450-1454 schepen van Utrecht en samen met Jan Sloyer begijnmeester in de Raad; gehuwd met een zekere Lijsbeth. Er zijn over dit echtpaar geen verdere gegevens gevonden.
3. *Haze* (Hadewich) (ca.1405, derde dochter). Wij weten van haar verder niets.
4. *Odilia* (ca.1405, zesde dochter). Zij trouwde met Jan van der Meer (ca. 1407-ca.1449).[14)]

Op 13-4-1407 werd Johan beleend *"met een hofstede bij de kerk"*, genaamd *'De Kershoff'*.[15)] Misschien zijn ze daar hun gezamenlijke leven begonnen. Van deze hofstede is nu niets meer terug te vinden. Odilia heeft met haar echtgenoot van ca.1418 - ca.1439 gewoond in Huis Ter Meer te Maarssen.

Op 13 januari 1423, beloofde Johan van der Meer aan Alfer een lijfrente te betalen aan Odilia. Omstreeks die tijd zullen zij gehuwd zijn. Hun nageslacht leidde naar Herman van Zuijlen[16], die Ter Horst na ruim 250 jaar in het bezit bezit geweest te zijn van het geslacht Van Wulven-Van der Horst, in 1579 zou verkopen aan het volgende geslacht Van Reede *(zie tabel III)*. De aanwezigheid van dochter Odilia ondersteunt de juistheid van de eerder veronderstelde familierelatie die er bestaan heeft met de Haarlemse familie van der Horst.[11]

Zo zien we dat onder andere de tweede zoon en de eerste en tweede dochter naar alle waarschijnlijkheid jong overleden zijn. De naam Machteld, (moeders moeder), is in het gezin dan ook niet aangetroffen. De tweede dochter had Mabelia moeten heten. De tweede zoon had vernoemd naar moeders vader, dus naar de naam Dirk moeten luisteren. Het gezin heeft in ieder geval uit zes kinderen bestaan.

Tabel III. Familierelatie tussen Odilia van der Horst en Herman van Zuylen, de verkoper van Ter Horst aan Goert van Reede in 1579.

Odilia van der Horst	X	Johan van der Meer
Clementia van der Meer	X	Zweder van Zuylen
Herman van Zuylen	X	Barbara van Campen

Herman Hermansz van Zuylen
Hij verkocht Ter Horst in 1579 aan Goert van Reede

Opmerkelijk is dat voor zover wij weten geen van de kinderen uit het gezin van Alfer en Maria in een klooster verbleven hebben, hoewel in hun voorgeslacht frequent leden van de familie vooral in het beroemde adellijke vrouwenkloostер van Rijnsburg leefden en daar soms hoge functies bekleedden. Wij hebben ook geconstateerd dat de vorige generaties een buitengewoon vroom en streng godsdienstig leven leidden. Er lijkt verandering gekomen te zijn in het godsdienstige klimaat.

Ook over het klooster Rijnsburg is beschreven[17] dat er vanaf het einde van de 13e eeuw een geleidelijke verslapping van de kloostertucht plaatsvond en dat vanaf 1392 ernstige hervormingspogingen noodzakelijk waren om de nonnen terug te voeren tot de strenge naleving van de regel van Benedictus.

De zucht naar wereldse genietingen en stiekeme pogingen om persoonlijke bezittingen te behouden en te verwerven nam hand over hand toe en verlies van

zusterlijke liefde en zachtmoedigheid gingen verloren, het kwam zelfs tot handtastelijkheden! Enkele bewoonsters van de abdij werden dan ook met de ban gestraft. En dit beeld deed zich ook voor bij de adel; *"ruwheid der zeden"* kreeg de overhand.

De bezittingen van Alfer IV

Er zijn geen gegevens gevonden over uitbreiding van de bezittingen bijvoorbeeld via een bruidsschat van de familie Hodenpijl.[18] Wel werd Alfer op 4 mei 1399 leenopvolger van *zijn overgrootmoeder* Haze van Raephorst. Hadewich stierf immers zoals wij eerder zagen in 1399 op voor die tijd zeer hoge leeftijd. Zij was enige dochter. Daardoor verkreeg Alfer de Hollandse grafelijke lenen die afkomstig waren van Hadewich's vader Gerrit van Raephorst en de verdere belangrijke bezittingen die zijn moeder bezat in de omgeving van Leiderdorp.[19]

Noten en literatuur

1 Jhr. Mr. E.B.F.F. Wittert van Hoogland. Nederhorst en Overmeer. Genealogische en Heraldische bladen 8, p. 356-372,1913
2 W.A. Beelaerts van Blokland, Nederhorst. In: E.W. Moes & K. Sluyterman, Nederlandse kastelen en hun historie. Amsterdam 1912-1914
3 Els N.G. van Damme, Het korte leven van Alfer II van der Horst op Ter Horst (ca. 1316-1345). Werinon 88, p. 40-48, 2015
4 Archief Graven van Holland, toegang 3.01.01, Nat. Archief, 's Gravenhage.
5 J.C. Kort, Repertorium op de grafelijke lenen van Kennemerland. Ons Voorgeslacht 45, p 88, 1990
6 Els N.G. van Damme, De eerste bewoners op kasteel Nederhorst. Werinon 87, p.39-48, 2014
7 www.decanonrijswijk.nl
8 M.J. van den Berge (red.), Geschiedenis van Rijswijk. Gem. Arch. Rijswijk 1997, p.26
9 Schipluiden, in: Archief van de abdij van Egmond. Toeg. 356, nr.1127, 1456
10 James de Fremery, Oorkonde eener vrouw van Hodenpijl, anno 1439. Navorscher 47, p.100-108, 1897
11 Els N.G. van Damme, Alfer III met Belia van Braeckel en Mabelia van der Woude op Huis Ter Horst. Werinon 89, p.37-48, 2015
12 Dirk van Hodenpijl Genealogie Online
13 J. C. Kort, Repertorium op de lenen van de hofstede Montfoort (1362-1649). Ons Voorgeslacht 37, p 511, 1982
14 Rooms-katholiek (r.k.): St. Stevensabdij van benedictinessen te Oudwijk. Toeg. Nr. 1005-1 inv. 324, HUA
15 R. van Maanen, Een korte schets van het geslacht Van der Meer in Maarssen en Maarsenbroek tussen 1348-1575. Hist. Kring Maarssen 23, p.29-34, 1996
16 Beelaerts van Blokland, Tafel XVII
17 Maria Huffer, De adellijke vrouwenabdij van Rijnsburg. 1133-1574. Nijmegen, 1923. p.59 en 124
18 J.H. Brakke & C. Hoek, Repertorium op de lenen van Hodenpijl, 1299-1713. www.hogenda.nl
19 Els N.G. van Damme, Werinon 88, p.40-47, 2015

V - D

Alfer V van der Horst (ca. 1401 – 1466) en Otte van Beesde (ca. 1415 – 1469) op kasteel Ter Horst

Toen Alfer V werd geboren in 1401 bestond de burcht Ter Horst reeds meer dan 100 jaar. We hebben er geen idee van hoe het complex eruitzag, òf en hoeveel bijgebouwen er bij de oorspronkelijke woontoren waren gevoegd en hoe de bouwkundige staat van één en ander was.

Afb. 1. 't Huys Varick, door J. Stelligwerf. Uit Alex Olzheim, De geschiedenis van Varik.

In 1436 huwde Alfer V met Otte van Beesde, die als erfdochter, dus enige erfgename na de dood van haar vader *''t Huys te Varik'* in bezit kreeg en daarmee kwam een nieuwe woonplaats in het vizier voor het geslacht Van der Horst via Alfers vrouw. Het is niet duidelijk of Otte na Alfers dood alleen op Ter Horst is blijven wonen. In elk geval werd 't Huys te Varik voor de nakomelingen van Alfer en Otte hun latere domicilie. Dat zou nog wel een tijd duren, aangezien deze erfenis pas in 1481 plaatsvond. De kinderen van Alfer en Otte zijn vrij zeker nog op de burcht Ter Horst geboren, want vooralsnog zal Otte's broer de scepter hebben gezwaaid op 't Huys te Varik.

Het tijdsbeeld waarin Alfer V leefde

Na het harde, maar schonende bewind van Filips de Goede (1419-1467) daagde voor de familie eindelijk een rustiger en economisch betere periode: *'De Gouden Eeuw van Bourgondië'*.[1] In 1456 trad een nieuwe bisschop aan, bisschop David van Bourgondië, zoon van Filips de Goede. David van Bourgondië had met geweld en dankzij het samenspannen van de Kabeljauwen en de Bourgondiërs de bisschopszetel verkregen en natuurlijk met de steun van zijn vader was hij een machtige bisschop. Hij vestigde zich in het kasteel Duurstede en leefde in grote pracht en praal. Hij omringde zich met kunstenaars en wetenschappers en bracht hervormingen tot stand ook op kerkelijk gebied, zette o.a. aan tot de bouw van de Utrechtse Dom en de kerk in Wijk bij Duurstede.[2] Een nieuwe bisschop, dus een nieuwe leenheer betekende dat Alfer een nieuw leenverband moest vastleggen voor zijn oorspronkelijk Stichtse goederen: zijn Huijs, de tienden van Horstwaerde en Overmeer en de Heerlijkheid Overmeer. Dat gebeurde volgens Wittert van Hoogland [3] in 1467 en wel in Wijk bij Duurstede. Al eerder, op 10 november 1434, na de dood van zijn vader, was Alfer V beleend met de erfenis van zijn rijke overgrootmoeder Hadewich van Raephorst, namelijk de bekende *'Hollandse'* goederen uit de Lier en Leiderdorp. Ongeveer terzelfder tijd moet hij ook geridderd zijn. Alfer was in 1459 maarschalk van het Sticht geworden, een hoge positie. Hij was de chef van de landsverdediging en vertegenwoordigde de bisschop in het Sticht. Als bisschoppelijk ambtenaar sprak de maarschalk recht.[4] Vanaf 1436 trad hij regelmatig op in de Ridderschap van Utrecht. Hij stierf in 1466.

Alfers huwelijk en schoonfamilie

Alfer V trouwde omstreeks 1436 met een nazaat van ridder Gerbrand van Beesde (ook wel Beesd of Beest), die door zijn huwelijk met Aleyda van Varik in het bezit gekomen was van het voormalige adellijke Huis Te Varik in de

Tielerwaard *(afb. 1)*. Dat huis vererfde in 1403 naar zijn gelijknamige kleinzoon Gerbrand van Beesde, wiens dochter Otte, echtgenote van Alfer V, erfgenaam werd in 1481; zij was erfdochter nadat haar broer Willem was overleden. Zo kwam het omgrachte Huis te Varik met een molen en een singel in de familie van der Horst. Het bleef in de familie tot 1651.[5)]

Van de familie Van Beesde is heel weinig met zekerheid bekend, van hun archieven is niets teruggevonden schrijft ook Van Bavel, die zeer ingevoerd is in de Gelderse archieven. Hij heeft alle bezittingen in het Gelderse rivierengebied aan een onderzoek onderworpen.[6)] Er is wel iets, maar ook weinig bekend over Gerbrands beroemde kleindochter Aleida. Zij was de beroemd geworden Aleida van Poelgeest, die de geschiedenis is ingegaan als de op 22 september 1392 op ca. 22-jarige leeftijd vermoorde maîtresse van de Graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen, Albrecht van Beieren (1336-1404)[7)] *(afb. 2)*.
Aleida's moeder was Aleid van Beest Gebrandsdr., een zuster van Johan van Beesde *(zie tabel II)*. Zij was gehuwd met Jan van Poelgeest, die belangrijke posities bekleedde aan het hof van de Hertog van Gelre (Jan van Blois) en ook aan het hof van Graaf Albrecht van Beieren. Haar ouders hebben dit drama met hun dochter beleefd. Er wordt vermoed dat zij hofdame was van de eerste vrouw van Graaf Albrecht. Verschillende minnaressen werden weggekocht of weggestuurd om plaats voor haar te maken.

Afb. 2. De moord op Aleida van Poelgeest.

Er doen veel speculaties de ronde over de reden waarom zij vermoord zou zijn. Graaf Albrecht lijkt bijzonder op haar gesteld te zijn geweest en zij zou grote invloed op hem hebben gehad, misschien wel té groot. Waarschijnlijk was er een politieke reden, want op grond van deze moord heeft Graaf Albrecht met een aantal politieke tegenstanders afgerekend.

Vrijwel zeker was het geslacht Van Beesde al in de vroege middeleeuwen een toonaangevende familie in Tiel en omgeving, waarschijnlijk afstammend van Hisbold van Beesd, vermeld in 1129, een leenman uit het geslacht van Cuijk. Zo werd ook bijvoorbeeld de vicarie in de Beesdse parochiekerk in 1369 gesticht en gefinancierd door Gerbrand van Beesde. Een vicarie is eigenlijk wat wij tegenwoordig een stichting noemen, maar had in die tijd in tegenstelling tot nu, vaak een godsdienstige achtergrond, de vicaris was priester. Hij was verantwoordelijk voor het beheer van de opbrengsten die voortkwamen uit de missen die hij aan een speciaal daarvoor aanwezig altaar las. In oorkonden van de schepenbank wordt een relatief groot aantal familie leden Van Beesde genoemd als schepenen van Tiel. Toch veronderstelt Van Bavel dat er vanaf 1400 een verval plaatsvond bij een aantal lokaal vooraanstaande families, zoals uit de volgende tabel I uit leenaktenboeken kan blijken. Het gaat over de relatieve hoeveelheid land die enkele grootgrondbezitters te leen hadden van de hertog van Gelre over een zekere periode.

Tabel I. Relatieve hoeveelheid land te leen van Hertog van Gelre

	1410	1470	1500	1540	1570
Pieck	20%	39%	40%	43%	52%
Van Beesd	17%	13%	17%	14%	10%
De Groot	7%	2%	3%	–	–
overige	40%	30%	29%	33%	19%
tot. opp. (in morgens)	246 m	302 m	298 m	318 m	318 m

Hier blijkt uit dat zowel de families Groot en Van Beesd en enkele anderen samen door de tijd over steeds minder grond gingen beschikken en dat de familie Pieck daarvan snel beter werd.

Otte's moeder was Hadewich (Haze) van Heessel, afkomstig uit het plaatsje Heeselt, dat dichtbij Varik ligt. Haar vader was Jan van Heessell, brouwer, en van 1453-1456 schepen van Tiel en substituut (vervangend) rechter in Tiel (1454).[8] Er is verder nog een zuster van Hadewich aangetroffen: Elisabeth van Heessel (geb. ca. 1420). Zij huwde met Hendrik de Roever, zoon van Gerrit de Roever. Hendriks moeder was Katharina Jansdr. van Beesde. Dit zou weer een dochter van Johan van Beesde kunnen zijn. Families waren vaak nogal verweven met elkaar, door onderlinge politieke huwelijken.

Deze Johan wordt mogelijk beschreven als een zeer vooraanstaand man, die bijvoorbeeld ingeschreven staat, gewoon als Jan van Beesde, in het Groot charterboek van de Graven van Holland. Of dit de juiste is, is nog onzeker en kan mogelijk uit nader onderzoek volgen. De koppeling van deze familie van Heessel aan de Van der Horsten wordt bevestigd door een opmerkelijke vondst van ene Alfonso Dirk Alfer van der Horst als echtgenote van Jan Gerard Hendrik van Heessel. Zij (Alfonso) is geboren ca. 1495 en moest op grond van de naamgeving een kleindochter zijn van Alfer VI, namelijk een dochter van Dirk van der Horst, die wij later nog zullen ontmoeten.

Deze Jan van Heessel was weer een kleinzoon van Hendrik van Heessel, die in 1447 heraut was in dienst van Filips de Goede. Hoe de vader van Hadewich in deze familie past is nog niet helder geworden, maar er is zonder twijfel een familierelatie. Het echtpaar Van der Horst kreeg volgens Wittert van Hoogland [9] de volgende kinderen, die blijkens de traditionele naamgeving in genoemde volgorde geboren zullen zijn:

1. Alfer VI (geb.ca.1440), genoemd naar zijn grootvader Alfer IV.
2. Gerbrand, genoemd naar Otte's vader.
3. Johan, genoemd naar de oudste broer van zijn vader Alfer V.

De trouwdatum (ca. 1436) suggereert dat er vóór Alfer nog een kind geweest kan zijn en dat moet dan een meisje geweest zijn (Haze), genoemd naar Otte's moeder, maar zij is tot nu toe niet aangetroffen.

De nieuwe woonplaats van de familie Van der Horst

Het Huis te Varik [10] waar de familie zijn intrek ging nemen heeft langs de Waal gestaan in de Tielerwaard, even ten oosten van het plaatsje Varik. *(afb.3)*

Het huis was net als Ter Horst al van hoge ouderdom.

In oorkonden uit de jaren rond 979 werd het al genoemd.

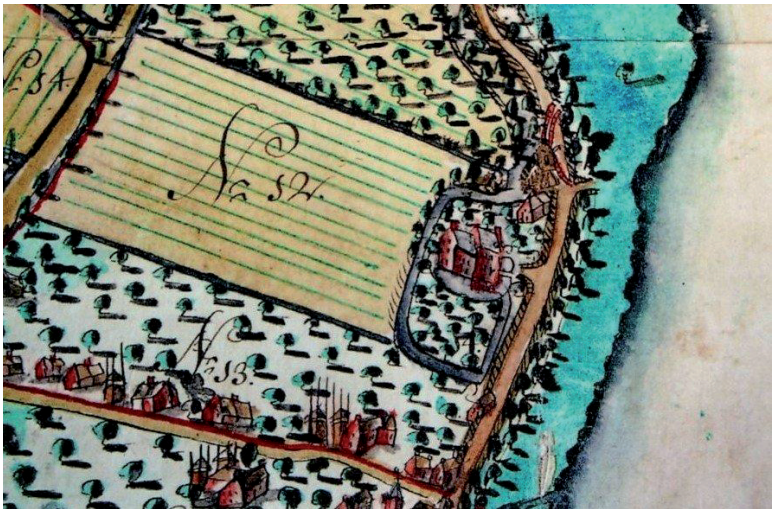

Afb.3. De ligging van 't Huys te Varik, op een tiendkaart uit 1714.

In de 13e eeuw werd het omschreven als *"huys ende slot tot Vauderich, met hofstat ende bongert binnen sijnen cingel daerto behorende ende wind ende windmeule to Vauderich."* Later heette het *'Slot Molenhuys'*.

Het huis had sedert de 13e eeuw ook het zogenaamde windrecht, dat betekende dat alleen zij het recht hadden op een molen. De naam *'Slot Molenhuys'* doet vermoeden dat het een belangrijke of indrukwekkende molen was. Het was een wipkorenmolen die oorspronkelijk aan de dijk heeft gestaan. Een type molen zoals - ontdaan van wieken - in de Horstermeer staat, maar dan bedoeld voor het malen van graan. In de nacht van 16 op 17 juli 1865 is de Varikse molen afgebrand en in 1867 vervangen door een stenen molen, die meer landinwaarts is opgetrokken.

Heden is er niets meer van over, alles is omstreeks 1750 in verval geraakt. In verband met geplande woningbouw in Varik heeft archeologisch onderzoek in 2007 de plek getraceerd waar kasteel en voorhof en kasteeltoren gestaan hebben.

Tabel II. Voorouders van Otte van Beesde

Gerbrand van Beesde	X	?	Pouwel Claesz *(ca. 1375-1469)*	X	?
Johan (van Beesde)	X	?	Jan van Heessell *(ca. 1415)* *ca. 1390-dec. 1463*	X	Hadewijch Pouwels *ca. 1395-1457*
Gerbrand van Beesde	X		Hadewig van Heessel (Heze)		
Otte van Beesde *(ca. 1415-1492)*	X *(ca. 1436)*		Alfer V van der Horst *(ca. 1401-1466)*		
Alfer VI, Gerbrand, Johan					

Varik was een lage heerlijkheid, net als Nederhorst, waar rechtspraak mocht plaatsvinden, maar dan alleen lagere rechtspraak. Dat betekende toezicht op het beheer van straten en wegen, dijken en waterlopen en ook het veer naar Heerewaarden was in handen van de heren van Varik. Zij genoten aanvankelijk ook inkomsten uit boeten, die later aan de schout toekwamen.

Aan het wapen van de familie *(afb. 4)* zoals getekend door Goesewinus van Varick in 1571, ontleende later het dorp Varik haar gemeentewapen.[11)] Misschien was het wel een comfortabeler huis om in te wonen dan Ter Horst, want Otte en haar latere familie hebben er, zoals wij later ook nog zullen zien, hun leven gesleten, naar het zich laat aanzien tot 1651 toe. Otte stierf in 1492.

De bezittingen van de familie

Behalve de al genoemde Stichtse leenerfstukken die reeds eeuwen de familie toebehoorden namen in 1463 de bezittingen toe met de aankoop van een stuk buitendijks land in Overmeer, langs de Vecht, genaamd *Allensnesse*. De omstandigheden waaronder dit gebeurde waren wellicht tekenend voor Alfer. Dit land was oorspronkelijk van Hendrik Frenk van der Vliet, woonachtig in deze buurt. Hij was leenheer van een burger uit Brussel, Lyon van der Torre.

Van der Vliet was nu overleden en Alfer kocht het land *"omdat Lyon arm was en kleine kinderen had"*.[12] Verder zijn de gegevens over het familiebezit zeer spaarzaam, doordat alle gegevens daarover tijdens de brand van kasteel Nederhorst in 1971 in vlammen zijn opgegaan. Ook zijdelingse bronnen zijn schaars. Dat kan onder meer te maken hebben met het tijdsgewricht waarin zij leefden. De rol van de ridderlijke families was sterk veranderd door de tijd. Hun politieke betekenis was aanzienlijk verminderd, militaire bijstand die vroeger aan de vorst (bisschop) werd geleverd was niet meer van groot belang.

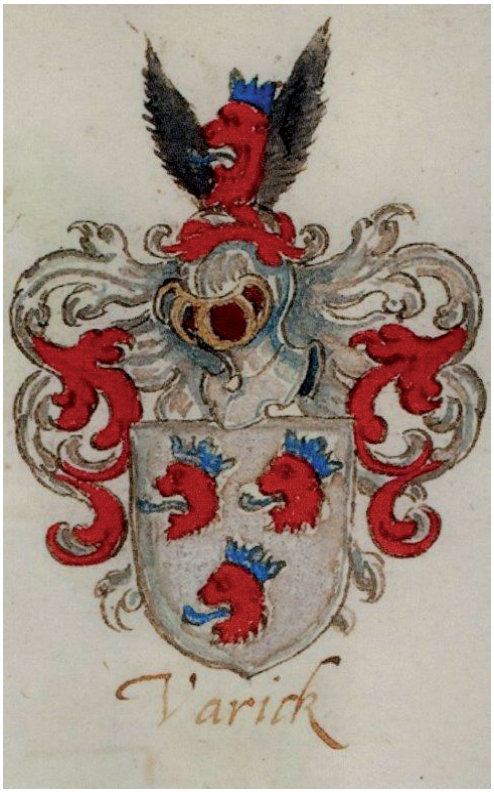

Afb. 4. Het wapen van de familie Varik.

Opvallend is ook dat geen meldingen meer worden gedaan over de religieuze achtergronden van de familie. Het lijkt erop alsof zonen geen priesters meer werden en onder de meisjes vinden we geen kloosterlingen meer. Vanaf de 14e eeuw was er onrust in de kloosters en verslapte de kloostertucht ernstig.

De oorzaak was onder meer een toenemende rijkdom in de kloosters, leidende tot decadentie. Belangrijk werd in onze regio de hervormingsbeweging die wij kennen als de Moderne Devotie, die begon met Geert Grote (1340-1384). Hij was een aanhanger van Liudger, die in onze regio zoveel heeft betekend (de kerk op de berg is door hem gesticht vóór 799 en hij werd ook vlakbij, onder Zuilen op zijn familieerfgoed geboren.[13] Het is aannemelijk dat de familie Van der Horst door deze beweging, die soberheid nastreefde, is beïnvloed en zo misschien later tot het protestantisme is overgegaan.

Noten en literatuur

1 J. Zuijderduijn, Conjunctuur in laatmiddeleeuws Haarlem. Holland 40, p.3-17, 2008.
2 Bisschop David van Bourgondie, in: Canon van Utrecht Zuidoost. Regio - canons.nl.
3 Jhr. Mr. E.B.F.F. Wittert van Hoogland. Genealogische en Heraldische Bladen, 1913.
4 I.W. Enklaar. De vorming van de Stichtse maarschalkambten. Tijdschrift voor Geschiedenis 45, p.360, 1930.
5 Ebidat burgendatenbank: Varik, Huis te.
6 B.J.P. van Bavel, Transitie en continuïteit. Hilversum 1999, p.135-138.
7 Dimphéna Groffen, Poelgeest, Aleid van: In digitaal Vrouwenlexicon van Nederland.
8 www.bravy.nl Stamboom Meijer.
9 Jhr. Mr. E.B.F.F. Wittert van Hoogland. Genealogische en Heraldische bladen 8, p.356-327, 1913.
10 M. Smit, Het huis te Varik. Med. Hist. Kring West-Betuwe.
11 Alex Olxheim. Uit de geschiedenis van Varik, 2013.
12 J.C. Kort, Repertorium op de grafelijke lenen in Kennemerland 1203-1650. Ons Voorgeslacht 44, p.121, 1989.
13 Els N.G. van Damme, De Willibrordkerk in Nederhorst den Berg. Nieuw licht op de vroegste geschiedenis. Werinon 26, p.11-20, 2008.

V - E

De wederwaardigheden van de laatste van der Horst, Alfer VI en zijn nageslacht in Varik

Hoewel de familie Van der Horst tot 1580 eigenaar blijft van de burcht Ter Horst, begint aan de bewoningsgeschiedenis van de familie in Nederhorst den Berg een einde te komen. En zo ook is er een einde gekomen aan deze serie verhalen over de middeleeuwse bewoners van Ter Horst.

We zullen ons in deze laatste aflevering bezighouden met Alfer VI en hoe het de familie verder is vergaan in Varik. Daarover zouden wij wel wat meer kennis willen hebben en die is er misschien ook nog wel, maar dan diep verborgen in lokale archieven. Via de digitale weg blijkt er nog weinig echt nieuws over deze familie te vinden. We kunnen wel iets toevoegen aan de kennis die ook reeds Krol[1)] in zijn bekende boek over Nederhorst den Berg tot zijn beschikking had. Alleen heeft Krol ons de bronnen van die kennis helaas niet bekend gemaakt. Het mag een reden zijn om met bronvermelding een afronding te presenteren aan wat wij nu weten over het geslacht van der Horst ook in Varik, tot zij in het duister van de geschiedenis verdwijnen.

Alfer VI werd geboren rond 1440. Hij moet nog op Ter Horst geboren zijn.

Beelaerts van Blokland vermeldt dat Alfer VI op 7 oktober 1467 op het slot Duurstede, waar toen de bisschop zetelde, opnieuw zijn Stichtse leengoederen verkreeg. Welke dat precies zijn is op dat moment en ook nu niet geheel duidelijk meer. In de in 1971 verbrande stukken zullen nog verschillende bezittingen

Afb. 1. Vondst van het lijk van Karel de Stoute, 1868. Schilderij in museum Lorain in Nancy. (Wikipedia)

vermeld gestaan hebben, die wij niet kennen. Bovendien waren sedert de dood van bisschop Quy van Henegouwen in 1317 Alfers goederen een leen geworden van de Graven van Holland.

Maar de bisschoppen vatten dit anders op. In hun registers stond in 1390: "*hout dat huys ter Horst mitten lande daeromme gelegen, mit allen sijnen toebehoeren*", met andere woorden: de bisschoppen vonden dat zij de burcht bezaten met alle land en toebehoren. Meerdere dossiers, dus enige verwarring. In ieder geval kwamen ook de Hollandse lenen, waaronder de burcht Ter Horst op 21 juli 1468 in handen van Alfer VI als leenopvolger van zijn vader na diens dood.[2)] Tot de oude Hollandse lenen behoorde ook de erfenis afkomstig van zijn welgestelde betovergrootmoeder Hadewich van Raephorst. Die erfenis kwam van oorsprong van de Graaf van Holland.

Naar het zich laat aanzien zijn Alfer VI en zijn vrouw Judoca nog niet degenen geweest die de grote stap naar Varik hebben gezet, want pas vanaf 1481 werd 't Huys Varick eigendom van Alfers moeder Otte van Beesde. Daar zwaaide Otte's broer Willem, die het huis had geërfd, nog de scepter tot hij stierf in 1481. Klaarblijkelijk had hij geen nageslacht en volgde zijn moeder hem op. Na de dood van Otte in 1492 was ook Alfer VI al gestorven en werd Huis Varik eigendom van Alfer VII in 1486.

Het tijdsbeeld

Tot 1467 had Filips de Goede, van Bourgondische huize, het voor het zeggen in het Sticht. De tijden dat de bisschop, het religieuze gezag, de machtsfactor was, was sedert 1439 langzaamaan afgenomen door de toenemende wereldlijke macht van de Bourgondiërs. In 1467 stierf Filips de Goede en hij werd tot 1477 opgevolgd door zijn zoon Karel de Stoute, een halfbroer van bisschop David van Bourgondië. Dat betekende voor Alfer dat hij weer zijn leengoederen moest verheffen en nu voor hertog Karel. Dat vond plaats op 26 oktober 1476.

De Bourgondiër Karel de Stoute zette de centralisatiepolitiek van zijn vader voort en gaf aan de meest biedende kandidaten ambten uit, zoals het schepenambt. In 1477 stierf Karel de Stoute op het slagveld bij Nancy *(afb. 1)*. Daarmee verzwakte de positie van de bisschop in het Sticht nog meer. Karels dochter Maria van Bourgondië was nog maar 19 jaar en niet goed in staat hem op te volgen. Na enige ontreddering komt echter in 1480 haar man Maximiliaan van Habsburg orde op zaken stellen, als regent voor zijn vierjarige zoontje Filips, de latere Filips de Schone. Daarmee begon de Habsburgse regeringsperiode. Filips de Schone werd in 1500 vader van Karel V, aan wie de bisschop in 1528 zijn wereldlijk gezag geheel zou afstaan. Karel V bevorderde de eenheid in de Nederlanden, heeft Friesland en het Sticht overwonnen en het land tot economische bloei gebracht.

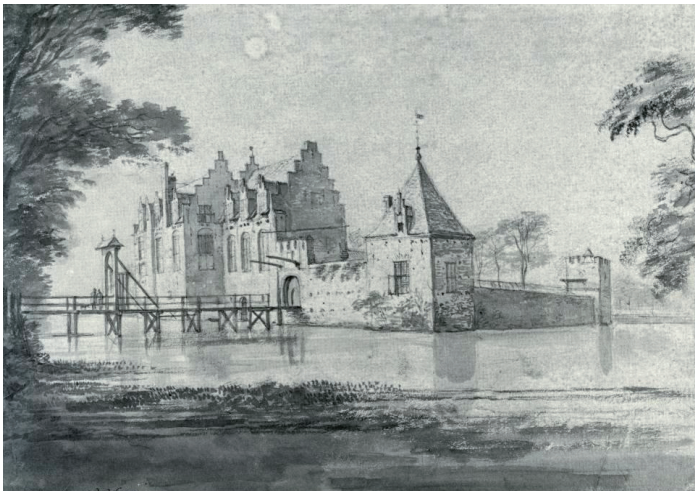

Afb. 2. Kasteel Nijeveld, Roelant Roghman 1646/'47.

Maar rond de levenstijd van de Alfer en Judoca speelden ook nog steeds de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Dirk van Zuylen (familie van Judoca) was burgemeester van Utrecht, nu nog een toevluchtsoord van de aanhangers van de Hoekse partij, waartoe ook de Van der Horsten behoorden. En aangezien de burgemeester ook de Hoekse partij aanhing, stimuleerde dit de Hoeken om in de steden door te dringen in het bestuursniveau. In 1481 grepen de Hoeken ook in Utrecht naar de macht. Zij wilden onder het Bourgondische gezag uit. Lokaal gevolg natuurlijk: partij rivaliteit. Een verwoestende burgeroorlog *(de Stichtse oorlog)* volgde (1481-1483).

Dirk van Zuylen beleefde de laatste stuiptrekkingen van het Hoekse verzet. Hij zette zijn kastelen Harmelen en de Haer in als uitvalsbasis voor een guerrilla tegen aanvallen uit de omgeving, met alle gevolgen van dien. In 1482 moest de stad Utrecht het opgeven. Dirk van Zuylen werd afgezet als burgemeester. Joost van Lalaing, een onpartijdige Bourgondische stadhouder, kreeg het roer in handen en belegerde de kastelen Harmelen en de Haer en stak deze in brand, waarna vervolgens de burgers van Woerden (ook Holland speelde een grote rol in de strijd) de buitenmuren omvertrokken.[3)]

Huwelijk en gezin van Alfer VI van der Horst (ca. 1440-1485) en Judoca van Zuylen van Harmelen

Alfer VI huwde met Judoca Dirksdr. van Zuylen van Harmelen en stierf in 1485. Hun huwelijksdatum is onduidelijk. Maar dat moet rond of iets na 1475 zijn, want beide zonen zijn rond 1480 geboren.

Het geslacht Van Zuylen vindt zijn oorsprong in Kleef, waar zij onder meer kasteel Anholt bewoonden. De ontginningen in Holland rond 1200 brachten hen naar Nederland, waar de familie zich sterk uitbreidde. Het is een gecompliceerde familie, die rijk geworden is en macht gekregen heeft dank zij onder andere een gerichte huwelijkspolitiek, met veel onderlinge relaties, waardoor de relaties tussen de verschillende takken van het geslacht Van Zuylen niet bewezen kunnen worden. De Noord-Nederlandse tak Zuylen van Nyevelt (Van Nievelt) was de enige tak Van Zuylen die niet uitstierf [4] en daaruit is Judoca voortgekomen.

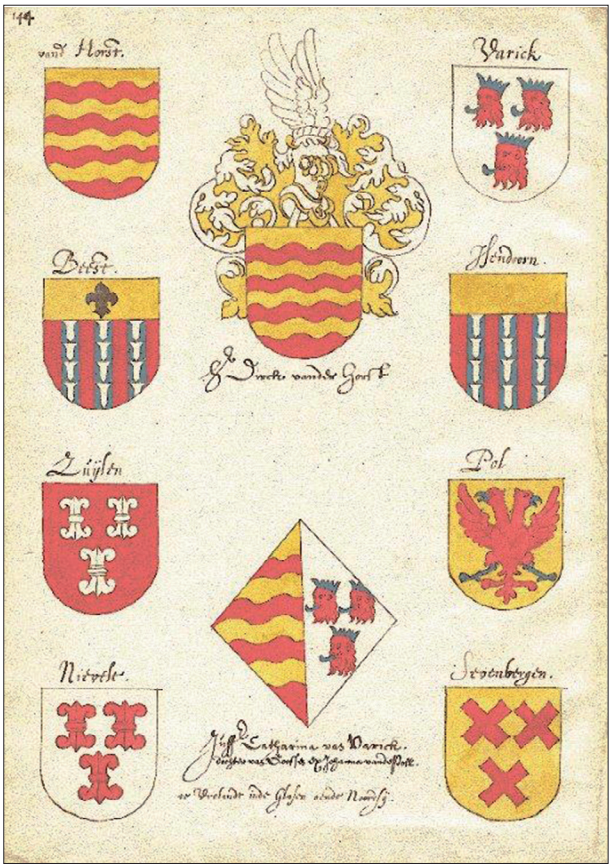

Afb.3. Kwartieren van Dirk van der Horst en Catharina van Varik.

Het kasteel Nijeveld zal omstreeks 1300 zijn gesticht als een vierkante woontoren, nog te zien op de afbeelding. Het lag in de buurt van Vleuten en kwam in 1311 in handen van de familie van Zuylen.[5] Er zijn nog muurresten en resten van een slotgracht waar te nemen. Reeds in 1356 is het verwoest, maar weer opgebouwd, want er is een tekening bekend van Roeland Roghman uit 1646/47 *(afb.2)*.

Om duidelijkheid te krijgen over het voorgeslacht van Judoca van Zuylen moeten wij dus duiken in het zeer oude en uitgebreide geslacht Van Zuylen waarover veel genealogieën bestaan. Er zijn mij twee

genealogieën onder ogen gekomen, waarin ook de naam Alfer van der Horst voorkwam. Het oudste in het manuscript Sijen (een handschrift daterend uit ongeveer 1650 uit de Hoge Raad van Adel).[6] Daarin wordt de naam van Alfers echtgenote *"Joost (Josine) en ook Joost (Judoca) van Zuylen van Harmelen"* genoemd, in een andere genealogie[7] vinden we haar als *"Josina van Zuylen van de Haer"*. Dit moet dezelfde vrouw zijn, want haar voorouders waren bezitters van zowel kasteel Harmelen als van kasteel de Haer, naast nog verschillende andere kastelen.[8]

Afb. 4. Kasteel Batestein bij Harmelen, Jan de Beijer 1745. (Wikipedia)

Beide eerstgenoemde bronnen vermelden Dirk van Zuylen van Zevender en Elizabeth van Zuylen van Nyevelt als haar ouders, maar die beide namen komen meerdere malen, ook gecombineerd voor in deze periode en zijn dus moeilijk te identificeren. Bijvoorbeeld de burgemeester van Utrecht heette Dirk van Zuylen en zijn vrouw Elisabeth van Nyevelt, maar zij leefden iets later.

Afgaand op de geschatte leefperiode lijkt het meest waarschijnlijk de afstamming zoals gegeven in de Tabel I. Krol koos, maar zonder gerichte opgave van bronnen ook voor de naam Josina van Zuylen van de Haer.

Voorouders van Judoca van Zuylen *(Tabel 1)*

Alfer VI en Judoca kregen twee kinderen, Alfer VII en Dirk, respectievelijk naar hun beide grootvaders genoemd. Toen Alfer VI stierf in 1485, waren beide jongens nog minderjarig. Judoca bepaalde toen dat haar (tweede) zoon Dirk het kasteel Varik zou erven, ongetwijfeld omdat de oudste Alfer VII, natuurlijk voorbestemd was om Ter Horst te gaan beheren. Dirk was nog maar ongeveer 10 jaar toen hij in 1492 beleend was met Huys Varik.[9] En omdat hij nog onmondig was had hij een vervanger nodig (een hulder), die voor hem de overdracht deed en het beleid voerde tot Dirk volwassen was. Dat was zijn oom Gerbrand van Heemskerken. Hoe die relatie precies lag is niet gevonden.

Tabel I. Voorouders van Judoca van Zuylen

Dirk van Zuylen van Zevender *(ca. 1410-1449)*	X	Josina van de Haer *(ca. 1415-ca.1446)*	Steven van Zuylen van Nyevelt *(ca. 1390-dec. 1465)*	X	Elisabeth van Oye *(ca. 1400-?)*
Dirk van Zuylen van de Haer *(ca. 1440-1503)*	X		Elisabeth van Zuylen van Nyevelt *(1436-?)*		
Judoca van Zuylen *(? - ?)*	X		Alfer VI van der Horst *(ca. 1440-1485)*		
Alfer VII, Dirk					

Alfer VII van der Horst (ca. 1480-1535)

Alfer VII van der Horst erfde Ter Horst in 1486[2] van zijn grootvader, aangezien zijn vader een jaar daarvoor was gestorven. In 1535 overleed hij en kwamen ook het huis Ter Horst en de voorvaderlijke Stichtse lenen aan zijn broer Dirk: op 7 april 1536.

Van Alfer VII is slechts bekend dat hij betrokken was bij noodzakelijk herstel van de dijken van de Diemerdam en tussen Muiden en Naarden, die het heel vaak slecht te stellen hadden met zware noordwester stormen en bij doorbraak veel overlast veroorzaakten. Het was een tijd waarin veel stormen en als gevolg overstromingen voorkwamen.

Zo staan in de annalen een zware storm in 1490, waardoor het nog zilte Zuiderzeewater verschillende rivieroverstromingen zoals de Vecht en de Eem, veroorzaakte; op 5 november 1530 de Felixvloed, en op 2 november 1532 de Allerzielenvloed. De betrokkenheid van Alfer VII hierbij gebeurde op verzoek

van Amsterdam d.d. 14 juli 1516 aan de stad Utrecht. Ook is Alfer VII bij de Ridderschap van Utrecht aanwezig geweest, het laatst in 1531. Omstreeks 1535 moet hij zijn overleden, ca. 55 jaar oud. Volgens Beelaarts van Blokland is Alfer VII kinderloos en ongehuwd gebleven.

Dirk van der Horst (ca.1483-1559) en Catharina van Varik

Dirk van der Horst werd dus de volgende eigenaar van Ter Horst, maar ook van Huys Varik. Hij kreeg de verantwoording op 7 (21)april 1536. Hij leek weinig interesse in het kasteel te hebben en kwam er misschien wel nooit. Hij sleet zijn leven op het Huis Varik bij Tiel en was ook actief in die regio en daar kunnen wij met zekerheid uit opmaken dat de familie nu definitief haar domicilie in Varik had gevonden. In 1555 stond hij te boek als woonachtig in Varik en stond hij op de lijst van het Kwartier van Nijmegen, het belangrijkste van de vier kwartieren waarin het Hertogdom Gelre was verdeeld. Al in 1519 werd hij schepen in de Hoge Gerechtsbank van Tuijl. In 1533 bezocht hij Tuijl geregeld als schepen. Maar zijn verplichtingen in het Sticht hield hij ook nog bij: in 1531 en 1537 trad hij ook op in de Ridderschap van het Sticht.

Een persoonlijk kijkje in de familie wordt gegeven in de nauwe betrokkenheid met de oude Gelderse familie de Cocq van Neerijnen, waarvan Dirk magescheidsvriend was. Dat was een vriend die optrad bij juridische aspecten van huwelijkssluitingen en boedelscheidingen. Zo was hij aanwezig bij het huwelijk van Johan de Cocq van Neerijnen met - vermoedelijk - Anna van Zevenbergen en was later bij diens vader Herberen getuige, die veel zakelijke acties ondernam en twee maal gehuwd is geweest.[10)]

Afb.5. Goert van Reede van Saesfeld. Naar een schilderij op Renswoude.

Het waren, lijkt het, wat uitzonderlijke mensen. Zij woonden in 1539 in Tiel op de *'Hof van Arkel'* en hadden hun bezittingen (beleningen) op nauwelijks bewoonbare plaatsen zoals bijvoorbeeld op het '*Eierland',* tussen Vlieland en Texel, in 1612 beschreven als *"een verlaten plaats waarop twee vervallen huizen staan, met duinen zonder helm en enige beschadigde dijkjes".* Zij hadden drie zonen met wie het niet goed afliep en een dochter. Zijn oudste zoon Floris beging een moord en

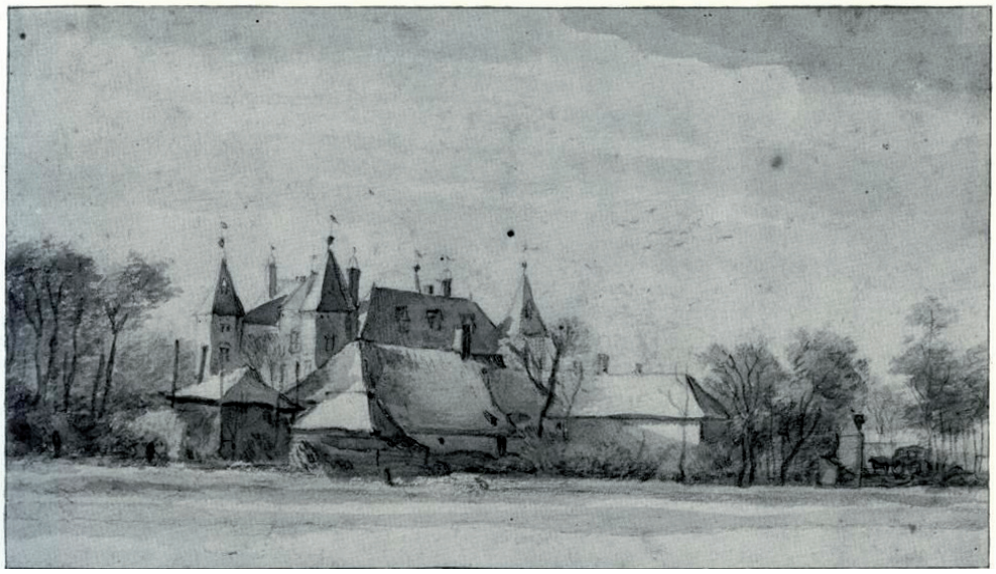

Afb. 6a. Oudste afbeeldingen van Kasteel Nederhorst, Roelant Roghman 1662/'63.

stierf kort daarna in grote misère. De tweede zoon Maximiliaen werd na allerlei affaires verhoord door de Raad van Beroerte (Alva) en in Brussel onthoofd. De derde zoon Robert was militair en sneuvelde in Zeeland!

Huwelijk en gezin

Dirk van der Horst huwde Catharina van Varik en wellicht was dat de reden dat hun domicilie nu in Varik lag. Zij was de dochter van Goossen van Varick tot Wijenrade en Johanna van de Poll, die weer een dochter was van Johan van de Poll en Maria van Strijen en Zevenbergen. Het echtpaar kreeg echter geen kinderen, dus feitelijk was de familie Van der Horst uitgestorven. Dirk had wel een bastaardzoon Gijsbert bij ene Aleid Gerritsdr. En er is in de archieven ook nog een bastaarddochter Alfonsa gevonden van een onbekende moeder. Geboren in 1495.[11)]

Dirk woonde in 1531 en in 1557 de vergadering van de Ridderschap van het Sticht bij en in 1555 werd hij gezien op de Riddercedul van Nijmegen, de vergadering van ridders in het Kwartier van Nijmegen en van de Veluwe.

Eén belangwekkend manuscript is bewaard gebleven, waarin eigenlijk bijna alles wat wij van hen weten vermeld staat. Het is het manuscript Sijen, dat dateert uit halverwege de 17e eeuw uit de collectie van de Hoge Raad van Adel in 's Gravenhage.[6)] Daarin wordt de vondst verhaald van een beschadigde steen, gebruikt als dorpel in de west-ingang van de toren van de Nederlands Her-

vormde Kerk in Dodewaard.[12)] Het bleek bij nadere bestudering een grafzerk van Namense steen te zijn. Er zijn vagelijk inscripties op te herkennen, van een gotisch lettertype dat uit omstreeks 1550 moet dateren. Er staan wapens op met leeuwenkoppen en een adelaar die respectievelijk toebehoren aan de adellijke Betuwse geslachten Van Varick en Van de Poll, wat al wijst in de richting van Dirks vrouw Catharina *(afb.3)*. De namen van de overledenen waren slecht te ontcijferen, maar de naam *"Dyr"* was herkenbaar. De conclusie werd dat hier Dirk van der Horst tot Nederhorst en zijn vrouw begraven moeten zijn geweest. Met grote moeite kon door die steen ook de datum van overlijden van Dirk worden vastgesteld. Hij moet in de week van 3-8 april 1559 zijn overleden. Waarom het echtpaar in Dodewaard is begraven blijft misschien wel voor altijd een raadsel.

Gijsbert, Dirks aangenomen zoon, woonde bij zijn vader in en het was de bedoeling dat hij de burcht Ter Horst zou erven. Maar dat ging zomaar niet. Daarvoor was *'overheidstoestemming'* nodig en Dirk moest wettiging aanvragen

Afb.6b. Oudste afbeeldingen van Kasteel Nederhorst, Roelant Roghman 1662/'63.

bij Karel V om Gijsbert tot zijn erfgenaam te mogen benoemen. Hij vroeg deze aan in 1533 en verkreeg (pas) in 1553 op de riddercedule toestemming om hem over zijn leengoederen te laten beschikken. Ook toen ging niet alles even snel!

Het blijkt niet helemaal goed te gaan met de gezondheid van Dirk. In 1557 maakte hij een testament waarin hij officieel zijn zoon Gijsbert als erfgenaam benoemde van al zijn goederen. In 1559 stierf Dirk van der Horst.

Gijsbert van der Horst

Gijsbert werd hij op18 augustus 1557 met het Huys Varik beleend, maar ook de Hollandse Stichtse lenen kwamen op hem af. Dat gebeurde op 30 januari 1560. Gijsbert bezat nu twee kastelen! Dit wordt beschreven door Beelaerts van Blokland en blijkt ook uit de verhalen van Varik[13)] waarin ons iets verteld wordt over hoe het verder met Huys Varik ging. En daaruit komen wij ook iets te weten over Gijsberts nageslacht.

Gijsbert huwde eerst met Johanna van Weerdenburg een later met Frederica van Hemert van Wadenoyen en blijkt twee zonen te hebben gehad: Dirk en Wolter van der Horst, onbekend van welke moeder. Over Dirk geen berichten. Wolter trouwde met Maria Ridder en werd de volgende bezitter van het Huys Varik op 5 mei 1601. Vervolgens zijn hun zonen Gijsbert en Hendrik aan de beurt. Zoon Gijsbert krijgt het huis op 13 april 1621en zijn broer Hendrik op 9 juni 1628. Deze tochtte zijn vrouw Maria Jans met het Huijs op 29 september en liet het testamentair na aan zijn nicht Johanna Catharina van Lanscroon en Cornelis van Schonenberg op 13 juli 1651. Daarna wordt de geschiedenis schimmiger...

Maar hoe ging het verder met Ter Horst?

Gijbert bezat dus twee kastelen! Het wordt duidelijk dat hij van Ter Horst af wilde. Op 30 januari 1560, een jaar nadat zijn vader gestorven was en op dezelfde dag dat hij de erfenis ontving deed Gijsbert al weer afstand van Ter Horst. Het kwam in handen van Dirk van Zuylen van de Haer, gehuwd met Josina van Drakenburg, die het onmiddellijk reserveerde voor zijn vrouw als vruchtgebruik: zij werd *"getocht"*, d.w.z. het werd voor haar een levensverzekering.

In de familiekringen ontstond onenigheid over de juiste erfgenaam.

Volgens Beelaerts van Blokland moet Dirk van Zuylen geweten hebben dat ook anderen aanspraak konden maken op de nalatenschap van Dirk van der Horst. Toch had Dirk van Zuylen onmiddellijk na de overname, zijn vrouw met dit

nieuwe bezit getocht! Maar al op 22 januari 1560 had ene Herman van Zuylen verzocht beleend te worden met deze Stichtse lenen op grond van: *"naeste in den bloede van den gheslachte VAN DER MEER ende VAN NEDERHORST"*, en hij is in het gelijk gesteld!

Twee partijen stonden tegenover elkaar: Dirk van Zuylen van de Haer, Heer van Zevender en Herman van Zuylen van Batestein. De verwantschap tussen van der Horst en Herman van Zuylen, die tot de beslissing heeft geleid is afgebeeld in *Tabel II*.

Tabel II. Verwantschap tussen Dirk van der Horst en Herman van Zuylen

Alfer IV van der Horst	x	Maria van Hodenpijl
Odilia van der Horst	x	Johan van der Meer
Clementia van der Meer	x	Zweder van Zuylen
Herman van Zuylen	x	Barbara van Campen
Herman Hermansz. Van Zuylen		

De bron van deze verwantschap ligt dus al bij de (6de) dochter van Alfer IV van der Horst en Maria van Hodenpijl.[14] Zij trouwde met Johan van der Meer. Het paar woonde in *Huis ter Meer* te Maarssen. Uit hun nageslacht ontsproot kleinzoon Herman van Zuylen, wiens zoon het kasteel verkocht.

Vermoedelijk kunnen nog wel bronnen gevonden worden die preciezer inzicht kunnen geven in het verloop van deze zaak. Zo is er een formulierenboek van notaris Van Buytendijck (niet ingezien), waarin in 1555, dus al voordat Herman van Zuylen in beeld was, een advies gegeven wordt over *"de vererving van de heerlijke goederen inzake de erfgenamen van Dirk van der Horst"*. Dit werk is aanwezig in het archief van het Kapittel van Sint Pieter in Utrecht.[15]

Volgens Wittert van Hoogland werd er een proces gevoerd voor het Hof Utrecht, waar op 31 juli 1563 de beslissing viel ten gunste van Herman van Zuylen.

Volgens Beelaerts van Blokland viel het definitieve besluit op de Grote Raad te Mechelen op 9 november 1566 en legde Herman van Zuylen op 18 juni 1568 de leeneed af bij koning Philips II en werd daarmee eigenaar van Nederhorst.

Herman van Zuylen was al sedert zijn jeugd in het bezit van het Huis Batestein bij Harmelen *(afb. 4)* en heeft tenslotte daarvoor gekozen. Op ca. 24 november

1579 verkocht hij het Ter Horst aan Goert van Reede van Saesfeld. Deze was al op leeftijd en op 29 april 1585 volgde zijn zoon Gerrit na de dood van zijn vader hem op *(afb.5)*.

De 250 jaar oude geschiedenis met Van Wulven Van der Horst begon met een nieuw geslacht Van Reede en met een nieuw gebouw, het eerste waarvan we afbeeldingen bezitten - de oudste - getekend door Roelant Roghman in 1662/63 *(afb.6a en 6b.)*

Noten en literatuur

1 J. Krol. De geschiedenis van Nederhorst den Berg. Arnhem, 1949.
2 E. Moes & K. Sluyterman, Nederhorst . In: Beelaerts van Blokland, Nederlandsche kasteelen. Amsterdam 1914.
3 H. Janssen & K. Loeff, De Haar. In: Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht. Stichting Utrechtse kastelen, 1995
4 W.A. Beelaerts van Blokland, De afstamming van het Rotterdamsche regeeringsgeslacht van Zuylen van Nyevelt. Nederlandsche Leeuw 35, p.207-211, 1917
5 J.M.M. Wielinga. De afkomst der Van Zuilen's en hun optreden in het Sticht. Maarsen 1982
6 Manuscript Sijen. www.kareldegrote.nl
7 Genealogie van Gelderen
8 Van Zuylen van Nievelt- Wikipedia
9 Jhr. E.B.F.F. Wittert van Hoogland. Genealogische en Heraldische bladen, 1913
10 Aqua Vitae NGV afd. Betuwe, 14(2), p.16-17, 2011
11 www.geni.com/Alfonso-Dirk-van-der-Horst
12 J. Belonje, Een zerkfragment van 1559 te Dodewaard. De Nederlandsche Leeuw 74, p. 169-169, 1957
13 Alex Olzheim, Uit de geschiedenis van Varik. 2013
14 Els N.G. van Damme. Alfer IV van der Horst met Maria van Hodenpijl op kasteel Ter Horst. Werinon 90, p.42-48, 2016
15 Formulierenboek van de notaris J. van Buytendijck, 1592-1609. Archief Kapittel van Sint Pieter te Utrecht.

Kasteel Nederhorst, februari 2021.

Voor meer bronnen en literatuur in de hoofdstukken I t/m III
wordt verwezen naar de oorspronkelijke reeds verschenen artikelen:

Hoofdstuk I : in Werinon nr 79. p. 10, 2011

Hoofdstuk II : in TVE 25,(1), p. 23, 2007

Hoofdstuk III : in TVE 26,(1), p. 20, 2008

VERKRIJGBAAR BIJ DE HISTORISCHE KRING NEDERHORST DEN BERG

Themanummers van WERINON:
Van blekerij tot wasindustrie. (1992) € 2,50
Onderwijs in Nederhorst den Berg. (1994) € 2,50
Petersburg – Een verdwenen buitenplaats. (1996) € 3,00
Nederhorst den Berg Speciaal. (2001) € 3,00
Religieus Erfgoed – Geloven in monumenten. (2005) € 5,00
De Willibrordkerk door de eeuwen heen. (2008) € 5,00
Historische Canon van Nederhorst den Berg. (2009) € 10,00
Parochie H. Maria Hemelvaart – Nederhorst den Berg en Nigtevecht 1811-2011. (2011) € 5,00
Levensboek – Doot ende begraven. (2016) € 5,00

Losse nummers WERINON:
Losse nummers. (indien voorradig) € 3,00

Boeken:
Nederhorst den Berg tijdens de oorlog. *Willy van Deutekom e.a.* (1986) € 1,00
Om het vriespunt – 100 Jaar IJsclub Nederhorst den Berg 1902-2002. *Jan Baar*. (2002) € 5,00
Warinschool 1881-1981 – Honderd jaar Christelijk Onderwijs te Nederhorst den Berg. (1981) € 2,50
Nederhorst den Berg – Tussen Vecht en Eem. (1993) € 7,00
De Brug – Een eeuw wijzer. (1999) € 1,00
Het gemeentehuis van Nederhorst den Berg. *W.J. v. Deutekom/J. Jansen*. (1984) € 1,00

DVD:
Nederhorst den Berg anno 2001. € 10,00
Nederhorst den Berg 1965. € 10,00
Nederhorst den Berg door de jaren heen. € 10,00
De Willibrordkerk in ere hersteld. € 10,00

Historische Kring

Nederhorst den Berg